

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

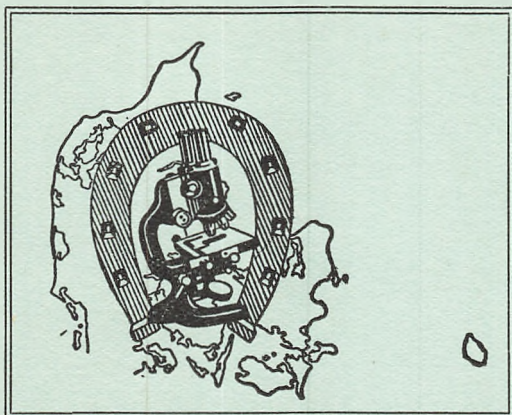
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DANSK
VETERINÆRHISTORISK
AARBOG

—
1951-52

DANSK
VETERINÆRHISTORISK
AARBOG

DANSK VETERINÆRHISTORISK AARBOG

Udgivet af Dansk veterinærhistorisk Samfund

Under Redaktion af
K. ALBERTSEN . J. PHILIP HANSEN
C. GROVE VEJLSTRUP

17. Aargang

A/S CARL FR. MORTENSENS FORLAG . KØBENHAVN V

1952

Tilegnet Mindet om Dyr læge Kr. Boers

Broncerelief fra det 15. Aarhundrede, der antages at forestille Alberti

Leon Baptista Albertis Ligtale over sin Hund

Indledning og Oversættelse af H. P. Robde

Den Ligtale over sin Hund, som Leon Baptista Alberti har efterladt sig, er ikke nogen almindelig Ligtale, Hunden er ikke nogen almindelig Hund - og Forfatteren selv ikke nogen almindelig Forfatter. Det er sikkert de første Slutninger, man kommer til, naar man har læst blot nogle faa Sider af dette ejendommelige Skrift. Og har man læst det til Ende, spørger man uvilkaarlig: Hvad er egentlig Meningen?

Talen er skrevet - men næppe nogensinde holdt - af Leon Baptista Alberti, der levede i Italien i Midten af det femtende Aarhundrede og kan betragtes som den teoretiske Grundlægger af Renaissancens Kunst. I sin forbløffende Alsidighed er Alberti Typen paa, eller rettere Idealet af et Renaissancemenneske. Han var Maler, Billedhugger og Arkitekt lige saa vel som Digter, Forfatter og Filosof. Men for alle sine aandelige Interesser forsøgte han ikke de legemlige. Han kunde tumle de vildeste Heste, springe over en Mand med samlede

Ben og slynge en lille Mønt i Vejret, saa den klang mod Domkirken Hvælvinger.

Ikke mindre alsidigt var hans Forfatterskab. Foruden forskellige større kunstteoretiske Værker har han efterladt sig Digte, Fabler, en Komædie og, som maaske det mærkeligste blandt endnu flere Skrifter, denne Ligtale.

Som paa saa mange andre Omraader søgte Renæssancen ogsaa paa Talekunstens at genoplive Oldtiden. For det fjortende Aarhundredes Italienerne indtog Talekunsten nogenlunde samme Plads som Underholdningsmiddel som i Dag Koncert, Teater eller Biograf. Særlig den meget rosende Lovtale, Panegyriken, florerede. Ikke blot Begravelser, men Aarsdage for afdøde Fyrsters Død blev benyttet som Anledning. Sproget var naturligvis Latin, men vel at mærke et Latin, der spejlede sig i de store antike Forbilleder, først og fremmest Cicero.

Det er Baggrunden for denne Albertis Ligtale. Sandsynligvis har han haft en Hund, og sandsynligvis er denne Hund virkelig, som det fremgaar af Talen, afgaaet ved Døden efter at have spist noget forgiftet Kød. Men paa Albertis Tid var Talekunsten allerede i Forfald. Talerne udartede til utaaelig Smiger og Ordgyderi og bestod ofte af endeløse Opremsninger af Citater eller Anekdoter hentet fra Oldtidsforfatterne. Man fandt dem tilsidst saa kedsommelige, at den stakkels Taler undertiden kun fik Lov til at aflevere dem - skriftligt.

Alberti har øjensynlig grebet sin Hunds Død som en kærkommen Lejlighed til at vise det overdrevne og meningsløse ved hele denne Retorik. Det er baade Spøg og Alvor, naar han fremhæver, at hans Hund i Grunden fortjener sin udførlige Lovprisning i den højtidelige Tales Form langt mere end saa mange historiske Berømtheder. Han har sikkert ofte ærgret sig over den ufortjente Hæder, der ødsledes paa ganske ligegyldige Personer.

Men der er mere i Talen end Parodi. Det var urolige Tider, Borgerkrig og Slægtsfejder hærgede de italienske Byer. Alberti selv var født i Genua (1404) i Landflygtighed og saa først sin fædrene By Firenze, da han var over tyve Aar. Han havde lært at hade Krigen og benyttede den latinske Tale til at ironisere over den krigeriske Tapperhed.

Udfaldene mod det »vanvittige og umenneskelige Krigsvæsen« optager dog kun en begrænset Del af Talen. Hovedsagen for Alberti har aabenbart været gennem Skildringen af Hundens mange enestaaende Egenskaber at give en maskeret Fremstilling af sin egen hele Livsfilosofi. Paa en Maade lærer man derfor mere om Renæssancens Væsen af denne korte fingerede Ligtale end af alle Albertis tunge, kunstteoretiske Arbejder.

Han hylder det stadige, utrættelige Arbejde paa at udvikle de medfødte Evner og glemmer betegnende nok ikke legemlige Færdigheder. Hvem vil paastaa, spørger han, »at han havde faaet en sømmelig Opdragelse og Uddannelse, hvis han ikke kunde sidde ordentlig paa en Hest, hvis han var ubehændig til Idræt, eller var fuldkommen uøvet i Vaabenbrug.« Mere krigsfjendelig var han dog ikke!

Det dobbeltbundede i Talen kommer særlig klart frem, hvor Alberti berører Hundens filosofiske Interesser. Han har utvivlsomt været klar over den humoristiske Virkning, naar han siger, at Hunden selv paa sine Spadsereture »uafsladelig arbejdede paa sin Udvikling«. Som nævnt hører til hans litterære Efterladenskaber ogsaa en Komædie. Men der er Grund til at tro, at der et Sted, som her, ligger mere bag. Sandsynligvis skjuler der sig ikke blot Selvbekendelse i Talen, men ogsaa Selvbiografi. En af de bedste Kendere af Albertis Liv og Tankeverden har ligefrem hævdet, at overalt hvor der tales om Albertis Hund, kan man roligt indsætte Albertis eget Navn.

Dette ejendommelige Arbejde har haft en tilsvarende ejendommelig ydre Skæbne. Skønt der lille Skrift fører lige ind til et af de betydeligste Renæssancemenneskers Liv og Livssyn, er det endnu saa temmelig ukendt. Det straffer sig at være Klassiker. Originaludgaven paa Latin udkom i Firenze ca. 1496, altsaa godt tyve Aar efter Albertis Død 1472. Et Eksempplar af den yderst sjældne Bog er nylig erhvervet af Det kongelige Bibliotek i København. (Se Afb. S. 17). En Oversættelse paa Italiensk udkom i 1568, og ogsaa den findes paa Det kgl. Bibliotek. Siden er der i 1847 kommet en Udgave paa Italiensk paa Grundlag af et Manuskript fra Albertis Samtid. Det er alt. Mere er der ikke gjort for at udbrede dette vittige og dybsindige lille Mesterværk. Naar Dansk veterinærhistorisk Samfund nu har paataget sig at foranstalte en dansk Udgave, er det derfor intet mindre end en litterær og kulturel Begivenhed.

Leon Baptista Albertis Hund

Vore Forfædre,¹ der udmærkede sig ved vidtstrakte Kundskaber og navnlig ved Ærbødighed overfor nedarvede religiøse Sædvaner, havde for Skik at holde Lovtaler over fortjente Medborgere og arbejdede med den største Iver paa at udødeliggøre betydelige Personligheder gennem Litteraturen. Naar de gjorde dette, var det sikkert dels for, dybt retfærdige som de var, at faa Lejlighed til at paaskønne det Gode efter Fortjeneste; dels for at opmuntre og bestyrke de unge i Dyd og gode Sæder, saa de kunde blive nyttige Borgere og opnaa et

værdigt Eftermæle; dels ogsaa for at benytte deres Fritid, som de maaske ikke havde Mangel paa, til den almindelig udbredte og yndede Beskæftigelse at hæve sine Medmennesker til Skyerne. Saa vidt gik baade i det private og det offentlige Liv denne Forherligelse af særlig fortræffelige Personligheder, at man ikke blot - som endnu den Dag i Dag - ved Begravelser holdt offentlige Lovtaler, som man siden udgav, men der var dem, som ikke vilde lade sig nøje med Ord og Handlinger hentet fra menneskelige Forhold, og som derfor udraabte de mest fremragende til Guder. Andre fandt paa de mest utrolige Historier for at gøre det Gode tillokkende. Saaledes blev der af de store Talere i Athen holdt mange Begravelsestaler. Og saaledes udviklede der sig hos os den Skik, at man ikke blot holdt Ligtaler over Personer, der havde udmærket sig i Statens Tjeneste, men man stod op i offentlige Forsamlinger og holdt Taler for sine private Paarørende. Blandt andet hedder det sig - for ikke at tale om mange andre, - at Marcus Antonius² holdt en rørende Tale ved sin Moders Død, og at Fabius Maximus³ holdt en Tale ved sin Søns Død. Det var sikkert paa denne Maade, at Herkules blev gjort til Gud, og den lernæiske Hydra⁴ og lignende Uhyrer, som det ikke her er Stedet til at komme nærmere ind paa, indførtes i Gudeverdenen.

Imidlertid, naar der nu under min Lediggang paa Grund af den trykkende Sommervarme tilbød sig en rigtignok smertelig Lejlighed til paa en hæderfuld Maade og næsten nødtvungen at følge den mig iboende Lyst til uafslædig at være i Aktivitet eller skrive noget, hvad kunde da være mere nærliggende end at øve mig i, hvad der baade stemmer med min Pligt og min, om jeg ikke tager Fejl, alt andet end forkastelige Lyst. Naar jeg nemlig betænker, at det er Naturens Orden, at vi sætter Pris paa gode Mennesker og da særlig dem, der har holdt af os selv, vilde det være i høj Grad hjerteløst, om jeg nægtede min enestaaende gode, højtelskede afdøde Hund den Hæder, som jeg i Kraft af mine Følelser for den, skylder den. Thi naar det falder os naturligt som en Slags Iagttagere af og Vidner paa deres udmærkede Egenskaber at prise de gode, hvor langt lettere og sømmeligere er det da ikke af mig at rose den Hund, der er blevet opdraget og undervist af mig, og som jeg kender ud og ind? Nu vilde jeg blot ønske, jeg besad de fornødne Talegaver til i denne Ligtale at beskrive min Hunds uforlignelige Egenskaber efter Læsernes Forventning. For jeg er paa det rene med, at jeg vil gøre mig til Latter, hvis jeg ikke indfrier de Løfter, jeg har givet. Hvad der imidlertid giver mig Mod til at skrive dette, er, at dens Egenskaber, der allerede er kendt af alle Jordens Folk, i sig selv er saa fremragende, at de dels paa ingen Maade trænger til

Palazzo Rucellai i Firenze, bygget efter Tegning af Alberti

at udsmykkes ved oratoriske Kunster, dels frembyder rigeligt egnet og varieret Stof til en velformet og smuk Tale. Jeg vil da i al Korthed skildre min Hunds Liv og Levned, saa at Læseren hverken kommer til at kede sig over Talens Vidtløftighed eller faar det Indtryk, at jeg har været for ivrig eller overdreven i min Ros. Jeg tvivler ikke om, at de vil finde, at min Hund i højeste Grad har fortjent al Rosen, og at jeg kun har handlet, som jeg burde. Rent bortset fra det aandelige Velbehag ved Talen vil de sikkert føle sig tilskyndet til at efterfølge de gode Handlinger, jeg fremhæver.

Min Hund var af fornem Slægt. Faderen, Megastomus, tilhørte en meget gammel Familie med utallige berømte Fyrster blandt sine Medlemmer. Nogle af Familien var af de vise gamle Ægyptere paa Grund af deres Fortræffelighed blevet anset for Guder. Og de, der har Forstand paa Stjernernes Gang, hævder, at der endnu i Dag i Stjernevimmelen færdes en Hund af denne Slægt. Moderen, der var god og from, tilhørte den samme udmærkede Familie, som langt overgik os Mennesker saavel i Godhed, Sjælsstyrke, Dygtighed og Kraft som i Trofasthed, Fromhed og Ærbødighed for dem, paa hvis Gavmildhed og Venlighed, de havde modtaget Beviser. At anføre alle disse dens Forfædres minderværdige Handlinger og Udtalelser vilde føre for vidt. Her skal blot nævnes enkelte af deres Bedrifter, for at man kan se, at min Hund paa ingen Maade stod tilbage for Forfædrene i Retskaffenhed og Ypperlighed.

Saaledes fortælles det, at der blandt disse Hunde har været adskillige saa modige, at de baade indlod sig i Kamp med de vildeste Løver og med Elefanter, de største og stærkeste af alle vilde Dyr. Af alle disse Hunde er to blevet særlig berømte. De blev født ved den indiske Flod Hiarotis³ og tjente først under Albanernes Konge og senere under Makedoneren Alexander. Om dem fortælles det, at naar de havde bidt sig fast i en Elefant eller hvilketsomhelst andet vildt Dyr, var det hverken med Ild eller Sværd muligt at rive dem løs, før de havde dræbt deres Bytte. Hvor fortrinligt udstyret disse Hunde har været, ses bedst deraf, at det var ved deres Hjælp og Bistand, at Karamantus vendte tilbage fra sit Exil og blev genindsat i sin Kongeværdighed. Og uden at have modtaget Betaling eller Løfte om anden Form for Belønning, udelukkende drevet af Sympati, befriede de ved at gaa i Spidsen og dræbe Fjenden Kolofonierne og Kastabalenserne⁴ for stadige Plyndringer og truende Trældom. De var saaledes baade i Slagsmaal og i regulær Krig overordentlig tapre. Og hvad man sjældent oplever i vore Dage, at de, der sætter deres Lid til Vaabnene bryder sig om Retfærdighed og Fromhed, det forekommer lige op til idag i denne fornemme Hundefamilie, hvor Dannelse, Troskab og Taknemlig-

hed er ikke mindre fremherskende end Tapperhed. Det er aldeles utroligt, hvor højt de altid har sat Troskab og Paalidelighed. Da den stærke Fæstning Akrokorinth,⁷ der behersker næsten hele det omliggende Land, en Gang var blevet indtaget, betroede den i Krig og Fred lige ansete Sikyonier Aratos⁸ Fæstningens Forsvar dels til sine mest paalidelige Venner, men dels ogsaa til halvtreds Hunde, der paa det samvittighedsfuldeste holdt Vagt Dag og Nat. Hvor de end kom, vandt disse Hunde ved deres forbilledlige Opførsel en saadan Yndest og Velvilje hos alle Folk, at den ærværdige Xanthippus⁹ sammen med mange andre besluttede, at de Hunde, der særlig havde udmærket sig, ved deres Død skulde hædres med at begraves paa Statens Bekostning. Over en Hund, hvis Troskab han havde faaet Beviser paa baade ved Salamis og paa alle sine andre Felttog, lod han under store Æresbevisninger rejse et Mindesmærke paa en Klippe i Nærheden af Athen og gav Stedet Navn af: Hundegraven. Hvad mon Xanthippus vilde have gjort for den berømte Hund, jeg nu skal fortælle om?

Den havde fundet den lille Dreng Spargus, der senere fik Navnet Kyros,¹⁰ brutalt udsat, og uden at tænke paa sig selv beskyttede den ham med den største Omhu og den mest utrolige Kærlighed. For at redde Drengen udstod den de voldsomste Kampe med graadige Ulve og andre lige saa blodtørstige Dyr. Men ikke mindre godhjertet var en anden Hund, som vedblev at beskytte sin døde Vens Lig mod Fugle og vilde Dyr, indtil den selv udaandede af Tørst, Sult og Anstrengelse. Eller tænk paa den Hund, som, da Appius Junius og Publius Silius var Konsuler i Rom, viste sig saa trofast mod en Mand, som den ikke var knyttet til ved andre Baand, end at den havde levet i hans Nærhed og undertiden bragt Bytte hjem fra Skoven til hans Bord, mod denne Mand viste en saadan Trofasthed, at den ikke svigtede ham, da han faldt i Ulykke, selv ikke da han var død. Thi skønt den selv havde svært ved at skaffe sig det nødvendige til Livets Ophold, holdt den ham stadig ved Selskab i Fængslet, hvor han var indespærret, og bragte ham Dag efter Dag Mad, som den skaffede fra sine Venner. Og da den ulykkelige Mand var blevet henrettet af Germanicus,¹¹ der havde holdt ham fængslet, og var kastet i Tiberen, svømmede den med største Fare for sit Liv hen til hans Lig for at holde det oppe. Men hvis jeg skulde komme ind paa alle de Eksempler paa Fromhed og Trofasthed, som findes omtalt hos de bedste Forfattere, vilde alt andet være lettere end at samle alle disse Historier. For Kortheds Skyld vil jeg derfor forlade Omtalen af min Hunds Forfædre. Og det saa meget mere, som der dels kun er altfor mange interessante Ting at sige til min Hunds Forherligelse, dels erken-

der jeg slet ikke at have Begavelse nok til at skildre Forfædrenes straalende Bedrifter og stille dem i det rette Lys, dels er der maaske dem, som synes, denne Dvælen ved Forfædrene er noget ved Siden af, eftersom det jo er min egen Hunds udmærkede Egenskaber, de glæder sig til at høre om. Bortset fra to Hunde, hvis enestaaende Trofasthed jeg særlig husker, og som har opført sig saa beundringsværdigt, at de ikke bør glemmes, vil jeg forbigaa de øvrige i Tavshed. Med disse to tænker jeg dog ikke paa de berømte Hunde, af hvilke den ene - Begivenheden fandt Sted i Epirus - uden at frygte hverken Mordvaaben eller Trusler med Aandsnærværelse og Dristighed afslørede sin Vens Drabsmand ved at gaa løs paa ham og bide ham i mange Menneskers Paasyn. Den anden lige saa behjertede Hund angav Ganictors Sønner som dem, der havde dræbt Hesiodus¹². Jeg tænker heller ikke paa den Hund, som forfulgte en Tempelrøver, efter at han havde plyndret et Æskulaptempel, og ved Tegn og Fagter angav ham til nogle vejfarende. Heller ikke vil jeg tale om den Hund, som under Borgerkrigen forsvarede en dræbt romersk Borger mod hans Fjender saa haardnakket, at disse, skønt de var bevæbnede, først kunde skære hans Hoved af, da de havde dræbt Hunden. Nej, det er to andre Hunde, jeg vil gøre til Genstand for min beundrende Omtale: den ene var Kong Lysimachos¹³ saa hengiven, at den, da den saa Kongens Lig lagt paa Baalet, af Længsel efter sin afdøde Ven, som den ikke skulde se mere her i Livet, besluttede at følge ham i Døden og styrtede sig midt ind i Ligbaalets Flammer. Den anden Hund tog sig Drabet af sin Herre, en vis Jason Licus, saa bitterligt nær, at den af Sorg og Smerte skyede al Føde og døde af Sult.

Saa enestaaende modige, trofaste og hengivne var altsaa min Hunds Forfædre og Forfædres Forfædre i denne ædle Slægt. Dem efterlignede i Sandhed min Hund baade i Fromhed og Sagtmodighed, uden at den derfor stod tilbage for nogen i Kraft eller Tapperhed. Ganske vist var den lille af Statur og ikke skabt til at modstaa Angreb af vilde og kraftige Fjender, men ikke desmindre var den saa hidsig og krigerisk anlagt, at den hyppigt tog Kampen op med meget større Dyr, der havde udfordret eller forurettet den. Da den imidlertid altid havde foretrukket at smykke sig med Feltherrens Hæder fremfor med Soldatens Tapperhed, brændte den ikke saa meget efter at blive indviklet i Slagsmaal som efter den virkelig store Berømmelse, hvorfor den ogsaa tilegnede sig alt, hvad den havde bemærket blev lagt de store Anførere til Ros. Saaledes af Fabius Maximus¹⁴ den betimelige og kloge Tøven, den strenge Disciplin og Agtpaagivenhed overfor Baghold; af Marcellus¹⁴ og Scipionerne¹⁴ Kraft og Dristighed i Angrebet; af Cæsar og Alexander Fasthed og Udholdenhed i

Kamp; af Hannibal List, Evnen til at narre Fjenden og Forudseenhed. Kort sagt, den tilegnede sig, saavidt jeg kan se, de forskellige store Hærføreres specielle Egenskaber med et saadant Maadehold, at den hverken satte en Ære i at overvinde en kraftig og hensynsløs Fjende ved Vold og Magt eller en svigefuld og bedragerisk ved Lumskeri eller Snedighed. Hvad den saa som sin Opgave var at besejre en vild og bitter Modstander ved Mod og forstandig Sejrsvilje. For ingen Pris maatte det se ud, som om den af Frygt for Besvær, Ubehageligheder eller Farer havde fundet sig i noget nedværdigende. Og den gjorde alt, hvad der stod i dens Magt, for at enhver kunde se, at det var ved de mest fortjenstfulde Handlinger, den havde vundet sit Ry.

Iøvrigt var den saa uegennyttig og retsindig, at den ikke paa nogen Maade vilde indlade sig i Kamp uden for noget retfærdigt og hæderligt, ligesom den ikke veg tilbage for nogen Fare, hvis Retfærdigheden eller Friheden stod paa Spil. Vagtsom var den ogsaa. Aldrig var den bange for at fare løs paa Tyve, selv om de var bevæbnede, og paa ukendte og paatrængende fremmede eller give Hals mod fjendtlige Personer og angribe dem. Og hvad der anses for forkasteligt af de fleste, der er uden Erfaring i Krigsvæsen, men som alle sagkundige billiger, var et Særkende for min Hund: Den sørgede altid for ikke at blive Uvenner med nogen som var den overlegen fysisk eller ved Skæbnens Ugunst. Hvis f. Eks. nogle, der var opblæste af deres flere Kræfter, tirrede den med Uretfærdigheder, gjorde den dem ved sin Føjelighed og Forsonlighed venlige og omgængelige, uden at man dog paa nogen Maade kunde beskylde den for at have nedladt sig til servil Smiger eller underdanig Logren. Naarsomhelst den kom i Kamp, vilde den derfor altid langt hellere bringe Kampen til Afslutning ved venskabelig Forhandling end ved Vold og Magt: og forfølge sin Modstander var den ikke til at drive til, før Modstanderen var slaaget paa Flugt. Resultatet var, at den takket være sit modne Overlæg altid klarede sig og ofte efter et Angreb i det rette Øjeblik vendte hjem belæst med Hæder for som en Triumfator at modtage min Hyldest. Og eftersom den efter Catos¹⁵ Forskrift altid jog Heste, Okser og Mennesker paa Flugt ved Gøen og Bjæffen i Stedet for ved at bide dem, var dens Forfølgelseskunst saa udviklet, at den aldrig ved at forfølge en Fjende kom til at fortryde at have indladt sig i en ulige Kamp. Derfor forsømte den ingen Lejlighed til Hæder og Sejr, som Tid, Sted eller en gunstig Skæbne frembød. Haarde Kampe tog den sig i Agt for, men kun af Klogskab ikke af Fejghed eller anden sjælelig Mangel. Altid satte den Klogskab - hvad efter min Mening enhver bør gøre - over Kraft og vilde hellere udmærke sig ved Beskedenhed end ved forfængelig Pral. Skønt der jo er dem,

der vil foretrække Mod for Fromhed, Troskab og Pligtfølelse, idet de mener, at Retfærdigheden rummer alle gode Egenskaber: Jeg skal imidlertid ikke her komme ind paa den gamle Strid om, hvorvidt den, der har een god Egenskab, nødvendigvis besidder dem alle. Eller om det er retfærdigt, at vi elsker hinanden, hvadenten vi er Venner eller Fjender. Eller om det er Tapperhed at leve efter Reglen: lad dem hade, naar de blot frygter. Den tapre Soldat tilbringer sit Liv i Vaabentummel og Plyndring og ældes - om jeg ikke tager meget fejl - under Krigens stadige Myrden og Dræben: det er jo især i denne Forbindelse, man taler om Tapperhed. Retsindige Mennesker holder sig hjemme og dyrker Roen og Freden ved den huslige Arne i Samvær med deres kære. Det er meget muligt, at det er Fred og Ro, Soldaten søger med sin Tapperhed og Kraftudfoldelse, men vi Borgere foretrækker nu den Fred og Ro, som følger med Retfærdighed og Lovlydighed. Men lad os opgive denne Diskussion, da Modet jo sidder ikke blot i Næven men først og fremmest i Brystet, og da Tapperheden ikke saa meget har sin Glans fra Sværdet som fra Sjælsstorhed og aandelig Fasthed. Lad os vende tilbage til Sagen.

Min Hund var altsaa klog nok til fra de unge Aar at foragte Vaabenbrug og hele dette, som man vel nok tør kalde det, vanvittige og umenneskelige Krigsvæsen for helt at hellige sig de bedste og fredsommeligste Studier af de bedste Ting. Thi da den aabenbart havde bemærket, at min største Glæde var Litteraturen og at jeg blev accepteret af dem, der paa den Tid i nogen Grad nød Ry for Lærdom, vendte den sig fra sine fra Fædrene nedarvede Fornøjelser for hos mig at søge Aandens sjældne og vanskeligt opnaaelige Rigdomme fremfor forfængelige Værdier. Da jeg havde lagt Mærke til dens store naturlige Anlæg og Skønhed, kom jeg straks til at holde af den. Det samme skal jo være hændt selve Sokrates, da han havde set den ualmindelig smukke Alkibiades. Han skal da have forsikret, at han vilde gøre sit til, at denne unge Mands Egenskaber og Opførsel kom til at svare til hans guddommelige Skønhed.

Min Hund havde et fornemt og ædelt Udseende og saa smukke Linjer, at Zeuxis¹⁶ hos den lige saa godt kunde have fundet al den Skønhed og Ynde, som han fandt hos de krotoniatiske¹⁷ Jomfruer. Det glade Ansigt lignede ganske Faderen Megastomos, mens Øjnene udstraalede den samme Blidhed og Mildhed, som kendetegnede dens skønne Moder. Det velformede Bryst og de harmonisk byggede Lemmer mindede paa det smukkeste om Statuerne af dens Forfædre. Alle disse Ting, der i Forening udgjorde denne unge Hunds vidun-

Leonis Baptiste Alberti Canis.

Rat in more apud maiores nostros uiros omni bonarum artium cognitione & imprimis disciplina morum sanctissimorum & religione prestantissimos; ut bene meritos ciues laudibus prosequerentur; clarorumq; uirorum nomina litteris & quoad in se esset immortalitati; summo studio omniq; industria commendant. Id illos ita consueuisse possumus interpretari; partim ut referendis preconiis equitate & iusticia uerentur; cui uirtuti penitus erant dediti; partim ut iuuenes studiosos ad uirtutis cultum; quo patrie utiles & celebres eo pacto apud posteros redderetur uehementius illicerent; & confirmarent; partim etiam ut otiu; quo fortassis abundabat in eo collaudandi munere omnibus grato atq; accepto consumerent. Tantūq; apud eos & publice & priuate ualuit studium concelebrandę laudis hominum probatissimorum; ut non in funeribus modo (hac ætate inde accepta consuetudine ut fit) publicę laudationes haberentur; & litterarum monumentis inueneretur; uerum etiam eo processit res; ut nō contenti humanis laudibus atq; gestis; alii deos effecerint suis scriptis eosq; uirtute effloruissent; alii preterea fictas & nulla ex pre credendas fabulas ad uirtutis illecebras accommodarint. Hinc Athenis multę a rhetoribus funebres actę orationes. Hinc apud nostros a simili quoq; p id tēpus uulgata cōsuetudine supra licētia extitit; ut nō modo ciues optime de rep. meritos p officio dicēdo ornarēt; uerū etiā suos domesticos priuati ciues publica cōsuetudine collaudarēt. Et. n. (ut ceteros omitta;) Marcū qđ Antoniū suauis oratione collaudasse matrē in funere; & Fabiū Maximū de filii laudib; funebre habuisse orationē ferūt. Ab hacq; deniq; cōsuetudine Hercules deus Hydra bellua lerne; & eiusmodi mōstra; quę ab re esset & plix psequi emnarunt. At nobis p istos cęstiuos calores otiosis

derlige Skønhed, gav samtidig et fuldtro Billede af de usædvanlige og utrolige aandelige Kræfter, der boede i den. Thi den var udrustet med en saa enestaaende og guddommelig Begavelse, at den ufattelig hurtigt til Fuldkommenhed tilegnede sig alle de ædle Kunster, som sømmer sig for en fin Hund, og paa faa Dage langt overfløj alle sine jævnaldrende. Dens Hukommelse var saa fortrinlig, at hvad den een Gang havde mærket sig, glemte den aldrig. Den havde Hukommelse ikke blot for Ting, som L. Lucullus¹⁸ f. Eks. skal have haft i højeste Grad, men ogsaa for Ord, som Hortensius¹⁹ skal have husket usædvanlig godt. Deraf kom det mærkelige, at den efter tre Aars Forløb kunde Latin og Græsk lige saa godt som Toskansk. Den var overordentlig lærenem og dygtig til alt og saa hurtig, at naar den i kort Tid havde dyrket et eller andet Studium, skulde man tro, at den aldrig havde beskæftiget sig med andet.

Den var ligevægtig af Sindelag og paa ingen Maade lunefuld. Undertiden maatte jeg med lidt Ængstelse mindes Catos Ord, at han ikke rigtig holdt af, naar Drenges Forstand var forud for deres Alder. Men hos min Hund var den tidlige Modenhed ikke forbundet med nogensomhelst Livslede eller Gnavenhed. Og Undervisningen voldte hverken Besvær eller gav Anledning til Vrede. Dens Livsførelse var en saadan, at alle retsindige indrømmede, at de betragtede den som forbilledlig.

Dertil kom, at den var beskeden baade i Ord og Gerninger. Desuden var den fremfor nogen uinteresseret i saavel Penge som Nydelser. Især gjorde den sig den største Umage med baade at være og at synes ligegyldig overfor disse Ting. Som om den huskede, hvad den ofte havde hørt mig sige, at Penge kun begæres af letsindige og uforstandige Mennesker for at de kan opnaa de Nydelser, de er forfaldne til, hvorimod dette brændende Begær efter Rigdom og Overflod aldrig findes hos dem, hvis Sjæl har et højere Maal end jordisk Velvære. Dens Foragt for Penge var altsaa alvorligt ment. Af Klæder havde den kun dem, den gik og stod i. Sommer og Vinter gik den med bare Fødder. Lagde den sig til at sove, var det ikke for Behageligheds Skyld, men for at finde en haardt tiltrængt Hvile, og den sov hvorsomhelst under aaben Himmel. blot Stedet var anstændigt og uberygtet. Vin og Lækkerier holdt den sig paa det strengeste fra. Den var saaledes uden dyre Vaner, uden Ødselhed, uden Gæld, uden Trang til Selskabelighed. Hvis der var nogen, den ikke kunde lide, lod den ham det vide op i hans aabne Øjne, men den talte ikke ondt om fra-værende. Den røbede aldrig sine Venners Hemmeligheder. Tilfreds med sit eget, begærede den ikke andres. Den var venlig og forekommende mod alle, men foretrak de bedste Venskab. Naar den sluttede Venskab med nogen, var

det mere ved at yde Tjenester end ved at give Løfter, mere ved Handling end ved falske Foregivender. Den ønskede, at Venskabet skulde værdsættes for sin egen Skyld, ikke for Nyttens. Ikke des mindre var den i Venskabsforhold ivrigere til at give end til at modtage. Den var ikke ubehagelig, ikke haard mod nogen, bortset fra at den ikke vilde have nogetsomhelst at gøre med usædelige, anløbne og ugidelige Personer, hvem den paa Grund af sin ædle Natur ikke kunde døje at være i Nærheden af. Navnlig forfulgte den med bittert Had som en anden Herkules alle, der gjorde sig skyldige i Uretfærdighed. Overfor alle mine Venner var den hjælpsom, munter, tjenstvillig og lydige, hvorfor alle naturligtvis holdt af den og stillede de største Forventninger til den.

Imidlertid voksede den tilligemed sit Ry og sine Kundskaber og overtraf alt, hvad man havde ventet af den. Ingen Dag lod den gaa ubenyttet hen, alt hvad der var værd at kende, undersøgte den, de vanskeligste, besværligste og rosværdigste Ting prøvede den og sparede hverken paa Møje eller Nattevaagen. For sluttelig at sammenfatte denne lange Lovtale i faa Ord: Den var af saa fast og ophøjet en Karakter, at den først og fremmest ansaa alle Nydelser for forkastelige og foragtelige; den satte ærligt legemligt Arbejde og Aandens Kamp for at vinde Hæder over Lediggang, Leg og Selskabelighed; hele sit Liv igennem var den af den Mening, at kun de Ting, der havde med Berømmelse og Værdighed at gøre var værd at eftertrægte; den mente den var født ikke til Søvn og Fornøjelse, men til Dygtiggørelse og Anseelse, til Pryd for Fædrelandet, til Glæde for de lærde, til at vinde Indflydelse og Yndest, til at erhverve sig Berømmelse og et straalende Eftermæle.

Saadanne var dens Interesser, saadan dens Maade at leve Livet paa; i disse Hovedpunkter har jeg ment saa kortfattet som muligt at burde samle Summen af dens Levnedsløb. Thi hvis jeg virkelig skulde gennemgaa alle dens herlige Bedrifter systematisk, vilde jeg paatage mig et stort og meget vanskeligt Arbejde, som langt vilde overstige mine Evner. Thi i sine Bestræbelser for at udmærke sig stod den hverken i Iver, Flid, Udholdenhed eller Samvittighedsfuldhed tilbage for selv de fortrinligste Mennesker. Og ikke nok med at den hele Dage igennem arbejdede paa at indlægge sig Hæder og Berømmelse, tog den undertiden Natten til Hjælp, og for at vise at den ikke var noget Hængehovede og ikke manglede Sans ogsaa for Musik, lod den Maanen høre de Melodier, den havde lært ved at lytte til Sfærernes Musik. Dette gjorde den saa meget ivrigere, som den havde hørt mig udvikle, at der ikke var noget ondt i alle saadanne uskyldige Adspredelser, naar man blot ikke forsømte større og vigtigere Studier. Hvem vilde for Resten paastaa, at han havde faaet en søm-

melig Opdragelse og Uddannelse, hvis han ikke kunde sidde ordentligt paa en Hest, hvis han var ubehændig til Idræt eller var fuldkommen uøvet i Vaabenbrug. Men herom andetsteds. Jeg vender tilbage til min Hund.

Selv det mindste Øjeblik udnyttede den til forstandigt Arbejde. Den veg aldrig fra min Side og ansaa al den Tid, den tilbragte i mit Selskab, som ikke blev udnyttet til at lære noget, som tabt. Naar vi sammen fulgtes til Skolen eller, hvad ofte hændte, til lærde Sammenkomster, var den saa glad og fornøjet, som om det gjaldt de største Nydelser. Og for at have andres Livsførelse, som man siger, til Læremester og lettere kunne efterligne de bedste og flinkeste og holde sig paa Afstand af de fordærvede, udforskede den med skarpsindig Opmærksomhed alt, hvad der overalt foregik af bemærkelsesværdigt, alt hvad de Hunde, den mødte, havde af filosofisk Dannelse, hvad enten de nu tilhørte den akademiske, den stoiske, den peripatetiske eller epikuræiske Skole.²⁰ Og stadig holdt den mig underrettet om Livsførelse og Begavelse hos dem, den havde talt med. Tiltalende Hunde hilste den venligt, lade og overfladiske gjorde den Nar ad. Kort sagt, selv under Spadsereture arbejdede den uafladelig paa sin Udvikling.

Naar den saa var kommet til Skolen, satte den sig af Lyst til at lære noget midt i Kredsen af diskuterende, hvad alle fandt ganske rimeligt, og lyttede tavst og med den største Opmærksomhed, idet den iagttog Pythagoras Ord om, at Eleven skal tie. Hvis den imidlertid blev irriteret paa en eller anden snakkesalig og storsnudet Disputator, skulde den nok ved højrrøstet Misbilligelse faa sat en Stopper for hans Præk. Den vilde nemlig ikke finde sig i, at de kostbare Timer paa dette Sted skulde spildes for et Vrøvlhovedes Skyld.

Skulde det være nødvendigt i denne Forbindelse at opregne de utallige Eksempler paa dens Standhaftighed, Flid og Udholdenhed? Den Iver og Aarvaagighed, hvormed den dyrkede sine Studier, fremgik blandt andet af dens Deklamationer paa Skolen, som blev fulgt af Tilhørerne med den mest levende Opmærksomhed. Hvor sympatisk den var af Væsen, hvor venlig og kultiveret, saa man af den Velvilje, alle nærede for den, mens den levede. Det viste sig ogsaa ved Begravelsen, hvor Folk af enhver Alder og enhver Stand under Sorg og Taarer fulgte den afdøde. Hvad vidner til syvende og sidst bedre om alle dens fortræffelige Egenskaber, mens den levede her paa Jorden, end dens Anseelse og det Ry, den stod i ved sine utallige straalende Bedrifter?

Det er næppe muligt at nævne nogen Form for Krig, hvori den ikke udmærkede sig. Til Søs kæmpede den med Ænder og Gæs, Svømmefuglenes Pirater og Tyveknægte; til Lands mod Havernes Plageaander, Græshopperne; paa Mure

mod Firbenene, Bistadernes Ødelæggere. Og altid lagde den mere Vægt paa at fortjene end at opnaa Sejrskransen og Triumftoget. Den overstraalede langt i Berømmelse alle baade Litteraturens og det politiske Livs store Navne. Og mens man ellers altid finder gode og daarlige Egenskaber blandet, var den alene udrustet med alle de bedste Egenskaber uden en eneste, selv den mindste, uheldige.

Thi den var ikke pengegridsk som Aristoteles, om hvem det hedder sig, at han i Underverdenen blev fanget med en Guldkrog som en Fisk. Ikke vellystig som Platon, der skrev glødende Digte til sin elskede Stella. Ikke forfængelig og ærgerrig som Cicero, der næsten træt af at rose sig selv, i Breve anmodede sine Venner om at forfatte en Bog til sin Ros. Ikke blodtørstig som Sulla, der lod saa mange Tusinde romerske Borgere myrde. Ingen Undertrykker af Lov og Frihed, ingen Usurpator som Cæsar. Ikke kvindekær som Cato, der i sin høje Alderdom blev betaget af en af sine Skrivers Døtre og vilde have hende til Kone. Ikke have syg som Crassus,²¹ der alle sine Rigdomme til Trods daglig forfalskede Testamenter.

Skønt hvorfor nævne alle disse historiske Berømtheder? De kan jo dog paa ingen Maade sammenlignes med min Hund. Hos dem finder man jo enten Dygtighed parret med de sletteste Egenskaber, eller Middelmaadighed uden Bedrifter, der er værd at tale om. Men at min Hund havde de største og mest værdifulde Egenskaber, at den var usædvanlig, ja næsten guddommelig begavet uden at være behæftet med det mindste Gran af Lastefuldhed, det er der ingen, der vil nægte. Hvad kunde man forlange mere hos denne Hund? Eller bør man ikke sætte den højt over selv de største Berømtheder?

Den forenede den største Tapperhed med ubestikkelig Retfærdighed, utrolig Højmodighed med enestaaende Fromhed, guddommelig smidig og alsidig Begavelse med Karakterfasthed og Udholdenhed i alt, hvad den foretog sig, Snedighed med Ærlighed, den mest uskyldsrene Livsførelse, enestaaende Alvor og Strenghed med beundringsværdig Menneskelighed, Medfølelse, Omgængelighed og Elskværdighed, og endelig den mangfoldigste og mest omfattende Erfaring i alle Livets Forhold med grundfæstet og ubegrænset Visdom.

Jeg havde sandelig Ret til at anklage Skæbnen, der saa ubarmhertigt havde berøvet dette fortrinlige og ophøjede Væsen Livet. Ganske vist indrømmer jeg, at den levede længe nok til at indlægge sig uvisnelig Hæder. Men hvor bittert og sørgeligt er det alligevel ikke at tænke paa, at den saa ganske uventet midt i sin fulde Kraft skulde bortrives af en Gift, som fejge og misundelige Uvenner havde lagt for den. Hvem kan andet end bedrøves, naar han ser dens mange

Venner staa triste og sorgfulde tilbage ved dens Død? Hvem kan uden at søрге mindes dens Hengivenhed for mig?

Min egen elskede Hund! Du var et Forbillede for Ungdommen, en Pryd for din ædle, ærværdige og berømte Slægt, som du gjorde Ære, og hvis Ry du udbredte ved din Skønhed, dine Bedrifter og dine store Egenskaber. Du var min Lyst og Glæde. Alle, der saa dig, blev smittet af din Elskværdighed og Munterhed. Din Beskedenhed, Værdighed, Ynde og Menneskelighed, din Begavelse, din Lærdom og din Godhed vakte alle rettænkende Menneskers Beundring og Forbavselse.

Da du allerede lammet og udmattet af Giften kom for at se mig for sidste Gang før den lange Rejse i det andet Liv, brast du i Graad.

Farvel da, min egen Hund. Af hele mit Hjerte ønsker jeg dig et evigt Liv. Det fortjener du for al din Godhed.

NOTER

¹ De gamle Romere. ² 83-30 f. Kr., bl. a. berømt for sin Ligtale over Cæsar. ³ Ogsaa kaldet »Nøleren« for sin Forsigtighed i Kampen med Hannibal. ⁴ En slange med ni Hoveder, som Herkules efter Sagnet uskadeliggjorde. ⁵ Den nuværende Rawi. ⁶ Beboerne af henholdsvis Kolophon og Kastabala, Byer i Lilleasien. ⁷ Borger i Korinth. ⁸ Aratos (271-213 f. Kr.) Hersker i Sikyon, By nær Korinth. ⁹ Xanthippos, atheniensisk Statsmand, Fader til Perikles. ¹⁰ Den store persiske Konge fra Midten af det 6. Aarh. f. Kr. ¹¹ 15 f. Kr. til 19 e. Kr. Nevø af den romerske Kejser Tiberius. ¹² Græsk Digter fra det 9. eller 8. Aarh. f. Kr. ¹³ Konge i Thrakien efter Alexander den Stores Død. ¹⁴ Berømte romerske Feltherrer. ¹⁵ 234-149. Ogsaa kaldet den Vise. Kendt for Slagordet: »Forøvrigt mener jeg, at Karthago bør ødelægges.« ¹⁶ En af Oldtidens største Malere, levede paa den peloponesiske Krigs Tid. ¹⁷ Et af hans berømteste Billeder var en Fremstilling af Helene i den syditalienske By Kroton. ¹⁸ Romersk Statsmand samtidig med Cæsar. ¹⁹ Romersk Taler samtidig med Cicero. ²⁰ Forskellige græske filosofiske Retninger. ²¹ Deltog i de berygtede Proskriptioner under Sulla, hvor han skal have forfalsket de dræbtes Testamenter til sin Fordel.

Portræt af Th. Bartholin, 56 Aar gl.
Stykket af Gonsales Appelmann i Leyden efter et nu tabt Maleri af Henrik Ditmar
Stykket findes i Anatomia quartum reformata 1673

Thomas Bartholin og Theatrum Anatomicum

Af Overdyrlæge K. Albertsen, Silkeborg

Den anatomiske Viden, som i vor Tid indgaar som et selvfølgeligt og stort Grundfag for al Lægevidenskab, er i Forhold til selve Lægekunsten ikke ret gammel. Ganske vist har man tidligt erkendt, at Anatomien er samhörig med Lægevidenskab, men alligevel var Kendskabet til dette Grundfag indtil og længe efter Renaissancetiden meget ufuldkomment og ofte forkert. Det gælder særlig Forholdene vedrørende Menneskets Anatomi. Aarsagen hertil maa

søges i de religiøse Fordomme, der helt fra Oldtiden og endnu længere tilbage havde spærret for anatomiske Undersøgelser af det afsjælede menneskelige Legeme, som man kun ad Omveje og ved Dyrestudier havde dannet sig et ufuldkomment Billede af.

Hos de gamle Ægyptere havde man en vel udviklet Lægekunst, hvad de indtil 3000 Aar gamle Papyrusskrifter har givet os Kendskab om, saa man skulde tro, at der var rig Lejlighed for Lægerne til at skaffe sig anatomisk Viden baade hos Mennesker og Dyr ved Iagttagelser af Balsameringer. Det var slet ikke Tilfældet; for Balsameringen var en alvorlig religiøs Proces og blev foretaget efter et bestemt Ritual af Haandværkere, hvis Erhverv gik i Arv i Generationer, og deres empiriske Kendskab til de udtagne Organer har ikke sat sig Spor i de medicinske Værker.

Gaar man videre til den klassiske Oldtids store Læge, Lægekunstens Fader, *Hippokrates* fra Kos (460-ca. 370 f. Kr.), viser hans Skrifter, at han vidste, meget lidt om Menneskets Opbygning; Grækernes Tro forbød kirurgiske Undersøgelser af de døde.

Aristoteles (384-322 f. Kr.), Oldtidens største Lærde, omtaler i sit naturvidenskabelige Hovedværk »*Historia animalium*« ca. 500 forskellige Dyrearter med Beskrivelse af deres anatomiske Forhold og er klar over, at Dannelser som Haar, Fjer og Skæl er overensstemmende. Organernes Funktioner forklarer han ud fra enkelte Iagttagelser og forudfattede Meninger. Han mente saaledes, at Hjernen var en Kirtel, der afsondrede Slim, mens Rygmarven var en Dannelse, der svarede til Benmarven.

I sin Naturhistorie medtog *Aristoteles* ogsaa Menneskelegemets Bygning; herom skriver han, at de indre Dele kun er lidet kendt, saa man maa holde sig til de Dyreorganer, der ligner Menneskets mest. Derfor er de indre Organer med Undtagelse af Hjertet ogsaa meget sparsomt beskrevet. Menneskets Mave ligner Hundens og er ikke meget videre end Tarmen. Milten er lang og smal og ligner Svinets. Leveren er rund og som hos Oksen. Hjertet, som er Livets Kilde og Sjælens Bolig, indtager Hæderspladsen midt i Brystkassen, for Naturen lægger altid de ædleste Organer paa de ædleste Steder. Hjertets Størrelse og Beskaffenhed svarer til Individets Karakter. De ufølsomme har et fast og haardt Hjerte, de fintfølede et blødere. De, som har et stort Hjerte, er fejge, de med et lille Hjerte er modige. Dyr som Haren, Hjorten og Musen har derfor store Hjerter. *Aristoteles* har ogsaa undersøgt Hjertets Indre; han har dog kun fundet tre af de fire Hjertekamre og mener, at de alle staar i Forbindelse med Lungerne og modtager Luft herfra til Dannelse af »Livsluften«. Fra

Hjertet udgaar to store Kar, Hulaaren og Legemspulsaaren, ad hvilke Blodet føres ud til Legemets forskellige Dele; Blodet siver gennem Karrene som Vand gennem raa Lerkar og bliver til Kød og andre Væv, idet Blodet koagulerer under Kuldens Indflydelse.

Hjernen er i Modsætning til Hjertet et ganske underordnet Organ. Den er kold og fugtig, og dens væsentligste Opgave er at afkøle de hede Dunster, der stiger op fra Hjertet. Da Manden er varmere end Kvinden, har Naturen ogsaa i sin Visdom begavet ham med en større Hjerne; den tjener dog kun som Køleanlæg, Forstanden sidder i Hjertet.

Igennem Aristoteles' Værker gaar hans Grundtanker om Naturens Hensigtsmæssighed. Naturen stræber i alle Forhold efter det fuldkomne og gør intet forgæves. Alt har et Formaal og en Aarsag, og det er Naturforskernes højeste Maal at udfinde Aarsagerne og deres Sammenhæng.

Hans Tanker har haft vidtrækkende Betydning for Videnskabernes Historie. Han paavirkede ikke alene de senere berømte græske Læger, men var en Autoritet for Lægekunstens Udøvere i hele Middelalderen og citeres stadig. Hans Lære om Naturens Visdom passede som Haand i Handske i den kristne Ideologi, der blot satte »Gud« i Stedet for »Naturen«.

I det tredie og andet Aarhundrede f. Kr. fik Naturvidenskaberne et Centrum i Alexandria, hvor den ptolemæiske Kongeslægt optraadte som Videnskabens Beskytter, og særligt blomstrede Lægekunsten. Her samledes de betydeligste Læger fra alle Lande, og her gjordes det største Fremskridt siden Hippokrates: man studerede Menneskelegemets Bygning ved at undersøge Lig med Dissektionskniven.

En af disse Læger var *Herophilos* (o. 270 f. Kr.), der skrev et Værk om Menneskets Anatomi, som han sammenlignede med Dyrenes. Denne Anatomi var almindelig kendt i Oldtiden, men eksisterer nu kun i Brudstykker. Vi ved dog, at Herophilos opdagede Nerverne, som Aristoteles fejlagtigt havde antaget var det samme som Sener, ligesom han mente, at Arterierne indeholdt Luft og ikke Blod ud fra Fundet i døde Individuer (Arterier betyder Luftkanaler). Herophilos indlagde sig Berømmelse ved sin Pulsære; han var klar over, at der fandtes to Slags Kar, som begge førte Blod.

Anatomisk Viden er det første Skridt hen imod Erkendelsen af Sygdommes Aarsager. Dette Skridt blev taget i Alexandria, men glemt igen, og det bremsede Udviklingen i næsten 1800 Aar.

Efter Alexandrias Blomstringstid begyndte Romerrigets. Her var det de græske Læger, der prægede Lægevidenskaben, og den mest berømte af dem alle

er *Galenos*, den sidste store Læge i den græsk-romerske Periode, og hans Betydning for Eftertiden er ganske enestaaende. Efter ham forfaldt Videnskaberne, den selvstændige Forskning hørte op, og i mere end 1500 Aar var den medicinske Forskning næsten kun en Ransgning af hans Værker.

Galen (130-201 e. Kr.) var født i den romerske Provins Pergamon i Lilleasien og begyndte her at studere Lægekunst efter et grundigt Forstudium i Filo-sofskolerne. Sin Lærdom udvidede han ved vidtstrakte Studierejser, bl. a. til Alexandria. Her var Dissektion af Mennesker for længst ophørt, men man foredrog endnu Knoglelæren efter et menneskeligt Skelet. Sin anatomiske Viden supplerede han derfor ved Dissektion af Svin, Aber og Okser, hvis Organer han i Lighed med tidligere Læger mente var placeret som hos Mennesker.

Efter at have rejst i ca. 10 Aar var han nogle faa Aar Læge i Pergamon og opnaede stort Ry, derefter drog han til Rom. Her arbejdede han paa sin anatomiske Lærebog og foretog mange Dissektioner paa Dyr. Han nød ogsaa her stor Anseelse og skulde endog være Livlæge for Kejser Marcus Aurelius, men rejste pludselig tilbage til Pergamon. To Aar senere fik han Ordre til at slutte sig til den kejserlige Hær som Livlæge og kom senere igen til Rom, hvor han virkede dels som Livlæge for de efterfølgende Kejsere, dels som Lærer ved Forelæsninger samtidig med Studier og Udarbejdelse af sine Værker.

Galen gav en fuldstændig Fremstilling af Anatomien, som man levede paa lige til Renaissancetiden. Den betegnede et stort Fremskridt, men dens største Svaghed var, at han ikke havde sine Angivelser fra Undersøgelser paa Mennesket, men altfor ofte havde overført Forhold fra Dyrenes Anatomi til Mennesket. Beskrivelsen af Organerne og deres Funktioner er præget af samme Forestilling om Naturens Visdom som hos Aristoteles.

Legemets Hovedorganer er Hjerne, Hjerte og Lever. Fra Hjernen udgaar Nerverne, fra Hjertet Pulsaarerne og fra Leveren Blodaarerne. Svarende til disse tre Organer er der tre biologiske Kræfter, den psykiske i Hjernen, der behersker Tænkning og Sansning, den vitale i Hjertet, der nærer den indre Varme, og den ernærende i Leveren, der danner Blodet. De aandelige Egenskaber er ligeledes fordelt mellem disse Organer: Fornuften i Hjernen, Vrede og Mod i Hjertet og Begæret i Leveren. Højest staar Galens Lære om Nerverne, han skelner nøje mellem Føle- og Bevægenerver. Svægst er Afsnittet om Blodkarrene, hvor Galen ikke følger Herophilos' Lære, men mener, at Arterierne indeholder Luft og kun en ringe Mængde Blod, der dels var med til at danne »Livsluft«, dels skulde ernære Pulsaarernes Vægge. Blodet dannes af den optagne Næring ved en Række »Kogninger«. Den første finder Sted i Mavesækken og omdanner

Føden til en ensartet Saft, Kylus, som føres gennem Tarmens og Krøsets Blodaarer til Leveren. I disse Blodkar foregaar den anden Kogning og i Leveren den tredie, og hermed er Blodet dannet. Det føres nu gennem Hulaaren og de øvrige Blodaarer ud til alle Dele af Legemet; her finder den sidste og fjerde Kogning Sted, og Blodet optages som Næring for Vævene.

Galen lod altsaa Blodet alene strømme fra Centrum og ud i Periferien, et Forhold, som Eftertiden havde svært ved at forstaa, da Blodaarerne altid svulmede op nedenfor Aareladebindet, men man turde ikke benægte den store Mands Ord. Selve Hjertet havde ikke noget med Blodfordelingen at gøre; der var kun Blod i højre Hjertehalvdel, og det tjente til Lungernes Ernæring. I venstre Hjertehalvdel havde Livets Varme sit Sæde, og her dannedes Livsluften. Da denne efter Galens Mening opstod ved en Blanding af Aandedrætsluften og de fineste og letteste Dele af Blodet, maatte der nødvendigvis ogsaa være lidt Blod i venstre Hjertekammer. Det fremskaffede Galen ganske enkelt ved at opfinde nogle fine usynlige Porer i Hjerteskillevæggen, saa de fineste Dele af Blodet kunde gaa fra højre Side over i venstre. I omtrent 1500 Aar troede man fuldt og fast paa disse Porer, og enhver opdukkende Tvivl blev fejet til Side. For Galen var i al den Tid en Autoritet, der ikke kunde have Uret, og hvis Skrifter man ikke uden Fare kunde mistvivle, som senere skal omtales.

Galens store Indflydelse skyldtes, at han var positiv, absolut i sine Paastande, og at han havde System i Tingene. Han tvivlede ikke paa, at han havde Ret og kunde forklare ethvert Sygdomsbillede og ejede en sjælden Evne til at gøre sine Forklaringer overbevisende. Hippokrates var ikke saa sikker, han siger i en af sine Aforismer: »Livet er kort, Kunsten er lang« med Fortsættelsen: »Erfaringen er usikker, og det er vanskeligt at skønne«. Det samme siger vor Tids Læger, naar de udtaler, at jo mindre de ved om en Sygdom, des mere klart udtaler de sig om den; jo mere de ved om den, des mere usikre bliver deres Udtalelser.

Galens store Fortjeneste var, at han foretog medicinske Eksperimenter og gennem dem paaviste, at Lungerne indsuger Luft, naar vi aander, og at Hjertet pumper Blod. Men efter hans Tid glemte Lægerne hans Eksperimenter og holdt sig til et ihærdigt Studium af hans Skrifter med de unyttige Teorier og taabelige Systemer.

I Tiden mellem Romerrigets Fald og Renaissancen er der intet af Betydning at meddele om Fremskridt i den anatomiske Viden. Renaissancetiden, som paa saa mange Maader var en Frigørelse for Autoritet og Tradition, kom til at danne Optakten til de store Anatomers Tidsalder, og det, der gav Stødet til den kommende Udvikling, var den direkte Undersøgelse af Mennesker gennem

Dissektion. I den ældre Middelalder studeredes Anatomien ved, at man forelæste og kommenterede Galens Værker og undertiden samtidig foretog Demonstration af de indvendige Dele af et Dyr, f. Eks. et Svin, og fandtes der Forhold, som ikke stemte overens med Galens Lære, blev det bortforklaret som noget unormalt ved det paagældende Dyr; Galens kanoniske Autoritet maatte ikke rokkes.

Den første Begyndelse til et egentligt Studium af Anatomien skete i Italien. Skønt der overalt var en kraftig religiøst betonet Aversion mod Dissektion af Menneskemateriale, støttede en Række Paver Datidens Anatomer ved at give Kirkens Velsignelse til at foretage Dissektioner ved de særlige Universiteter i Videnskabens Navn paa Ligene af henrettede Forbrydere. Denne Støtte blev særlig givet Universiteterne i Bologna og Padova i det 14. og 15. Aarhundrede; her kom Anatomien til at indgaa som et fast Led i det medicinske Studium, og Elever strømmede til fra hele Europa. Særlig berømt blev den anatomiske Skole i Padova, hvor der 1490 blev bygget det første anatomiske Amfiteater. Her blev Dissektionerne udført med stor Omhu, men da de var faa, var nye Iagttagelser sjældne. En Undtagelse gælder det pragtfulde anatomiske Billedværk, som den berømte Maler *Leonardo da Vinci fremstillede*, og som laa i et helt andet Plan end de sædvanlige primitive Anatomibilleder, der før og efter hans Tid prydede Anatomibøgerne.

Leonardo var en god Ven af Anatomiprofessoren *Marcantino della Torn* (1468-1511) i Padova og en Overgang selv med Liv og Sjæl Anatom og som saadan langt foran sin Tid paa Grund af sin enestaaende tekniske Begavelse; han lavede Seriesnit og intravenøse Injektioner og tog med flydende Voks Afstøbninger af Organer og Hulheder i Legemet. Han skal have dissekeret 30 Lig og mange Dyr og havde planlagt et storslaaet Værk over hele Menneskets Anatomi, beregnet til 120 Bøger. Af hans Optegnelser fremgaar det, at han saa med et uhildet Syn, ubundet af den galenske Tradition, og havde fundet adskilligt, som det blev senere Anatomers Ære at paavise, for hans Værk fik kun ringe Betydning. Det naaede aldrig at blive udgivet og kendtes derfor kun af faa, der næsten alle var Kunstnere og ikke Medicinere, som kunde vurdere Værket videnskabeligt. Leonardos Værk eksisterer endnu, det meste af det i det kgl. Bibliotek i Windsor og bestaar af 180 Hæfter med ca. 1500 Tegninger af enestaaende Kunst og Naturtroskab.

Blandt de faa Læger, som synes at have haft Kendskab til dette anatomiske Arbejde, er den skelsættende Personlighed indenfor Renaissancens Anatomiforskning, *Andreas Vesalius* (1514-1564). Der gisnes om, at netop dette Kend-

skab kan have inspireret ham til at underkaste hele Anatomien en gennemgribende kritisk Revision. Om Andreas Vesalius' Livshistorie kan kort berettes, at han var Søn af Kejser Karl V's Hofapoteker i Bruxelles og allerede som Dreng gav sig af med at dissekere Dyr som Mus, Frøer, Katte og Hunde. I 1533 kom han til Paris for at studere ved den store medicinske Skole, men blev skuffet. Vesalius havde som Maal at blive lige saa dygtig til Dissektion, Beskrivelse og Forstaaelse af det menneskelige Legeme som Oldtidens store Læger og satte sig i Paris grundigt ind i Knoglelæren ved at gennemsnøge Kirkegaarden efter opgravede Knogler til Studiebrug og kunde efterhaanden kende et Ben i Mørke blot ved at beføle det.

Anatomien i Paris blev som alle andre Steder foreløst efter Galen, og der blev ogsaa afholdt Demonstrationer over henrettede Forbryderes Lig, men mere end et Par Stykker om Aaret blev det ikke til. Demonstrationerne foregik efter Metoder, som Professor Mondino de Luzzi i Bologna 200 Aar før havde fremstillet i sin Anatomie, der var det første selvstændige anatomiske Værk om Mennesket. Professoren sad paa et Kateder, og foran ham var Studenterne og eventuelle Gæster, Medicinere og andre udvalgte. En Kirurg (Bartskærer, Barberkirurg) stod ved Liget for at udføre det manuelle Arbejde.

Professoren læste eller mumlede op af Galens Anatomie, og efterhaanden som han nævnedes de forskellige Legemsdele og Organer, pegede Kirurgen paa dem. Forestillingen, der kun med levende Fantasi kunde opfattes som Dissektion, varede gerne 4 Lektioner.

To Gange sad Vesalius paa Skolebænken her og saa Kirurgen hastigt pege paa Organerne, saa der kun blev Tid til et flygtigt Syn af de spændende Væv og Organer, hvad der langt fra tilfredsstillede den unge videbegærlige Mand.

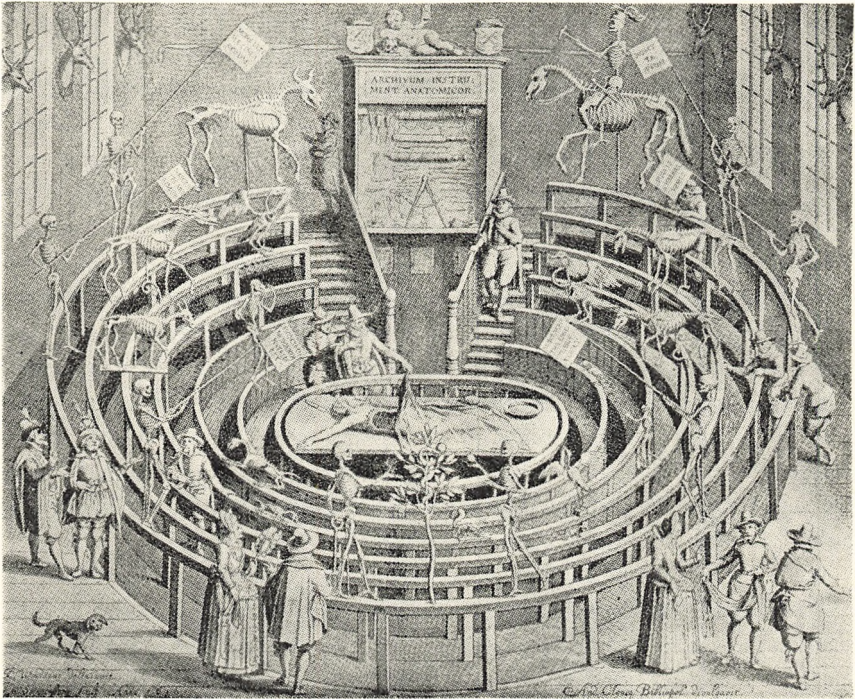
1536 blev Studiet i Paris afbrudt ved Krigen mellem Frankrig og Tyskland-Spanien, og Vesalius rejste saa til Louvain for at fortsætte Studierne der. Her stjal han en Nat et Skelet fra Byens Galge, en farlig Gerning, som ved Opdagelse rimeligvis havde bragt ham i samme Galge. Aaret efter kom han til Venedig og senere til Padova sammen med Landsmanden Jan Calcar, der var Elev af Titian og tegnede overordentligt sikkert. I Padova tog Vesalius Doktorgraden og udnævntes til Professor i Kirurgi og Anatomie, kun 23 Aar gammel. 1538 udgav han sin første Lærebog i Anatomie med 6 Tavler, tegnet af Calcar og visende Skelettet, Blodkarrene og Organerne, alt i Overensstemmelse med Galen. Men ved fortsatte Undersøgelser af Lig, han lønligt skaffede sig, fandt han mange Iagttagelser i Modstrid med, hvad han selv havde lært og opdagede, at Galen ikke havde sin Viden fra Mennesker, men fra Dyr og blot havde overført

sine Iagttagelser derfra, saa det var nødvendigt at begynde Studiet af Menneskets Anatomi helt forfra. 1543 udkom hans nye Anatomi, og skønt det ikke stod ham selv klart, og han officielt erklærede sig som Tilhænger af Galens Lære, slog han i sit Værk i Virkeligheden Grunden bort under de galenske Grundsatninger. Det var en uhyre Dristighed af den unge Professor, og han fik haard Modvind. Han blev forhaanet, hans Elever forlod ham, Myndighederne forfulgte ham, og hans Kolleger var imod ham ved kategorisk at benægte Rigtigheden af hans Iagttagelser. For hvis Menneskets Anatomi var anderledes, end Galen havde beskrevet den, saa maatte ogsaa Menneskene have forandret sig siden den Tid! Vesalius blev endog anklaget for Kæteri, og al denne Modgang fik ham til at brænde sine Manuskripter, forlade Padova i 1546 og opgive Anatomien for stedse. Til alt Held for ham havde han Støtte hos Karl V og blev Hoflæge hos ham og hans Søn, Filip II. 1563 opgav han denne Stilling og foretog en Pilgrimsrejse til Jerusalem og døde paa Hjemreisen af Tyfus 1564.

Endnu mens han levede, skete der et Brud med de traditionsbundne Fordomme og Vrangviljen mod Forskning ved Selvsyn, og skønt Vesalius var glemt som Videnskabsmand, blev der arbejdet videre paa det Grundlag, han havde skabt. Padova var stadig et Centrum for anatomisk Forskning og Lærestedet for de senere store Anotomer, der ved deres videre Undersøgelser skulde give Galensismens Anskuelse om Blodets Kredsløb Grundstødet.

Efter Galens Lære var Blodet i en vis langsom Bevægelse frem og tilbage i Legemet; det kom som tidligere omtalt fra Leveren, hvor det dannedes af Kylus, »ligesom Druesaften gærer til Vin«, og Hjertets Opgave var at holde Blodet i Venesystemet i Bevægelse, saa Blodet i Løbet af en Dag cirkulerede nogle faa Gange i det sunde Legeme; nogle dristige hævdede dog, at det maatte ske een Gang i Timen. Venstre Hjertekammer indeholdt kun lidt lyst Blod og ellers den mystiske Livsluft, «Spiritus vitalis», som gennem Aorta og Arterierne sugedes ud i Legemet uden Hjertets Hjælp. Legemsvarmen mentes at stamme fra Hjertet, hvor »Livets Flamme« brændte i bogstavelig Forstand; man kunde selvfølgelig ikke se den, for den slukkedes øjeblikkelig, naar den ydre Luft kom til.

Den første Anatom, der aabent bestred Galens Lære om Blodets Kredsløb, var Spanieren *Miguel Serveto* (1509-1553), som fik en tragisk Skæbne. Han havde drevet Studier i Padova under den nye frie Forskning og bestred - som andre før ham - Rigtigheden af Porer i Hjertets Skilleveg. Vesalius havde heller ikke kunnet finde de smaa Porer, men havde forsigtigt udtalt: »Vi gribes af Undren over den Almægtiges Kunst, at han kan lade svede fra højre til

Theatrum anatomicum i Leiden. Efter Woudanus von Swanenburg 1610

venstre Hjertekammer gennem Porer, som undslipper den menneskelige Iagttagelse«. Serveto blev den første, som klart hævdede, at Blodet førtes fra højre Hjerteside gennem Lungearterien til Lungerne i større Mængder, end Lungernes Ernæring behøvede, og at Blodet her blev blandet med Livsluften og gennem Lungevenerne blev ført til venstre Forkammer. Sine Anskuelser om Lungekredsløbet udgav han i et Skrift, der tillige indeholdt religiøse Betragtninger, som Calvinisterne betragtede som Kætteri, og de fik ham dømt og brændt i Geneve, og hans Skrift kom ogsaa paa Baalet. Maaske af den Grund forblev hans Opdagelser længe upaaagtet. De klarede heller ikke Problemet om Blodets Kredsløb; den Opgave løste Englands store Anatom *William Harvey* (1578-1657).

Harvey studerede først Medicin i Cambridge og kom derefter til Padova for at fuldende sin Uddannelse og tage Doktorgraden der 1602. Efter sin Hjemkomst til England, hvor han skaffede sig en Praksis i fornemme Kredse og blev kongelig Livlæge foruden Docent i Anatomi og Fysiologi, fortsatte han sine anatomiske Studier med Blodets Kredsløb. Efter mange og omhyggelige Under-

søgelse af alle mulige Dyr: Insekter, Fisk, Skildpadder, Frøer, Hvirveldyr og Mennesker paaviste han Blodets Cirkulation ud gennem Arterierne og fra disse til Venerne, fra dem til Hjertets højre Side og videre gennem Lungerne tilbage til venstre Hjertedel. Hjertet var en Pumpe, og Blodet bevægede sig i et Kredsløb langt hurtigere end nogensinde antaget. Efter hans exakte Jagttagelser slog Hjertet i Løbet af en halv Time mere end 1000 Slag, ja, under visse Omstændigheder tre til fire Tusind Slag og sendte i den Tid en større Blodmængde ud i Arterierne, end der fandtes i hele Legemet. I 1628 udsendte han sin epokegørende Opdagelse i en lille Bog paa 72 Sider: »Excertatio anatomica de motu cordis et sanguinis in animalibus«. Den vakte en Storm af Modstand fra Samtidens Anatomer, som stadig holdt Galen for højeste Autoritet. Men Harvey holdt paa sit og bevarede sin Stilling som Livlæge og levede længe nok til at se sine Opdagelser blive almindeligt anerkendte som rigtige, ikke mindst ved den Støtte, som den danske Anatom *Thomas Bartholin* gav ham ved at publicere Harveys Fund i sin anatomiske Haandbog i 1641 og siden i de følgende Udgaver, som blev benyttet af praktisk talt alle Medicinere i Europa.

Med Thomas Bartholin kom ogsaa den danske Videnskab paa ærefuld Vis til at bidrage til Anatomis Fremgang. Han fødtes i København 1616 og voksede op i et i alle Maader gunstigt Milieu for hans senere fremgangsrige Liv. Hans Far, Caspar Bartholin, var en berømt Læge og Professor i Anatomi, hans Morfar Professor i Medicin Thomas Fincke, en Onkel den berømte Ole Worm, som ogsaa blev Professor i Medicin, en anden Onkel Professor theol. Hans Rasmussen Brochmand og en tredie Dr. Jørgen Fuiren.

Allerede som Dreng viste han Evner ud over det almindelige, saa man tidligt nærrede store Forhaabninger til ham. I April 1634 blev han immatrikuleret ved Universitetet. Man brugte den Gang de tre første Studieaar til filologiske, filosofiske og teologiske Studier, som afsluttedes med et Testimonium publicum, en »Attestats«, som af mange benyttedes til at søge Præstekald efter at have prædiket »for Dimis«. Studierne indenfor de andre Fag som Jura og Medicin kunde kun give et nødvendigt Grundlag til Forstaaelse af Undervisningen i Udlandet, hvor man maatte søge den endelige Uddannelse, som kunde strække sig over adskillige Aar, for Medicinerens Vedkommende fra 6 til 10 Aar.

Det var ogsaa Tilfældet for Thomas Bartholin; efter at han havde faaet Attestats i 1637, rejste han med sin Broder Bertel til det da berømte Universitet i Leyden, paa det Tidspunkt endnu uvis, om han skulde bestemme sig for Teologien eller Medicinen. Først efter et Aars Ophold der traf han sin endelige Beslutning om at studere Medicin, og de følgende 9 Aar studerede han ved

Europas berømte Universiteter, hvor han overalt blev modtaget med aabne Arme, først og fremmest paa Grund af sine Slægtsforbindelser, som selv tidligere havde været der og knyttet vedvarende Venskabsforhold til Lærerne, men ogsaa ved sin Intelligens og sit tiltalende Væsen, der skaffede ham Ry og mange Venner blandt Europas førende Læger og Anatomer.

I Leyden blev han i 3 Aar, ivrigt optaget af Studier, dog ikke alene Medicin, men ogsaa Filologi, bl. a. Arabisk for at være i Stand til selv at læse de arabiske Lægebøger; i senere Smaaskrifter viste han sin Sprogfærdighed ved at citere paa græsk og arabisk. Desuden var han flittig til at optegne alt, hvad der fængede hans livlige Aands Interesser, han kunde ikke lade være med at skrive derom, og han førte en livlig Korrespondance.

Under sine Studier i Holland havde han hos Anatomiprofessoren *Johannes Walæus* (1604-1649) faaet et nøje Kendskab til William Harveys nye Lære om Blodets Kredsløb, som han blev en begejstret Tilhænger af, og desuden havde han haft Lejlighed til selv at efterforske et andet af Tidens omdiskuterede anatomiske Spørgsmaal: Mælkevenerne, *venae lacteæ*. Den italienske Anatom *Gaspero Asellio* (1581-1626) havde i 1623 iagttaget ved Vivisektion af en Hund, der nylig havde ædt, at der var en Mængde forgrenede Strenge omkring Tarmen og i Tarmkrøset, fyldt med en mælkelignende Vædske. Et Skrift herom blev udgivet efter hans Død i 1627. Asellio kaldte disse Strenge for Mælkevenner og mente, at de indeholdt Kylus, der skulde til Leveren. Om disse Kar ogsaa fandtes hos Mennesket, vidste han ikke og turde ikke foretage Vivisektion for at efterforske dem, hvad han mente var nødvendigt; det lykkedes nogle franske Anatomer i 1634 at paavise dem paa en nylig hængt Forbryder.

Der var ikke Enighed blandt Anatomerne om disse Kars Tilstedeværelse; Ole Worm spurgte i Breve til Thomas Bartholin om, hvad de hollandske Anatomer mente, og Bartholin gav sig derfor i Gang med Vivisektion af to Hunde og fandt Karrene, men gik ikke videre den Gang udover at konstatere deres Tilstedeværelse.

Mens han var i Leyden, fik han Opfordring til at udgive en revideret Udgave af sin Fars Anatomie fra 1611; den udkom i 1641 og havde som den første Haandbog i dette Fag et Tillæg af Johs. Walæus om Harveys Lære om Blodets Kredsløb.

Allerede Aaret før havde Thomas Bartholin maattet forlade Holland af Helbredsgrunde og søge til et varmere Klima, først til Paris. Han havde Symptomer paa en Lungetuberkulose og brugte som Middel her imod at drikke Æselmælk, som Ole Worm havde anbefalet ham. Efter at have restitueret sig noget i Paris,

som iøvrigt ikke frembød særlig Interesse for ham, rejste han til Montpellier, som var en Skuffelse for ham; det anatomiske Studium laa der nærmest i Dvale, og man vilde ikke tro paa Bartholins Meddelelser om det nye, han havde set i Holland. Saa Rejsen gik snart videre til Padova, den By, som mere end nogen anden var berømt som Lærdoms Sæde. Særlig berømt var Byens anatomiske Forelæsningsaal, der var bygget i 1594 og endnu findes. Det var fra gammel Tid Sædvane her, at den første anatomiske Demonstration foregik efter St. Antonii Dag, den 17. Januar, og det skete under Udførelse af stor Højtidelighed som en Fest, hele Byen deltog i. Som Demonstrationsmateriale benyttedes som sædvanlig en henrettet Forbryder eller et Lig fra det offentlige Sygehus, og det paahvilede Byens Øvrighed at fremskaffe det. Det kunde til Tider være vanskeligt at opfylde Kravet i selve Byen, saa man maatte ligefrem paa Strejftog til de omliggende Byer med Vaaben i Haand for at tiltvinge sig et Lig, som nødigt blev godvilligt udleveret. Demonstrationen fandt Sted i det lille mørke Theatrum anatomicum, hvor der blev arbejdet i Lyset fra blafrende Fakler og Vokslys. Studenterne stod op paa seks amfiteatralsk ordnede Gallerier og saa herfra Professor anatomix (som i Th. Bartholins Tid var *Johann Vesling*) og hans Hjælpere staa omkring et drejeligt Bord midt i Theatrum med Liget paa. Efterhaanden som Sektionen skred frem, foreviste Anatomen de enkelte Dele af det menneskelige Legeme. Deltagelsen i Professor Veslings Demonstrationer var saa stor, at en Gang brast Galleriet i Stykker under Vægten af de mange Tilskuere. Naar Demonstrationen var forbi, samlede man alle Knoglerne i en Kiste, som med stor Højtidelighed blev ført til en Kirke for at jordfæstes, fulgt af gejstlige og det medicinske Fakultets Medlemmer med tændte Vokslys i Hænderne. En af Professorerne holdt Ligtalen. Med Tiden indskrænkedes dog Højtidelighederne; paa Thomas Bartholins Tid blev Resterne begravet i Stilhed.

Th. Bartholin kom til at staa Johann Vesling nær og udgav senere dennes efterladte Optegnelser. Foruden Anatomi og Medicin gav han sig af med alle andre videnskabelige Emner: Sprog, Arkæologi, Antikkens Statuer, Relieffer og Mønter, og Haandskrifter om Oldtidens Lægekunst; det var ganske i Tidens Aand. Han befandt sig godt i Padova og nød stor Anseelse for sin omfattende Viden.

Fra Padova drog Th. Bartholin omkring 1644 til Rom og siden til Neapel, hvor der var udmærkede Hospitaler og en dygtig Læge og Kirurg, *Severinus*. Her iagttog han, hvorledes Severinus ved mindre kirurgiske Indgreb brugte Sne som lokalt Bedøvelsesmiddel; ved større Operationer brugtes ingen smertestillende Midler, der blev i Stedet holdt en Forbøn for Patienten. Rejsen gik videre

over Sicilien, hvor han i Messina gjorde Holdt for at takke for et ærefuldt Tilbud om Professorat ved Universitetet der, som han havde afslaaet. Fra Sicilien foretog han den vovelige Færd til Malta paa lykkelig Vis uden at lide Skibbrud paa Grund af de hyppige Storme eller Overlast af de saracenske Sørovere. Malta havde Interesse for ham, fordi der visse Steder fandtes en fin Jordart, der blev lavet Tabletter af og brugt som antifebrilt Middel under Navnet Terra sigillata; det ejede særlig Kraft, fordi det var velsignet af Apostlen Paulus, som havde lidt Skibbrud der. Desuden var der Glossopetræ (fossile Hajtænder) i Kalkstenen, som blev brugt som Amuletter. Hvad Glossopetræ var, vidste ingen med Sikkerhed, heller ikke Thomas Bartholin, men han tog en Samling med sig hjem.

Thomas Bartholins Rejse- og Studielyst var stadig usvækket trods Sygdom - han led anfaldsvis af Nyregrus, samme Lidelse, som hans Far døde af - og Paa-mindelser om at komme hjem. Han prøvede endog at komme til Ægypten og havde Skibslejlighed dertil, men blev forhindret, fordi der udbrød smitsom Sygdom om Bord før Afrejsen. Og senere blev der ikke Lejlighed til saadan Rejse. Han maatte tænke paa at fuldføre sine Studier og komme hjem, for hans Morfar Thomas Fincke ønskede ham til at vikariere for sig, og Ole Worm frygtede, at han vilde forblive i Udlandet og gaa tabt for den hjemlige Viden-skab. Efter endnu et Ophold i Padova rejste han hjem efter først at have taget en Doktorgrad i Basel over Emnet Pleuritis. Efter omtrent 10 Aars Fravær kom han tilbage i Efteraaret 1646 som en lærd Mand, til hvem der knyttedes store Forhaabninger indenfor Medicinen. Der var lige straks ikke nogen ledig Stilling ved Universitetet, men da *Christen Longomontanus* døde, blev han efter ham Professor i det filosofiske Fakultet, for siden, naar Lejlighed bød sig, at kunne rykke op i det medicinske Fakultet. Det varede heller ikke længe, før hans Ønsker i den Retning blev opfyldt, for da Professor anatomix *Simon Paulli* efter Christian IV's Død blev kongelig Livlæge, var han selvskreven til denne Stilling.

Anatomiens og Fysiologiens Studium før Bartholin havde haft meget trange Kaar her i Danmark, hovedsagelig fordi det medicinske Fakultet i sin Opbygning endnu ikke var naaet saa vidt, at man kunde fuldende Lægestudiet her i Landet. Vel havde der fra Universitetets Stiftelse i 1478 været ansat Lærere, som havde medicinsk Uddannelse, men man ved ikke, om de første virkede i dette Fag; først ved en Fundats, udstedt af Christian III den 10. Juli 1539, blev det bestemt, at der skulde være to Medicinæ doctores som Lærere ved Universitetet og samtidig være Læger ved Hoffet. Disse Stillinger havde Christian III vanskeligt ved at besætte, for der var næsten ingen danskfødte Doctores paa

den Tid; først efter 1565 er der en ubrudt Række af medicinske Lærere, som kunde give Studenterne en Forberedelse til deres senere Studium i Udlandet. Meget hjalp det ogsaa, at Kong Frederik II og senere Christian IV i høj Grad støttede Universitetet ved at skænke Gods og Penge, bl. a. til Stipendier saa vel til Studier her som til Udlandsrejserne.

De medicinske Professorer havde Pligt til at læse over den gamle og meget anvendte Lærebog af den arabiske Læge Avicenna (980-1037) eller en anden praktisk Bog af en senere Forfatter foruden Hippokrates og Galen. Om Undervisning i praktisk Anatomi var der ikke Tale. Den første Professor, der gav sig af med Sektioner, *Anders Christensen* (1551-1606), opvakte herved en saadan Væmmelse og Foragt, at ingen skikkelige Folk vilde gaa til Bords med ham; han forlod derfor Universitetet og blev i Stedet Forstander for Sorø adelige Skole i 1602. Samme Aar blev *Thomas Fincke* (1561-1656) Professor, og da hans Kollega døde i 1612, fik hans Svigersøn *Caspar Bartholin* (1585-1629) den ledige Stilling Aaret efter. Caspar Bartholin havde Interesse for Anatomi og havde i 1611 udgivet en Haandbog: *Institutiones anatomicæ*, som opnaaede stor Udbredelse i Udlandet, ikke fordi den var særlig original, men den var kortfattet og klar. Han var ved sine anatomiske Undersøgelser væsentligt henvist til Sektioner af Dyr og maatte allerede i 1624 holde op med disse efter svær Sygdom og fortsatte som teologisk Professor. Hans Efterfølger blev Svogeren *Ole Worm* (1588-1654), som ikke gjorde sig særlig bemærket som Anatom, men fik sin Berømmelse som Arkæolog og Læge.

Da man efterhaanden indsaa, at to Læger var for lidt i Medicin, fik Kongens Livlæge Fabricius sin Svigersøn, Professor *Simon Paulli* (1603-1680) fra Rostock, ansat som extraordinær Lærer i Anatomi, Kirurgi og Botanik i 1639. Det er Simon Paullis store Fortjeneste, at han fik indrettet et *Theatrum anatomicum* i København i 1644 til anatomiske Demonstrationer, mest af Dyr, men ogsaa af Mennesker. Christian IV befalede i den Anledning omkring Nytaar 1645, at naar nogen Misdæder i de forskellige Len inden Marts Maanedes Udgang efter lovlig Proces dømtes til at hænges, skulde Lensmændene sende den dømte til København, saa hans Lig kunde udleveres til Anatomihuset.

Simon Paulli var hverken en ivrig eller fremragende Anatom, hans Interesse var Botanik, men han var en dygtig Præparator og havde udarbejdet en særlig Teknik til Fremstilling af smukke hvide Skeletter. Han omtales som paaholdende og noget ubehagelig af Væsen og var ikke yndet af sine Kolleger; Ole Worm skrev saaledes i 1643: »Vi er alle beskæftigede med at opbygge det anatomiske Teater, og naar det er fuldendt, lover dets Forstander Mirakler, mens

Titelbladet af Th. Bartholins tyske Udgave af *Anatomien* 1678. Kunstneren, hvis Navn ikke er angivet, har her anbragt et Portræt af Th. Bartholin paa en af Søjlerne

han i hele disse to Aar, som han har været hos os, ikke engang har secretet en Hund«.

Da derfor Thomas Bartholin kom hjem og knyttedes til Universitetet med den tydelige Hensigt saa snart som muligt at overtage Lærerenposten i Anatomi, har det under disse Forhold sikkert passet Paulli godt, at han i 1648 kunde forlade Anatomien.

Før Thomas Bartholin begyndte sin anatomiske Virksomhed, var han mere kendt ved litterært Arbejde end ved selvstændige anatomiske Arbejder, men ved sit Studium udenlands og Arbejdet med Udgivelsen af Anatomihandbogen i 1641 og 1645 (den kom i senere Udgaver og oversattes paa mange Sprog) var han særdeles godt inde i Faget efter Tidens Krav. Anatomibøgerne afveg meget fra vor Tids Haandbøger, de var nemlig ikke alene beregnet paa kun at omtale de rent anatomiske Forhold, men indeholdt ogsaa Tidens Hypoteser om Organernes Funktioner, var altsaa ogsaa Fysiologibøger. De exakte anatomiske Oplysninger fylder ikke ret meget, og Illustrationerne viser meget ofte det anatomiske Billede af Organer fra Dyr, ganske naturligt fordi man havde det største anatomiske Kendskab fra Dissektioner af Dyr.

Mest fylder Beskrivelsen af Organernes Væsen og Funktion med en Opregning af alt, hvad Hippokrates, Galen, Plinius, Dioscorid og mange andre afdøde og samtidige Anatomer har skrevet. I Th. Bartholin's egen sidste Udgave af Anatomihandbogen, som udkom i tysk Udgave i 1678, har han en Forfatterliste paa over 500 Navne, hvad der skal vise hans store Belæsthed. Som Anatomi var skrevet den Gang, er det absolut ikke tørt Læsestof; et lille Afsnit kan bedst give et Billede her af:

Om Hjertesækken og Væsken deri.

Hjertesækken er en Membran eller Pergamenthinde, som omgiver hele Hjertet og er indrettet efter dettes Form og Størrelse, dog er der mellem Hjertet og Hinden en saadan Plads, som kræves for Hjertets Bevægelighed og den Væske, som er i Hjertesækken.

Columbus bevidner, at denne Hjertesæk har manglet hos en af hans Elever, maaske var den ganske nøje hæftet til Hjertet, som vi paa samme Vis har bemærket paa et ungt Lam, hvad ogsaa *Sylvius* har gjort hos et Menneske. Item fandt vi ved en Sektion, at en saadan Hjertesæk sammen med Midterhinden (Mediastinum) kun var en Membran eller Pergamenthinde. Hjertesækken begynder ved den tykke Del, Hjertets Grundbase, med den Hinde, som omgiver Hjertets Kar og kommer fra Brysthinden; der er derfra paa Grund af de om-

talte Kar 5 Huller, nemlig for Hulaarens Ind- og Udgang ligesom for Udgangen af de øvrige 3 Kar.

Hvad dens Leje angaar, ligger den mere til venstre Side end til højre og mere fremefter end tilbage. Den bliver paa alle Sider knyttet med mange Smaatraade til Midterhinden lige som til de nærmest liggende Dele, fornemmeligst hænger den meget fast til den senede Del af Mellemgulvet, som hos Mennesket er næsten specielt, ligesaa hos Hund og Aber, men ikke hos Okser, der er der som hos andre Dyr et Rum imellem. Udvendig er den traadrig, indvendig glat og slibrig, men begge Steder uden Fedt. Dens Væsen er tyk og haard, dog blødere end Ben og haardere end Lungen.

Af Kar har den smaa Blodaarer, forneden fra Mellemgulvets Aare, foroven fra Skulderaaren. Der er ingen Pulsaarer, som let kan ses, maaske fordi Hjertesækken er saa nær Hjertet, dog er der næsten usynlige Pulsaarer, Item meget smaa Nerver fra den venstre og tilbageløbende Gren af det sjette Par, før den gaar nedad, i samme Maade fra Mellemgulvets Smaagrener; Nerverne er der, enten fordi Stedet er ømfindtligt eller det skyldes, som vi tror med *Willisio*, at de faar Hjertesækken til at trække sig sammen og alt, hvad skadeligt er, drives ud ved Hjertets Sitren.

Ligeledes spreder der sig ogsaa Grene af Lymfekarreene fra Stammen, som gaar til Hjertet og ender der, de oversender noget af det overflødige Vand til Brystgangen, naar den bliver forstoppet. Naar omtalte Hjertesæk fyldes med altfor meget Vand, opstaar en stor Skade for Hjertet, som *Rudbeck* ganske rigtigt formoder.

Nytten er for det første, at omtalte Hinde er et sikkert Sted at huse Hjertet i, saa det ikke berører noget haardt, naar det bevæger sig. For det andet, at Hjertet deri bliver lukket inde og holdt paa Plads.

Den valleagtige eller vandagtige Væske, som ligner Urin, men hverken er skarp eller saltagtig, er somme Tider klar, i nogle Tilfælde at sammenligne med Vand, hvori er afvasket frisk Kød. *Galen* siger, at Hjertet ligger ligesom i en Blære. Denne Væske træffes hos alle, saavel døde som levende Dyr, ogsaa i Fostret i Livmoderen, som kan ses ved Sektion af et saadant; dog er den hos nogle større end hos andre eller ogsaa mindre, i udtærede Mennesker er der kun lidt af gullig Farve, og hos saadanne, som har Stiksaar i Siden, er den undertiden pusagtig. I døde Legemer er denne Væske forøget, fordi i dem bliver megen Aand forvandlet til Vand i de afkølede Organer. Hos Kvinder, Børn og gamle Folk er ogsaa mere Væske, fordi der ikke er saa stærk Varme hos dem.

Naar Væsken forøges for meget, opstaar derved en Hjertebanken eller Skælven, hvoraf Mennesket kvæles eller dør; naar den formindskes, har man Svind eller Udtørring af Kroppen at vente. Dog kan det komme igen, som man ser det hos dem, hvor Hjertesækken er beskadiget og Vandet hyppigt er gaet ud gennem Saaret.

Hvordan Væsken opstaar i Hjertet, der der mange Meninger om, den første er, som nogle vil, at den kommer fra Hjertets Kar, fordi Hjertebanken paa Grund af overflødig Væske bliver afhjulpet ved Aareladning; det antages, at dette Vand paa Grund af Hjertets Varme bliver uddrevet ligesom Vand af fugtigt Træ, naar det brænder.

Med denne Mening kommer dette overens med *Massæ*, som antager, at Væsken opstaar, naar Blodet bliver ført fra Leveren til Hjertets Ørelapper og bliver gennemkogt. *Hofmanns* holder paa, hvad vi vil bestride, at Væsken er en Del af Saltvandet, som med Blodet gaar op til Hjertet, men fordi denne Bevægelse stadig foregaar, er der paa Grund af den store Tilførsel en ikke ringe Fare, ikke at tale om, at hos saadanne, som fører et stærkt Liv, hvorved Blodet bevæges meget hurtigt, findes kun lidt Vand.

2) Andre, hvor iblandt *Hippokrates* synes at være, vil, at saadan Væske stammer fra Drikke, af hvilket noget i Form af en Dug trænger fra Luftrøret ind i Pulsaaren.

3) Andre tager den for en vandrig Materie af Sæden i dens første Dannelse, det er ikke anderledes end naar man er af den Mening, at den Luft, som indeholdes i Øret, stammer fra en luftig Materie.

4) *Jasolinis* Mening falder sammen med den, som staar i Tanken, at Væsken er en fra det ydre afsondret og selvstændig Del af en valleagtig eller vandet Væske, som Naturen selv har forordnet paa dette Sted (maaske i alle Organers første Dannelse) og ogsaa oversendt gennem Blod- og Pulsaarer tillige med en Del af Drikken, som *Hippokrates* meddeler og selv har Erfaring for.

5) Andre mener, at den opstaar af den tredie Fordøjelses forkastelige Væske.

6) Fra Spytet, som fra Tungens Kirtler gaar i Luftrøret og derfra i Pulsaaren og Hjertet.

7) Fra Hjertets Fedt, som gennem den stadige Bevægelse bliver til Vand.

8) Fra den grovere Del af den gennem Aandedrættet indslugede Luft, som bliver forvandlet til Vand.

9) Den sidste og ogsaa med vor Billigelse en troværdig Mening er, at det meget omtalte Hjertervand opstaar af fugtig Damp og ligesom Udrygninger af Hjertets Væsker, som bliver uddrevet ved Hjertets Varme og Bevægelse, og

som bliver drevet sammen og holdt inde af Hjertesækkens tykke Pergamenthinde.

10) Vi vil ikke tvivle om, at denne Væske tilflyder fra Lymfekarrene, naar deres Hinder er meget tynde og de er spændte af Væske.

Dens Nytte er for det første at fugte Hjertet for at opfriske det og hjælpe til en lettere Bevægelse, derfor tørrer Hjertet ind, naar denne Væske er for-tæret. *Hofmann* har en anden Mening, nemlig at den holder Varmen vedlige og opildner den, idet Hjertet kan sammenlignes med en Græstot, der bliver lagt i Vandet for at den skal være længere, men en saadan Tot bliver vedligeholdt af Vandet, fordi Græsset fugtes og bliver mere holdbart, saa det ikke visner hen. Hjertets Varme, der vedligeholdes af den naturligt indplantede Væske og det stadigt rindende Blod, fordrer ingen Paavirkning af Vand, som er koldt hos det levende, saadan Varme maatte da være stærkere hos gamle Folk.

For det andet: at Fedtet hurtigere og bedre kan løbe sammen. For det tredie: at Hjertet ogsaa ved at svømme (i Væsken) ikke er for tungt og ikke støder paa nogen Steder. For det fjerde: i lige Maade fugte Hjertesækken, som *Lindannus* erklærer, saa denne ikke bliver forbrændt; den fugter saavel Hjertet som Hjertesækken.

Barbatus mener ikke, at Hjertet trænger til at fugtes, da det er Livsvæskernes Kildebrønd, men Eksemplet viser noget andet, thi hos saadanne som lider af Saar i Siden, maa Hjertesækken fugtes for at den ikke skal blive forbrændt ved en saadan Sygdom, hvilket heldigvis ikke kan ske paa Grund af Hjertesækkens vandrige og fede Væske, som ikke er rent Vand, men en fedtet Væske, som de andre Dele har.

I Brysthulen bliver almindeligvis ogsaa fundet en Væske som Blod blandet med Vand, hvorved Brystets Dele bliver opfrisket for at de ikke skal blive for varme eller tørre, derfor løb der Vand ud fra Siden af Vor Frelser og Saliggørere. Vi har undertiden paa samme Sted truffet saa meget Vand, at Brysthulen ligesom en stor Lomme var trykket ned i Mellemgulvet, som havde sænket sig.

Ligeledes fandtes paa samme Maade meget (men grønt) Vand hos en Dreng, der var død af Kopper. Ligeledes har *Jasolinus* ved Saar i Brystet (hvor de indre Dele forblev ubeskadiget) i 30 Dage opsamlet daglig flere Krus Vand, som ved Betændelse eller Byld ved Brysthinden gik bort, men efterhaanden igen dannedes, saa Betændelsen af sig selv neddæmpedes.

Blandt de mange snurrige Hypoteser er det værd at lægge Mærke til, at en

Aarsag til forøget Pericardialvæske hos døde er Forvandlingen af »megen Aand« til Vand ved Afkøling. Man troede endnu paa, at der var aandelige Sanser i Form af noget luftigt (ligesom Teorien) til Stede i Organerne, og Bartholin giver det Udtryk i nogle Linier paa Latin:

»Cor ardet, pulmo loquitur, fel commovet iras
Splen ridere facit, cogit amare jecur.«
(Hjertet brænder, Lungen taler, Galden fremkalder Vreden,
Milten er Latterens Sæde, Leveren er Elskovs Ophav.).

Det vil føre for vidt at gaa nærmere ind paa de øvrige Organers Omtale i Anatomien, her skal kun tilføjes enkelte Smaatræk.

Leverens Vægt angives med en ikke særlig stor Nøjagtighed til at være 30-60 Gange mindre end Kropsvægten, og den er hos Mennesket stor og tyk i Forhold til andre Dyr, fordi den ikke alene fungerer som blodrensende Organ (tidligere som bloddannende), men ogsaa er Sæde for store Lidenskaber! Naar Leveren er abnormt lille, er Milten større og stærkere end normalt, fordi den har overtaget en Del af Leverens Arbejde med at rense Blodet. Miltens Funktion kan ligeledes erstattes af Bugspytkirtlen, hvis Opgave bl. a. er at være Stødpude for Ventriklen. Det er stadig den gamle Tro fra Aristoteles om Naturens hensigtsmæssige Ordning, der forklares. Det kan føre for vidt, som naar man læser, at af Mammæ er der to, ikke paa Grund af Tvillinger, men for at det ene kan overtage Funktionen, naar det andet bliver beskadiget. Om Mammæ hedder det ellers: »De har Sæde paa Brystet over Brystmusklen 1) fordi Hjertet er saa nær, saa det kan varme dem, 2) paa Grund af Sirligheden, 3) bekvemt for Diegivning, fordi Barnet ikke saa snart som andre Dyr kan gaa, men maa tages op og lægges til Brystet. - Hos intet Dyr bliver Brystet fundet paa dette Sted uden hos Abinden. *Laurentius* fortæller dog om det samme hos Elefanter og *Riolanus* om Flagermus.« *Galen* og Rabbinerne fortæller som Aarsag, hvorfor Mennesket har Mammæ paa Brystet, at Barnet bliver forstandigt, saa det er af Anstændighedshensyn!

Under Omtale af Hjertet fortælles, at Mænd, hvor Hjertet siden Fødslen har været særligt varmt, faar et haarrigt Bryst, og de er tilbøjelige til at være vredsindede og dumdristige. Nogle kan endog faa Hjertet besat med Haar, som bl. a. er beskrevet af *Plinius*, og det er set af *Benevenius*, *Lusitanus* og *Moretus* hos Stratenrøvere, som jo netop anvendtes til Sektioner, og disse Folk var over al Maade forvovne, hidsige, forslagne og vredagtige. [§]*Riolanus* lærer, at Haarenes Materie, hvori de vokser, er en tyk, grov og saltagtig Væske, men

»vi mener i højere Grad, at det stammer fra det varme Hjertes fordampende overflødige Urenheder, som Rislanus med os senere har billiget.«

Th. Bartholin bestrider i sin Anatomie Aristoteles' Paastand om, at Naturen i sin Søgen efter at danne det mest fuldkomne, som er det hanlige Væsen, kun danner Hunkøn, naar den forhindres paa en eller anden Maade, saa et hunligt Væsen altsaa maa betragtes som et Misfoster af Naturen. Tværtimod, siger Bartholin, Naturen er mere omhyggelig med at frembringe Hunkøn end Mandkøn; selv om man maa indrømme Manden Stillingen som et mere fuldkomment Væsen, tænker Naturen ikke alene paa, hvad der er det bedste, men hvad der er det nødvendigeste. Og det var den Gang et Overskud af Hunkøn. Th. Bartholin fortæller om de kendte Aarsager til Kvindens lave Levealder, Epitafierne fra det 17. Aarhundrede er ogsaa tydelige Illustrationer til Aarsagerne.

Skønt Thomas Bartholin straks var udpeget som Simon Paullis Efterfølger, blev han ikke udnævnt før April 1649, maaske fordi Stillingen fra at være et extraordinært Professorat skulde forandres til et ordinært i »Medica et Anatomica«. Det formelle hastede ikke, man havde jo Manden, og han begyndte ogsaa sit Arbejde før Udnævnelsen.

Og hermed begyndte nogle faa, men rige Arbejdsaar for Thomas Bartholin, der kunde nu drives Studier, som hans Lyst var, og undervises. Han skrev selv en Gang: »Hvad Naturen har frembragt, er min Lyst ikke blot at finde, men ogsaa at meddele andre.«

Som Arbejdsplads havde han Domus anatomica, som han har udgivet en Beskrivelse af. Det var bygget med det tilsvarende i Leyden som Forbillede, det var venligere og lysere og vel indrettet til Formaålet, saa det nævnes som det bedste i Europa paa den Tid.

Det laa ved Vor Frue Kirkegaard (nu Frue Plads) nær Hjørnet af Nørregade. Det var en grundmuret, teglhængt Bygning med to Etager, to store Kviste og med Gavle i hollandsk Renæssancestil. Ad Indgangsdøren kom man ind i et Forværelse med fire Døre. Den ene førte ind til Præparationsrummet, hvor Prosektor og Anatomitjeneren gjorde Ligene i Stand før Sektionen. Her var en Kakkelovn, saa Anatomerne kunde varme sig lidt der i den kolde Aarstid. Den anden Dør førte ind til et Kogerum, hvor der kunde varmes Vand til at vaske Ligene med. Her blev Skeletter ogsaa kogt rene for Bløddele. Fra dette Rum kunde Ligene føres direkte ind i Anatomisalen, som ellers havde sin Indgang gennem den tredje Dør i Forrummet.

Anatomisalen, Theatrum anatomicum, var et rummeligt, firkantet Lokale, havde højt til Loftet og gode Lysforhold gennem rigelige Vinduer. Det var

forsynet med fire Rækker amfiteatralsk ordnede Træbænke og Borde. De nederste Bænke var bestemt for Professorer, medicinske Doctores og Æresgæster. En særlig Kategori af Tilhørere var Kongen og hans Følge, som gennem den fjerde Dør i Forrummet ad en Vindeltrappe kom op til en særlig Loge med Gitterværk ud til Anatomisalen. Kong Frederik III iagttog flere Gange »med velvillige Øjne« Demonstrationer.

Midt i Salen stod et Bord, som kunde »vendes efter alle Vinkler og drejes rundt, saa endog de mindste Ting, der findes i Legemet, kunde vises for alle Tilskuerne«. Ligesom alle andre datidige Anatomisale var denne prydet med to Menneskeskeletter; Mandens Navn havde været Adam, Kvindens Inger, men Simon Paulli kaldte hende Eva og opstillede et Livets Træ med Slangen mellem dem. Desuden var der paa den øverste Bænk opstillet en Del Skeletter af Dyr, der var to forskellige Aber, en Svane, en Gaas, en Maar, et Søpindsvin, en Høne og en Hane, alle med smukke latinske Epigrammer paa Fodstykket. Paulli havde lavet disse Præparater. Der kom senere flere Skeletter, bl. a. af Hunde.

I Marts 1649 demonstrerede Thomas Bartholin for første Gang offentlig Anatomi, og det gik højtideligt til med Udstedelse af et latinsk Program og med særligt Adgangstegn, Tesseræ anatomica, som skulde betales. Til Stede var ogsaa Kongen og »Rigets Store og hæderværdige Tilskuere af alle Klasser«. Deres Nærværelse betød meget for Nedbrydningen af den almindelige Fordom mod anatomiske Undersøgelser.

Demonstrationen foregik over Liget af en Mand, som havde været en uuaadeholden Ryger. Th. Bartholin undersøgte derfor nøje, om der kunde paavises Skadevirkninger heraf, for en Læge i Hamborg mente i et saadant Tilfælde at have set Luftrøret tilsodet som en Skorsten, men en tilsvarende Virkning af Tobakken fandt Bartholin ikke. Lungerne var uskadte og i Hjernen var der ikke det mindste Spor af Sort.

Hver Gang der frembød sig en Lejlighed til at dissekere Dyr og Mennesker, greb Th. Bartholin den. Det nye om Asellis Kar, som han tidligere havde iagttaget i Udlandet, demonstrerede han i 1649 for Ole Worm, Simon Paulli og andre interesserede paa Stenbidere, hvor man tydeligt saa Kyluskarrene, svulmende af hvidlig Væske. En Vivisektion af et Raadyr Aaret efter tjente samme Formaal. Her bemærkedes desuden nogle mærkelige klare Blærer, Vesiculæ splendentes, i Leveren og Mesenteriet, de indeholdt en klar, salt Væske. Det har sikkert været Cysticerker, som man intet Kendskab havde til. Alle Slags Dyr blev dissekeret med Omhu. Til Ole Worms Museum blev der præpareret et Skelet af en norsk Lemming, og da der i Havnen blev fanget en Sværdfisk,

blev den ogsaa anatomeret, det skete hos hans Broder, Bertel Bartholin. Ved en Undersøgelse af Marsvin, som var indbragt af Fiskere, overværede Frederik III Begivenheden i *Theatrum anatomicum*.

Ved Dissektion af en Hare undrede man sig over, at der kun var en Mave, simplex unicus ventriculus. Kunde den saa være en Drøvtygger, som det siges i Det gamle Testamente? (3' Mosebog 11.6 og 5' Mosebog 14.7). Her nævnes Haren blandt de ikke-klovbærende Drøvtyggere, der ikke maatte spises, fordi de var urene Dyr. Bartholin mener, at Harens store Blindtarm maaske erstatter den sammensatte Mave hos Drøvtyggerne.

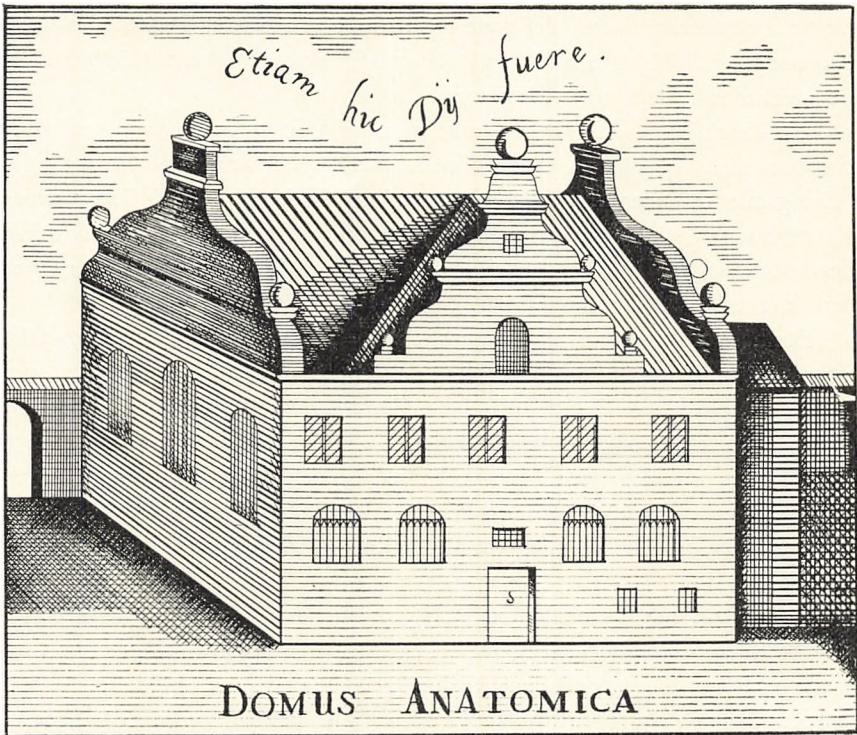
Til sine Forelæsninger og Demonstrationer havde Thomas Bartholin ikke alene vordende Læger som Tilhørere, men ogsaa teologiske studerende, som han mente havde god Nytte af at have Kendskab til Lægekunst. Og da Studenterne ved Universitetet kunde vælge en Professor til »Privatpræceptor«, hvis Opgave var at vejlede og have Indseende med Studierne, kan man nok tænke sig, hvad Thomas Bartholin krævede. Rundt om i Landet kom der til at sidde Præster, som havde haft Th. Bartholin som Skolemester, bl. a. Thomas Kingo.

En Anatomiscene af ejendommelig Art udspillede 1651 med Frederik III og Th. Bartholin som Hovedpersoner. I Hønsegaarden paa det kongelige Slot havde en Hane efter sigende lagt et lille Æg, dog større end et Dueæg. Nu var det den Gang en almindelig Antagelse saa vel hos Almuen som i lærde Kredse, at der af et Haneæg udrugedes en saakaldt Basilisk, et vinget giftigt Dyr, om hvem det hed sig, at man kun kunde nærme sig det ved at holde et Spejl foran sig; naar Basilisken betragtede sit eget Billede i Spejlet, døde det af Skræk.

Basilisk-Spørgsmaalet interesserede Samtiden meget, ogsaa Kongen. Han befalede derfor Thomas Bartholin at foretage en anatomisk Undersøgelse af Hanen, for at man kunde blive klar over, om den i det hele taget var i Besiddelse af Æglægningsorganer. 10. April 1651 dissekerede Bartholin den kongelige Hane, men fandt hverken Uterus eller Uteri analogon, kun hvad der var rimeligt: veludviklede hanlige Kønsorganer.

Da det imidlertid paastodes, at Hanen bestemt havde lagt et Æg, diskuterede Bartholin de Muligheder, som trods alt maaske kunne foreligge; hvad han selv mente, er ikke klart. En samtidig Læge i Lübeck, Ludvig Keppler, Astronomens Søn, skrev i den Anledning til ham: »Jeg er ikke helt klar over, om I virkelig mener, at en Hane kan lægge Æg, eller om jeg snarere skal tro, at I har skrevet derom af Hensyn til Hoffet«.

Man maa vel mene, at Th. Bartholin har vaklet i sin Tro, for han prøvede

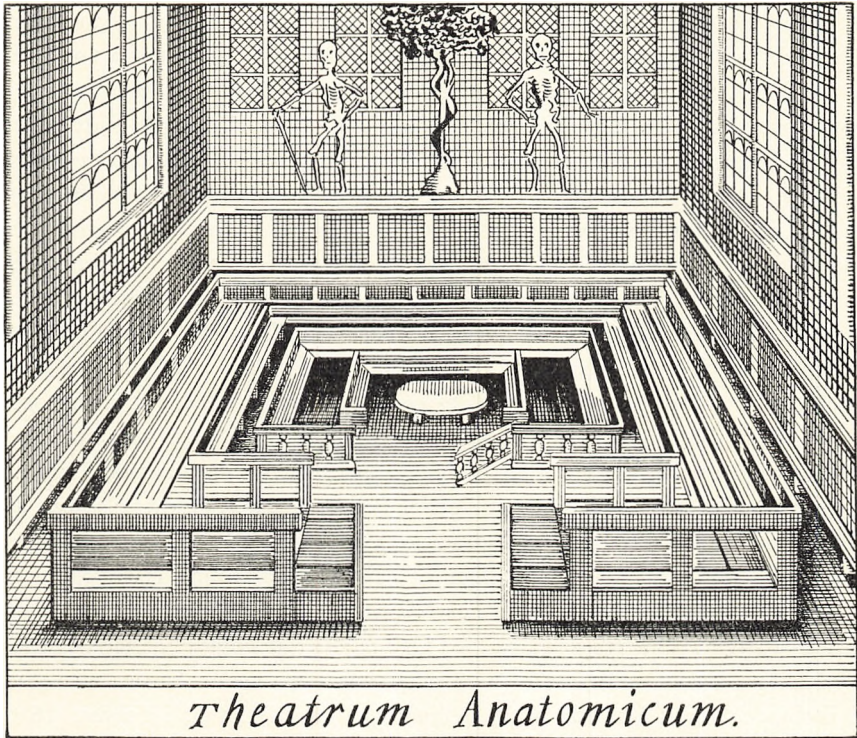

Domus anatomica og Theatrum anatomicum er tegnet af Ellen Birgitte Sternow
 efter Titelbladet fra Bartholins Beskrivelse 1662

en anden Mulighed for at løse Spørgsmaalet, idet han lod et formentligt Hane-æg udruge kunstigt i Apoteker Beckers Officin i København for at se, om der kom en Basilisk eller en Slange ud af Ægget; Forsøget var negativt.

Simon Paulli, der overværede Hanens Dissektion, skeletterede den til Kongens Kunstammer.

De første to Aar som Professor var Th. Bartholin optaget af at udforske og paavise de nye Opdagelser angaaende Blodets Kredsløb, som endnu blev mod-sagt af de gamle berømte Anatomer, og af de nye Mælkekar, som Aselli mente førte Kylus til Leveren. Som Undersøgelsesmateriale blev brugt alle Slags Dyr, for - som han skriver i Forordet til den tyske Anatomi - »Die Anatomia, damit wir uns derselben annehmen / so weit als sie ein Stück der Naturkündig-ung ist / mag mit eines jeden Thiers zerlegten Cörper zu thun haben / es wohne dasselbe auf der Erden / im Wasser / oder in der Luft«. Og hyppigt

foretog han Vivisektioner, selv om han erklærer, at det egentlig er ham imod, men det er nødvendigt. »Dahero nicht weniger nützlich ist die Zerlegung der lebenden Thiere, theils von wegen der Gleichförmigkeit mid dem menschlichen Leib / theils auch / damit man die lebende Bewegung eines Seel-haftten Thieres sehe/auch der Zerleg- und Artzneykunst sich gebrauchen/ja darinn vollkommentlich üben möge. Democritus hat in denen Thieren das Ort oder Lagerstatt der Galle und dero Natur nachsuchen wollen: Galenus, Severinus wie auch andere/und wir selbst haben Affen/ja allerhand Thiere eröffnet und zerleget; wie dann der Asellius die Milch-Adern, Harveius und Walæus den Blut-Trieb / oder das Auf- und Ablaußen dess Gebluts Pequetus die Milch-Brust-Adern / wir aber die Gefässe oder scheinbare Wasser-Aderlein (*vasa lymphatica*) in Zerlegung der lebenden Thieren gefunden.«

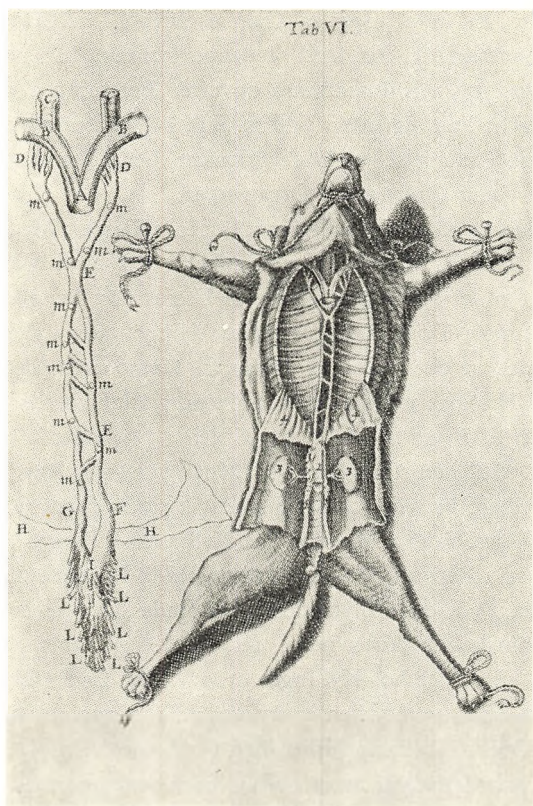
Efter Arbejdet med en ny Udgave af Anatomien i 1651 fortsatte han Studiet

af Mælkevenerne med fornyet Iver. Aarsagen hertil var, at han gennem sin Broder Rasmus Bartholin, den senere Læge og Matematiker, havde faaet at vide, at en fransk Anatom Jean Pequet (1622-1674) havde paavist, at Mælkevenerne ikke førte Kylus til Leveren, som dannede Blod af det, men de førte til et Receptabulum i Lænderegionerne hos Hunde og derfra gennem en større Stamme, Ductus thoracicus, gennem Brysthulen til Vena subclavia sinistra og herved ind i Blodstrømmen. Leveren kunde altsaa ikke længere betragtes som det fornemste bloddannende Organ, det maatte Hjertet være. I Mennesker havde Pequet ikke eftersøgt Receptabulum og Ductus thoracicus, dertil behøvedes efter hans Mening Vivisektioner, som han veg tilbage for. Pequet og hans Venner var klare over, at disse Iagttagelser vilde vække Modstand hos alle Tilhængere af Galens Lære, og at der endnu var meget tilbage at undersøge.

Da Bartholin havde faaet Pequet's Skrift, foretog han straks sammen med Lægen og Anatomen Michael Lyser en Undersøgelse paa en levende Hund 4 Timer efter, at den havde faaet et rigeligt Foder, og fandt Bekræftelse paa de fleste af Pequet's Iagttagelser; samme Resultat gav Undersøgelse af Hunde, som var kvalt efter et Maaltid. Det var Thomas Bartholins Haab ogsaa at kunne paavise de samme Forhold hos Mennesket. Foreløbig arbejdede han og Michael Lyser i Vinteren 1651-52 med Obduktioner af Hunde for at skaffe sig Viden og Erfaring om Kyluskarrene og Brystgangen og de Kirtler, der stod i Forbindelse med Karrene. Herved fandt de ved Dissektion i Februar 1652 paa en Hund Kar i Mesenteriet og i Underlivet med vandklar Væske. Disse Kar regnede de for at være Kyluskar, men forskellig fra de kendte, »Den Mistanke fødtes i vore Sind, at det var en særlig Slags Kar, bestemt for Serum«. Fremmede Læger, som besøgte København, fik Lejlighed til at drøfte de nye Kars Problemer med Thomas Bartholin. Han havde lagt Mærke til, at de gaadefulde Kar fulgte Venerne og havde samme Bevægelsesretning, som det viste sig ved Underbinding af Karrene.

Thomas Bartholin havde begrundet Haab om ogsaa at paavise Brystgangen hos Mennesket uden Vivisektion, dels fordi han ved anden Lejlighed havde iagttaget paa hængte Mennesker, at Kyluskarrene holdt sig, dels fra hans Erfaringer med Dyr, som blev stranguleret i en Fart faa Timer efter et godt Maaltid. Vivisektion førte i dette Tilfælde ikke altid til et Resultat, fordi Kyluskarrene hurtigt faldt sammen under et levende Dyrs stærke Bevægelser og mod Slutningen af det pinefulde Forsøg.

Det lykkedes Bartholin i Vinteren 1652 med Kongens naadige Samtykke at faa udleveret to Mænd, som ellers var dømt til at lægges paa Hjul og Stejle;

Jean Peguets Tegning af Lymfekar hos Hund gengivet i
Bartholins *Anatomi* 1678, Side 681

den ene var en Barnemorder, den anden en Tyv. De fik begge et rigeligt Maaltid med Vin 5 Timer, før de hængtes og derefter seceredes. Det første Lig var af Barnemorderen, som var meget afmagret, og det blev offentligt demonstreret og viste meget tydeligt Kyluskarrene i Mesenteriet og Thorax. Det andet Lig var velnæret og øjensynligt sundt, det undersøgte privat, saa de med større Ro kunde efterforske det og fandt i det Lumbalkirtler, men ingen Kyluskar paa Grund af Fedmen i Mesenteriet; Ductus thoracicus var tydelig nok, og de fandt her ved den indre Insertion en Klap, der hindrer Blodet i at gaa ind i Lymfekarrene.

Snart efter - 5. Maj 1652 - forelaa Thomas Bartholins Afhandling om Brystgangen hos Mennesket og Dyr trykt. I denne fortæller han, at han har gjort 600 Observationer over Kyluskarrerne, og efter Beretningen om Fundet hos Mennesket fortaber han sig efter Tidens Skik i Hypoteser over Betydningen af den storartede Opdagelse og fylder Skriftet med allehaande mærkværdige Beretninger om Kylus Optræden i Organismen.

Efter V. Trydes Oversættelse af Afhandlingen (Klassisk Medicin 1940) citeres her Uddrag til Belysning af Tidens Tanker i den lærde Verden: »Det ma nu undersøges, om der ogsaa gaar Grene til Uterus hos svangre. Jeg vilde ikke driste mig til at nære Tvivl derom, eftersom Hippokrates i Bogen om Barnets Natur har hævdet, at der strømmer Mælk til Livmoderen, det vil naturligvis sige, den hvide Næringsvæske, der er nødvendig til Fosterets Ernæring (som ogsaa presses op til Brystkirtlerne), og at den i Livmoderen optages gennem Fosterets Mund. Det, den store Mand fra Kos lærte, men som hidtil har været opgivet, har William Harvey for nylig paataget sig at forsvare, idet han anfører, 1) at der findes Vand i Munden paa Kyllingen i Ægget, 2) at der i Mavnerne, i Kroen og i Begyndelsen af Tarmene ses et lignende Stof, ganske som koaguleret Mælk, 3) at der i Livmoderstadiet findes Ekskrementer i de tykkere Tarme, Meconium kalder Anatomerne det, og det er noget, vi hver Dag ser hos de nyfødte, 4) at der hos Kyllinger ca. 17' Dag findes Ekskrementer nær ved Anus, og at disse før Fødslen er trykket ud i Hinderne, 5) at begge Blærer er fyldt til Overmaal, henholdsvis med Galde og Urin, 6) at et Barn, der endnu staar i Livmoderhalsen og et nyfødt Barn sutter kraftigt paa en Finger, som man stikker ind i Munden paa det, og at det naar det er blevet ældre, har svært ved at glemme sin Suttevane. Det har altsaa i lang Tid været vant til at blive ernæret paa denne Maade. 7) Jeg skal tilføje, at Cartesius har set, at en Kalv, som endnu ikke var kommet helt frem, havde et Straa af en Fingers Længde i Halsen. 8) Hertil kommer, at man af og til hører Vagitus uterinus, som ikke godt kan frembringes, naar Munden er lukket. En saadan Lyd af ufødte er omtalt af Libavius, Albertus Magnus, Livius, Weinrich, Fincelius, Caussin, Sennertus, Claudius, Salmacius, vor Landsmand Huitfeldt i Kong Christian II's Historie, og selv har vi for nylig her hjemme haft 2 Eksempler derpaa. Men vægtigere Beviser paa denne Livmoderens Forsyning med disse Kar har man i den Mælk eller Kylus, som strømmer ud fra Livmoderen . . .«

I et senere Afsnit om Brystganges Forhold til Mammæ skriver Bartholin:

»Der er overmaade mange Tegn, som i Overensstemmelse med Hippokrates, taler for, at der føres Kylus eller Mælk til Brystkirtlerne; hvad jeg tidligere

har ment derom, har jeg udtalt i *Anatomi Reformata*. (Heri blev angivet, at Mælken dannedes af Blodet og ikke af Kylus). Det er sikkert, at Ammer selv indrømmer, at naar de skal give Børnene Bryst, er det, som om Mælken strømmer til fra Skuldrene, hvor Brystgangene insererer sig, hvilket ikke er frit for at gøre lidt ondt, og naar de har spist, passer de med Flid paa, at den ikke straks faar Lov til at strømme til Brysterne af Frygt for, at Børnene skal tage Næring til sig, før den er kogt. Fremdeles har man set, at der er en Mængde Ting, som optages med Fødemidlerne og føres med Kylus til Kvindernes Brystkirtler.

Martian har optegnet nogle Eksempler herpaa, som han har set i Rom. Der var en Romer, *Cementarius*, hvis Hustru en Time efter, at hun havde taget et Afføringsmiddel, gav sin 1 Aar gamle Datter Bryst, hvilket Barnet tog, hvorpaa det straks eller ganske kort efter fik saa stærk Afføring, at man frygtede for, at den alt for stærke Udtømmelse skulde medføre Døden. Men Moderen mærkede ikke noget til, at Lægemedlet var saa kraftigt. Det samme fortæller *Hippokrates* om en Ged, der havde faaet Afføringsmiddel og *Theophrast*, *Dioscorides*, *Varro*, *Messarius* og flere beretter om andre Tilfælde med Mælk.

Efter hvad *Aristoteles* meddeler, udskilles Haar, som man havde sunket med, hvad man havde drukket, undertiden gennem Brystkirtlerne, enten naar man med Forsæt trykkede paa dem eller ogsaa sammen med Mælken. Ligeledes fortæller *Martian*, at *Domitis de Griffons* 1 Maaned gamle Søn flere Gange havde udskilt Klid med Afføringen, naar Ammen spiste klidholdigt Brød. Det hændte endog en Gang i Rom, at man ud af Brystvorten paa en diegivende Kvinde trak en lille Cikoriestump, som hun havde spist ved et tidligere Maaltid.

Dersom vi spørger om Vejene (hvoraf Mælken føres til Brysterne), er selve Forfatterne i Tvivl om dem. *Hippokrates* nævner nogle Vener, som fører til Brystkirtlerne og Livmoderen, men han forklarer ikke, hvad det er for nogle. *Martianus* træder ved en Anmærkning i Bogen »De Carnibus« i Skranken for nogle blindt endende Kyluskar til og fra Brystkirtlerne. *P. Castellus* formoder, at Mælkestoffet føres fra Mavesækken til Brystkirtlerne enten ad hidtil ukendte Veje eller gennem Porer i de løse Væv. *Vesling* tildeler Mælkedampene nogle endnu ikke opdagede Veje. *Jo. Dan. Horst* skelner med en vis Dristighed mellem Mælkeveener og røde Vener i Brystkirtlerne. *J. C. Benedict* slutter sig vel til *Hippokrates*, men slaar sig til Ro med, at der maa være et Samarbejde mellem Brystkirtlerne og Livmoderen. Intet er lettere end at tilvejebringe Enighed i denne Strid gennem de nyopdagede Brystgange. Disse ligger

lige op til Karrene til Brystkirtlerne og til Brystkassens Kar, og de udsender Smaakar til alle Sider. Ved Dissektion af et svangert eller diegivende Dyr, som lige har spist, vil man let kunne bevise dette«.

Thomas Bartholin aabenbarer i sit Skrift om Brystgangen, at han ikke var naaet til fuld Forstaaelse af de nye Kar. Han mente, at Pequet ikke havde Ret, naar han hævdede, at Kylus ikke førtes til Leveren, for han havde selv mange Gange iagttaget - og beskrevet - Kyluskar, som gik ind i Leveren, f. Eks. paa Stenbidere, og paa Hunde havde han set de nye serøse Kar gaa langs Vena portæ ind i Leveren. Først senere blev han klar over, at Karrene ikke førte Væske til Leveren, men bort fra den.

Derfor maatte han endnu mene, at Leveren og Hjertet delte Arbejdet saaledes, at de enten begge modtog de blandede Næringsvæsker, eller Hjertet modtog den tynde og Leveren den tykke Del, for »saa meget er sikkert, at Brystgangen alene ikke er i Stand til at befordre al Kylus«.

De gamle Anskuelser maatte ikke forkastes uden klar og tydelig Begrundelse. Derfor vilde Thomas Bartholin til det yderste kæmpe for Leveren ved yderligere Undersøgelse samtidig med Udforskning af de serøse Kar.

Dissektion af strangulerede Hunde og til sidst en Vivisektion, som han ansaa for strengt nødvendig, klargjorde for ham, at baade de serøse Kar og Kyluskarrene *ikke* førte Væske til Leveren, men bort fra den og ud i Blod-omløbet. At Kyluskar og de serøse Kar hørte til samme Karsystem vidste han ikke; dog vidste han, at de serøse Kar ikke alene udgik fra Organerne, men overalt i Organismen som paavist f. Eks. paa Benene ved Ligaturer, og at de fulgte Venerne og dels insererede i dem, dels gik til Receptaculum og Brystgangen og stod i Forbindelse med særlige Kirtler paa deres Vej.

Omkring Maj 1653 udsendte han en Afhandling om de serøse Kar og sluttede med en pompøs Gravskrift over Leveren, som nu frakendes Funktionen som bloddannende Organ »efter at have kocht saa længe, at den har kocht sig selv til Døde«.

Michael Lyser havde foreslaaet Navnet: »Vasa serosa« til de nye Kar, men Thomas Bartholin kaldte dem »Vasa lymphatica«, den Benævnelse, som stedsde bruges.

Det er klart, at Opdagelsen af Lymfekarrene maatte vække Opsigt og Modsigelse, hvad Th. Bartholin ogsaa ventede, men haardest ramte det ham, at den unge svenske Anatom Olof Rudbeck (1630-1702) samtidig havde gjort de samme Opdagelser og først paa Sommeren 1653 offentliggjorde sin Afhandling: »En ny anatomisk Undersøgelse om Leverens vandklare Udførselsge-

og Kirtlernes serøse Kar«, som han paa Titelbladet betegnede som »nu for første Gang fundne«. Det gav Anledning til en Del Strid om Prioritetsretten til Opdagelsen, hvad der pinte Bartholin meget.

Eftertiden har dog baade fra svensk og dansk Side erkendt, at begge Fortjener Æren for samtidigt at have fundet Lymfekarrene. Professor G. Liljestrand, Stockholm, skrev i 1930: »Båda med lika rätt böra nämnas som lymfkärlens upptäckare, kanske skulle man hellre säga, at de båda påvisat lymfkärlsystemet«. Det blev Thomas Bartholins særlige Fortjeneste at have givet det Navn.

Hverken Bartholin eller Rudbeck havde paavist Lymfekarsystemet hos Mennesket, derfor betragtede Bartholin ikke sit Arbejde med dette Spørgsmaal for løst, før det var gjort. Hidtil havde man ikke set Lymfekar i Lig, end ikke, hvor Undersøgelsen var sket, mens de endnu var varme. 7 Gange aabnede Bartholin Menneskelig i Vinteren 1653-1654 uden Resultat. Han var klar over, at der skulde saavel Videnskab som Held til for at gøre Opdagelsen. Den kom i Marts 1654, og som det var Bartholins Skik, blev der i Hast udarbejdet en Afhandling, som faa Uger efter var i Trykken. Hans store Maal var lykkedes, omend mange Spørgsmaal endnu var uløste. Hans egne Ord giver bedst Udtryk for hans Stolthed og Glæde og viser tillige den yndede svulmende Stil selv om højst videnskabelige Emner:

»Nilen, den ædleste af alle Floder, svulmer hvert Aar op og vander den ellers ufrugtbare Jord med sine kærkomne Oversvømmelser. Jeg vilde vove at sige, at der hos Mennesker og Dyrene findes Vande, der er lige saa veldgørende, og Overrislingskilder, der er lige saa nødvendige, som Nilen er det for Ægypten.

Ingen har hidtil været blind for Nyttens heraf, men ingen har forstaaet hvorledes dette virkelig forholder sig. Vi har for ikke ret længe siden først fundet og med den tilbørlige Omhu beskrevet Kilderne til de Væsker, som gennem deres Ledninger er ført ud til Dyrenes Legemer. Som Følge af den i de nyopdagede Kanaler indeholdte krystalklare Væskes Beskaffenhed besluttede jeg at kalde dem »Lymfekar« eller »vandførende Kar«, og jeg har haft den overmenneskelige Glæde, at disse Benævnelser tillige med den nye Opdagelse har vundet Bifald hos saare mange Lærde og hos de berømte Mænd, der forstaa at vurdere Iagttagelser. Mit Mod voksede derefter som Følge af det nye ved disse Forhold, og medens andre paatog sig mine Opgaver og de mig paahvilende Pligter, kastede jeg mig med Iver over at udforske Kilderne paa den menneskelige Jordbund gennem ansprændt Arbejde. Thi det er nu en Skam at

give efter for Besværet eller drage sin Fod bort fra Arbejdet. Vi maa kæmpe med den Opgave, vi een Gang har paataget os. Ved Lymfekarrene manglede der os overmaade meget, som man forgæves vilde søge paa Overfladen. I Dybet gemmer sig det fremvældende Vands Aare, som vil skænke den Lønnen, der uden at trættes graver dybere.

Jeg har altid anset Sagen for helt fuldendt efter Ønske, hvis Naturen prægede vor Søgen efter Sporet af Lymfekarrene i det menneskelige Kadaver med samme lykkelige Resultat som det, hvormed den saa gavmildt mødte os overfor de levende Dyr. Forgæves vil vi i Sandhed udtømme vore Kræfter med indgaaende Sektion af levende Dyr, hvis vi ikke paa os selv og andre Mennesker viser, at det vi har fundet paa dem, er sandt. Alt, hvad vi finder, naar vi som Galen exviscererer Aber, er til Gavn for Mennesket, som de giver et Billede af«.

Men, skriver han videre, Naturen afsløres ikke pludseligt, det gaar Skridt for Skridt, og saa maa man endda haabe paa et Lykketræf som det, der indtraf, da han foretog den ottende Dissektion paa et Menneske i sin Søgen efter Lymfekar. Om denne fortæller han i et levende Sprog, at i Vinteren 1654 var der et kedeligt Forhold, som forhaalede hans Haab om snart at faa Held med Efterforskningen, nemlig en usædvanlig Mangel paa Tyve. Tilfældigt blev det ham meddelt af Ole Worm, at der laa en dødssyg og stærkt afmagret norsk Skrædder i en ussel Bolig tæt op til hans Svigerfars Have i Byen. 4 Timer efter Skrædderens Død skyndte han sig sammen med den lærde medicinske Kandidat Henrik Møinichen og en Hjælper til den dødes Bolig efter først at have faaet Underretning om, at Boligen ikke var behæftet med og den syge heller ikke død af noget ondartet; der var nemlig paa den Tid en smitsom pestagtig Feber. Efter at Underlivet var blevet aabnet med hurtigst mulig Haand, blev Mesenteriet blottet, og da viste sig omkring Ramus mesentericus og splenicus 2 Lymfekar, »saa meget mere straalende, som de var kærkomne for vort Øje«. Karrene var let buklede og slyngede sig hen over Ramus mesentericus; de var langstrakte, af Tykkelse som en Duefjerpen, skinnende som Følge af det klare Vand, de indeholdt og ganske lig dem, som han tidligere havde fundet hos Dyrene. Nær ved Leveren viste der sig nogle andre, mindre, 3 i Tallet, der fulgte ned langs med Vena portæ.

Flere Lymfekar blev ikke fundet, fordi Lysforholdene var daarlige, og udenfor stod nogle Kvinder paa Vagt, og æe skyndede paa dem af Angst for, at nogen skulde komme og opdage, hvad der foregik. Dog fik de paavist Organernes Tilstand, bl. a. at Dødsarsagen var en Lungetuberkulose.

Menneskets Lymfekar var fundet. Og som omtalt var Bartholin ikke sen til

at meddele denne Opdagelse. Lymfekarrenes Betydning gav han en særdeles fyldig Omtale, og han var særlig glad ved at kunne forklare Aarsagen til Forekomsten af Hydrops, Ascites og Hydatider, Blærer af forskellig Størrelse paa Leveren og i Mesenteriet. Naar der kom Brud paa Lymfekarrene, sivede Lymfen ud og fyldte Legemets Hulrum, saa der kom Hydrops og i Bughulen Ascites; Hydatider, som man ofte kunde træffe hos Mennesker i stort Tal, og hos Dyr som Svin var hyppige, hvad Bartholin havde set hos Slagtere, fremkom ganske klart ved lokale Forstoppelser i Lymfekarrene, der bulnede ud og kom til at hænge som stilkede Blærer, eller blot dannede Blærer under Organernes Hinde.

Met dette Arbejde sluttedes Thomas Bartholins Forskerarbejde som Anatom. Der kom et Par Aar, hvor han var forhindret af forskellige Grunde, først Pesten, som tog til i København, saa Universitetet maatte lukke en Tid og Th. Bartholin i Lighed med de fleste andre Læger flyttede fra Byen med Familie, dernæst Ole Worms Død, der snart bragte ham Rektorstillingen med følgende Pligter for første Gang (5 Gange valgtes han til denne Post) og Overtagelse af Stillingen som Medicus secundus. Medicus primus var den meget gamle Thomas Fincke, som døde 96 Aar gl. i 1656 og efterfulgtes af Th. Bartholin, som da kort forinden havde sluttet sin anatomiske Virksomhed ved *Theatrum anatomicum* ved en stor offentlig Demonstration, hvor ogsaa Kongen var til Stede. Ved den Lejlighed gav han Udtryk for sin Forskning og Resultaterne; svigtende Helbred forhindrede ham i at udholde det krævende Arbejde i Anatomien, saa nu vilde han overgive dette Arbejde til andre og selv tage Plads som Tilskuere. Andre Pligter var ham paalagt, og desuden var han stærkt optaget af litterært Arbejde.

Med Thomas Bartholins Afgang som Anatomiprofessor var ogsaa den kortvarige Storhedstid for den danske Anatomi med *Theatrum anatomicum* som Skueplads forbi. Foreløbig var der ingen Afløser i Stillingen, der kom Krig og i Fredstid andre Hindringer. Først i 1662 beskikkedes Simon Paullis Søn *Jacob Henrik Paulli* til at være Prof. anatomiae, men han skulde først udenlands nogle Aar for at dygtiggøre sig. Han kom aldrig til at virke i dette Fag, men gik over i Diplomatiets Tjeneste.

Andre, som havde været vel egnede til at føre Anatomien videre, havde ogsaa trukket sig tilbage. Den bedste af dem alle, Niels Stensen (1638-1686), som ved sine berømte Arbejder over Hjertet og Hjernens Anatomi udenlands havde vist sig som en endnu større Anatom end Thomas Bartholin, lykkedes det heller ikke at knytte til Universitetet. Han havde studeret i mange Aar i Udlandet og kom først hjem i Tiden 1672-1674 efter gentagne Opfordringer for at virke

som *Anatomicus regius*, ikke som Professor, den Stilling var stadig nomineret Jacob Henrik Paulli.

Niels Stensen bragte igen Liv i Anatomien ved at dissekere større Dyr, bl. a. en Bjørn og to Rensdyr, og anatomere Lig offentligt, hvilket han gjorde med stor Dygtighed og Veltalenhed. Men Niels Stensen var en fremmed i sit Fædreland, ogsaa for sin Familie, fordi han var overgaaet til den katolske Tro, hvad der vakte stor Aversion mod ham i de strengt ortodokse lærde Kredse i København. Derfor opgav han Anatomien her og rejste igen udenlands for kort efter at lade sig præstevie i den katolske Kirke. Man kan i mange Biografier om Thomas Bartholin læse, at det var hans Skyld, at Niels Stensen ikke blev Anatomiprofessor og saaledes kunde have bragt baade Anatomien og Danmarks Ære videre frem. Den bartholinske Slægt dominerede helt Universitetet, og dens mest fremragende og formaaende Mand, Thomas Bartholin, som ganske givet havde stor Indflydelse ved Besættelse af Professorstillinger, tillægges derfor daarlige menneskelige Egenskaber ved hensynsløst at intrigere dygtige Aspiranter til ledige Stillinger ud til Fordel for sin egen Slægt. *Axel Garboe* har i sine to Bøger om Thomas Bartholin (udgivet 1949-1950) ført en overbevisende Dokumentation for, at han ikke kan bebrejdes i sit Forhold til Niels Stensen; de stod i nært Venskabsforhold, hvad deres Breve vidner om, og Bartholins Sønner ligeledes. Den ene af dem, *Casper Bartholin* (1665-1738), som i 1674 blev udset til at være Anatomiprofessor, 19 Aar gl., og som derfor skulde 3 Aar til Udlandet, var tillige med sin Broder Christoffer Elever hos Niels Stensen under deres Ophold i Italien.

Caspar Bartholin den yngre fungerede siden som Anatomiprofessor, men bortset fra sin Paavisning af Gl. Bartholinianæ har han ikke føjet nyt til Anatomien, og selv om det vides, at han har foretaget Dissektioner, gled det anatomiske Studium efterhaanden ud, og han overgik til andre Stillinger.

Aarsagen til Forfaldet af Anatomien og Medicinen i det hele taget var en Følge af Enevældens Indførelse, som for lange Tider virkede fuldstændigt lammende. Ingen unge Sønner fra kultiverede og velhavende Borgerhjem søgte længere til Universitetet; Mulighederne for Ære, Magt og Rigdom stod dem aabne andre Steder. Universitetet var som før blevet en ren Præsteskole. De juridiske og medicinske Professorer kunde ved deres Forelæsninger ved Aarhundredskiftet »holde det for en Lykke, om de kunde have tre eller fire Tilhørere«.

Under disse Forhold var det ikke mærkeligt, at ogsaa *Domus anatomicum* forfaldt ved at staa ubenyttet i lange Tider. Allerede i 1676 var den ved en

Besigtigelse delvis forfalden, meget af Indboet var »hentet hjem« af Th. Bartholins Tjener. I Aarene derefter blev det omtalt som brøstfældigt, af og til blev der skiftevis lappet paa det eller fjernet noget, og i 1728 sank det helt i Grus sammen med saa godt som alle Universitetsbygningerne ved Københavns Brand. Det Sted, hvor Domus anatomica laa, er i den vestlige Universitetsport kendetegnet ved en indmuret Mindesten, som Thomas Bartholin i sin Tid satte over sin Morfar, Thomas Fincke. Stenen fandtes i Brudstykker i 1905, blev restaureret og opsat i 1916.

Da Thomas Bartholin nedlagde Dissektionskniven og dermed sit Arbejde som Forsker indenfor Anatomien, var det ikke med Følelsen af, at nu var det væsentlige klarlagt. Derom havde han tidligere udtalt sig i sit Forord til Afhandlingen om Brystgangen i 1652:

»Vi misunder med Rette vore Efterkommere, der maaske vil være mere fremragende i Kundskaber, fordi vi ikke er uvidende om og for Alvor beklager, at hele Naturen endnu ikke er undersøgt til Bunds af os. Der er endnu meget at gøre, og der vil vedblive at være meget, og Lejlighed til endnu at føje noget til vil ikke være forment noget Menneskebarn selv efter 1000 Seklers Forløb. Dog har ingen Tidsalder nogensinde glimret med større Held til at opdage Naturens Hemmeligheder eller udvist større Iver med at efterforske dem, end vor, en Lykke, for hvilken vi takker Himlen og Forskernes som med Øjne forsynede Hænder«.

Han havde naaet at løse Spørgsmaalet om de nye Kar og kunde nu hellige sig det litterære Arbejde, som han i Forvejen var stærk optaget af. Kongen, der havde fulgt hans Arbejde ved Anatomien med stor Interesse, og som vedblev at vise ham stor Bevaagenhed med Hædersbevisninger og store Pengegaver, støttede ham ogsaa i dette ved i 1661 at fritage ham for det daglige Arbejde med Undervisningen paa Universitetet og give ham Stilling som Professor honorarius med Bibeholdelse af hans tidligere Indtægter. Og da han i 1663 købte Hagestedgaard i Odsherred nær Holbæk, fandt han her et Sted, hvor han mellem Opholdene i København fik Arbejdsro og Kræfter til at udsende en lang Række Skrifter.

Hagestedgaard var et kært Sted for ham og hans Familie; han fulgte med stor Interesse sine Bønders Liv og Færden og deres Omsorg for Husdyrene paa Mark og i Stald. Det var ham derfor en stor Hjertesorg, at Hagestedgaard i 1670 nedbrændte og med den mange uerstattelige Bøger, Manuskripter og Optegnelser, samlet gennem mange Aar.

Gaarden blev hurtigt opbygget igen, og atter viste Kongen ham sin Støtte

ved at udnævne ham til Livlæge, en Stilling, han beholdt ved Kongeskiftet kort efter i samme Aar; senere blev han ogsaa Højesteretsassessor.

Allerede fra 1641 var Thomas Bartholin begyndt med Udgivelsen af Anatomihandbogen, som han gennem Aarene udsendte i flere reviderede Udgaver; den blev en almindelig benyttet Lærebog over alt ved Universiteterne i Europa og optrykt paa mange Sprog. Ialt kendes 24 Udgaver paa Latin, Fransk, Engelsk, Hollandsk, Tysk og Italiensk i Tiden indtil 1686.

Dernæst havde han udgivet flere mindre Afhandlinger foruden de anatomiske, som allerede er omtalt. I Aarene 1654-1661 skrev han 6 Bind »Sjældnere anatomiske Meddelelser« (Historiarum anatomicarum rariorum cent. I-VI), der indeholder 600 Meddelelser af lægevidenskabeligt, især anatomisk Indhold. De var værdsat i høj Grad af Samtiden, som beundrede Bartholins sproglige Kunst og Stil.

En Del af hans udstrakte Korrespondance med Videnskabsmænd i alle Lande udgav han 1663-1667, ialt omfattende 400 Breve. I 1666 kom »De medicina Danorum domestica«, som behandler Lægekunstens Historie og Vilkaar i Danmark, dansk Mad og Drikke, Levevis, Sæd og Skik.

Af større Værker udsendte han fra 1673 til sin Død i 1680 et medicinsk og naturvidenskabeligt Tidsskrift i 5 Bind: »Acta Medica et Philosophica Hafniensia«, hvori han samlede Meddelelser og Afhandlinger fra danske Videnskabsmænd og Læger og andre, som kunde berette om bemærkelsesværdige Hændelser indenfor Læge- og Naturvidenskab. Dette Tidsskrift er det ældste i sin Art og indeholder meget af Værdi og Interesse for Eftertiden, men ogsaa en Del ukritiske og utrolige Meddelelser.

Ind imellem disse større Arbejder skrev han en Samling lærde Afhandlinger af højst forskelligt Indhold, omfattende vidt forskellige Emner som Lægevæsen, Arkæologi, bibelske Sygdomme, Enhjørningen, Svanens Anatomi og Sang, og meget andet.

I sine Skrifter viser Thomas Bartholin sig som en uhyre belæst Mand, der forstod at udtrykke sig i et levende og velklingende Sprog. Dog møder man ofte baade i hans lærde Afhandlinger som i Meddelelserne en Lettroenhed og Mangel paa Kritik, der faar ham til at gengive eller fortælle meget, som for os synes at være under det tilladelige for saa lærd en Personlighed, og det har da ogsaa nedsat hans Omdømme som sand Videnskabsmand i adskillige Historikeres Omtale af ham.

Selv siger Thomas Bartholin om sine Meddelelser: »Ligesom Digterne vil ogsaa Historikerne baade gavne og fornøje, hvad jeg selv har set, kan jeg

fortælle om med Sandhed, men det øvrige maa Lærerne stole paa andres, ikke min Autoritet«.

Professor Vilhelm Maar udtalte i sin Mindetale paa 300 Aarsdagen for Thomas Bartholins Fødsel ved Festen paa Københavns Universitet, at han ikke som Videnskabsmand forstod at aabne Døren for nye Udsigter eller nye Tanker og Ideer, og at han i sine Skrifter har vist sig kun at interessere sig for Undtagelserne, det kuriøse, og ikke Regelen; han var ikke naaet til at spørge, hvad Aarsagen kunde være, naar han stod over for det kuriøse, men spurgte rent primitivt, hvad det kunde betyde; f. Eks. søgte han ved en Misfosterdannelse ikke efter de patologiske Forhold, der kunde være Aarsag, men søgte at naa til en Forstaaelse af, hvad det kunde betyde for Land og By, at et saadant Misfoster var kommet til Verden. Han var naiv i en Grad, der trodser enhver Beskrivelse, naar det drejede sig om videnskabelige Spørgsmaal. Intet var saa forunderligt, at han jo troede det, saa det er mærkeligt, at han havde saa stort et Ry, mens han levede. Det maatte derfor skyldes hans utvivlsomme Ærlighed i hans Begejstring for Videnskaben og Evne til at begejstre andre foruden andre rent personlige Egenskaber, der hævede ham op til den høje Plads, han indtog.

Der er siden udkommet paa Dansk flere Skrifter af Thomas Bartholin, som giver et andet Billede af ham; en retfærdig Bedømmelse kan kun gives paa Baggrund af hans egen Tid og ved en Sammenligning med, hvad de andre store Mænd indenfor Videnskaben har skrevet og troet om de samme Emner. At Kvinder føder levende Rotter og lægger Æg, der forbavsende ligner Hønsæg, tvivler hverken Bartholin eller andre Læger om. Et saadant Æg fandtes i Ole Worms Museum; det havde faaet en skiden Farve, fordi saa mange havde taget paa det.

Thomas Bartholin mente, at det ikke var umuligt, at et Foster kunde udvikles andet Sted i Legemet end i Uterus, f. Eks. i Mavesækken. »Fosteret dannes af Sæden, der lader Udviklingen begynde hvor som helst, fremhjulpet af et hvilket som helst Steds Varme. Planternes Frø spirer jo ikke alene i Jorden, men ogsaa i en Gulvsprække, paa en Væg og paa Træer, men de udvikler sig bedst til fuldt Flor i Jordens Skød. Paa tilsvarende Maade er hos Dyrene Uterus det Sted, hvor Sæden bedst modtages, og hvor det dannede Foster bedst har sit Sted til Fødslen. Dog kan et Foster dannes i en hvilken som helst Legemshulhed, hvortil der fører Kar.« En Ven havde saaledes fortalt ham om en Hund, der havde faaet Hvalpe gennem Munden. Men da Tildragelsen manglede gode Vidner, vil han forbigaa den i Tavshed. Derimod fortælles mere paalideligt fra Frederiksborg, at en Kat fødte Killinger gennem Munden. Ingen havde i

Forvejen set Katten føde paa naturlig Vis eller nedsluge dem, men Vidnerne var villige til at aflægge Ed paa, at de kom ud af Kattens Mund. »Hvem der vil, kan tro det« er Thomas Bartholins Kommentar.

En Historie fortæller om en Kone i Helsingør, der efter forskellige paafaldende Forhold under Svangerskabet fødte »et lille Dyr, der ganske lignede en stor Rotte, som til de tilstedeværende Koners Forfærdelse hurtigt smuttede ned i et Hul i Sovekammerets Gulv og ikke blev set mere.« Bartholin skriver, at han ikke vil mistvivle Konernes Troværdighed, eftersom det bekræftes ved manges Erfaring, at der kan fødes monstrøse Fostre. En Gang imellem kunde det meddelte synes selv Bartholin mærkværdigt, saaledes et Fænomen, som en Jordemoder fortalte ham om. Det drejede sig om et dødfødt Pigebarn, som havde et opsvulmet Underliv, hvorfor Konerne, som skulde vaske Barnet og gøre det i Stand til Begravelsen, skar det op og forundredes ved at finde et mindre Foster af Hunkøn liggende der. Bartholin formodede, at det drejede sig om en Tvillinggraviditet, hvor det ene Foster ved en abnorm Udvikling var trængt ind i det andets Underliv, en Antagelse, som ogsaa Nutiden kan godkende. Spørgsmaalet vedblev at interessere ham, hvad der fremgaar af et Brev til Niels Stensen, som i 1663 havde dissekeret gravide Mus. Han spørger her, om der ved denne Dissektion var fundet gravide Fostre i Musene, saadan som bl. a. Aristoteles havde meddelt.

Fra en Indberetning, som Præsten i Esbønderup, Axel Jensen Grove, havde indsendt, fortælles om en Ko, der foruden med Kalv havde været gravid med 30 Hundehvalpe, som blev fundet i Koen efter Slagtning. Bartholin stillede sig yderst skeptisk, men ventilerede dog den Mulighed, at en Hyrdehund kunde være Ophav til Hvalpene. Nutidens Veterinærer vil dog tænke paa mere naturlige Aarsager til de formodede Hundehvalpe.

En Dag blev der gravet et Hul i Thomas Bartholins Have og fundet et Hønseæg, som saa ud til at have ligget længe i Jorden. Da Skallen blev slaat i Stykker, kom en tyk sort Orm for Dagen, den var levende og bevægede sig. Bartholin antog, at Ormen var avlet ved Æggets Forraadnelse, og ud fra Fundet fortsætter han i sin Meddelelse med andres Fund af Orme, Slanger og Basilisker i Hønseæg.

Da der kort før Nytaar 1665 viste sig en Komet, blev Folk opskræmte af Frygt for Pest, Krig eller anden Hjem søgelse. Ogsaa Bartholin mente, at den varslende ondt og skrev en Afhandling om den, hvor han betegnede Kometen som himmelske Abscesser, der bestod af et Stof, som kunde forvolde Sygdom ved at føre Giftstoffer fra Himmelrummet til Jorden som fordærvet Luft. Da

der netop samme Aar indtraf paafaldende mange Tilfælde af smitsom Kastning hos Kvæget og Abort hos Kvinder, fik Kometen Skyld for det.

Det er Beretninger som ovenstaaende, som det bebrejdes Th. Bartholin at have udsendt. Hvor meget Bartholin selv har troet paa dem, kan man ikke vide; en Del har han medtaget, fordi Folk gerne vilde læse den Slags, skriver han. Dog ser det mærkeligt ud, at han kommer med de utrolige og naive Meddelelser om Graviditet i Ventriklen, for han har i sin Anatomi ikke tvivlet om, at de hunlige Kønskirtler (der kaldes Testes og hvis Funktion iøvrigt endnu ikke var kendt) stod i Forbindelse med Uterus og med sin Sæd var nødvendig for Dannelsen af et nyt Individ. Det havde de gamle Oldtidslæger vist ved Kastration af Hundyr, og han kendte selv Forholdet fra Bøndernes Udbødning af Køer og Søer. At de lavere Dyr, Kryb og Insekter, kunde opstaa af sig selv i passende Materier, var i alle Kredse en ganske almindelig Antagelse.

At han ikke havde videnskabelig Sans modsiges kraftigt nok af hans Arbejder over Lymfekarrene, som i 1940 blev udgivet paa dansk af G. Tryde, og at han heller ikke savnede Sansen for Helheden i videnskabeligt Arbejde, giver hans lille og meget interessante Arbejde om den praktiske Anatomi, som han udsendte i 1674, ogsaa Udtryk for. Det er oversat af Hartvig Frisch og publiceret i »Bibliotek for Læger« 1919, og i dette giver Bartholin sin Mening om, hvorledes en praktisk, d. v. s. patologisk Anatomi skal bygges op som en Undersøgelse af Organernes patologiske Anatomi sammenholdt med de iagttagne sygelige Symptomer, og han fortæller om sine egne videnskabelige Undersøgelser og de Maal, han har stræbt efter. Den Opgave blev ca. 100 Aar senere taget op og gennemført af Morgagni i hans berømte Værk: »Om Sygdommens Sæde og Aarsager«.

Bartholins lille Skrift udkom 1674 som et Raad og en Vejledning i Anledning af Genferlægen Bonets paatænkte Værk: »Sepulcretum anatomicum sive anatomica practica«. I Skriftet meddeles, at der ikke tidligere har foreligget en praktisk Anatomi, omend enkelte Forfattere i deres Anatomibøger har anført noget under Omtalen af Organerne om de dertil hørende Sygdomme, men de har undladt den Autopsi, som bestaar i en indgaaende Betragtning af Ligene og af vedkommende Sygdomme, og i Stedet valgt at støtte sig til sindrige Gisninger ved Beskrivelser af Sygdommene. I Stedet for disse Gisninger bør man følge de Slutninger, som Anatomien drager af de Sygdomme, som ses i Kadaveret. »Dette, som alle Aarhundreder indtil da havde ladet uforsøgt, havde jeg fordm taget mig paa at sætte i Værk, da jeg ofrede Sved og Møje paa Anatomiens Arena, ud fra den Opfattelse, at jeg var paa den sikreste Vej, naar

jeg gennem Kendskabet til Sygdommene styrede frem mod Helbredelsens Teori«. Værket, som gennem 20 Aars ihærdigt Arbejde var bragt sin Fuldendelse nær, gik til Grunde ved Branden paa Hagestedgaard, og det kunde ikke gøres om, da Livet syntes ham for kort til endnu en Gang at samle det fornødne Materiale. Derfor hilser han Bonets Værk velkommen.

Thomas Bartholin giver Anvisning paa, hvorledes man paa Lig af syge Personer skal give nøje Agt paa Organernes patologiske Forandringer, og hvorledes man skal kunne udholde den mefistiske Lugt fra Kadaverne ved at anvende forskellige Lugtemidler, Salver eller Røgning med Enebær eller, som han selv bruger, Snustobak til at præservere Næseborene. Han klager over Vanskeligheden ved at faa Lejlighed til Sektioner her i Landet og henviser til de udenlandske Hospitaler, særlig i Rom og Paris, hvor der er et stort Antal Patienter med vidt forskellige Sygdomme, og hvor der er let Adgang til at aabne Ligene og undersøge de sygdomsbefængte Viscera.

Her hjemme kan man faa nogen Erfaring ved Sektion af Forbrydere ved f. Eks. gennem en Skriftefader paa en blid Maade at forhøre dem, om de klager over Sygdom eller har legemlige Lidelser. »De vil ikke gøre Vanskeligheder ved at skrifte, navnlig hvis man efter Tidens Skik og Brug før Henrettelsen fylder dem med Vin, thi i den er Sandheden, som det hedder«.

Man kan ogsaa gøre Erfaringer ved Undersøgelse og Ransgning af saarede og ved kirurgiske Operationer, som det er Lægens Pligt at overvære. Lægerne i Felten har en aaben Mark til at gøre store Erfaringer paa de mange dræbtes Kadavere.

»Zootomien eller Dissektion af syge Dyr mener jeg ingenlunde bør ringeagtes, eftersom jeg ved dens Hjælp har fremdraget Svulster i Mesenteriet, Orme i mange Dele af Legemet, Abscesser i Knoglerne, Scirrhus i Leveren, Lidelser i Lunger og Hjertet og meget andet, som kan finde Anvendelse paa de menneskelige Sygdomme. Ikke blot Veterinærerne kan drage Nytte heraf, men ogsaa Læger med fornuftig Omdømme kan det gavne. Saaledes maa man absolut fordømme den gængse Indbildning eller Ukyndighed hos Mængden, som tror, det ikke kan forenes med et hæderligt Navn og Rygte at undersøge de døde Dyr, hvad der er Grunden til, at hæderlige og interesserede Mennesker har mistet mangen god Lejlighed til at anstille Undersøgelser om adskilligt, som kunde skaffe Menneskeheden større Klarhed. Ganske vist læser vi i Mose Lov, at det var forbudt at behandle selvdøde Kreaturer, for at ikke Guds udvalgte Folk skulde forurennes. Men Nødvendigheden af denne Forskrift er faldet bort tillige med de ceremoniale Love, og kristne Læger kan det ikke forpligte; at fortære

dem finder vi derimod stadig forkasteligt, fordi de er altfor fyldt med Blod, men Sektion af disse Dyr maa anses for tilladeligt, saa sandt som vi deraf ligesom af Skarnet vinder Guld. Ganske vist synes selve Dyrlægernes Beskæftigelse tarveligere, men hvis vi skal tro *Vegetius* i hans *Mulomedicina* er Kendskabet til at helbrede Dyr ikke blot passende for de hæderligste, men ogsaa for de mest dannede Mennesker. Derfor mener ogsaa *Phil. Ingrassias*, at Veterinærerne bør underkastes en Prøve af Proto-medici. Men hvorledes kan Veterinærerne med Held skride til at helbrede Kvægets Sygdomme, med mindre de først ved Dissektion har lært de sygelige Forandringer at kende, som findes i de paagældende Dele? For ikke saa længe siden blev Forsøget gjort i København paa en Hest, som efter en kongelig Befaling blev dissekeret af Kirurgerne, og paa Grundlag af de indvundne Iagttagelser blev de Aarsager, som pludseligt og uventet ved Sammentrækning af Kæberne og Sult havde bortrevet den ædle kraftige Hest, omhyggeligt opsporet af min Ven, den værdige Anatom, *Simon Paulli*,¹ som derved gav sit Ry, der i Forvejen var stort, yderligere Tilvækst. Vist er det, at *M. Avv. Severinus*, det neapolitanske Gymnasiums berømmelige Pryd, aldrig lod noget Dyr, Fisk eller Fugl, bringe til sit Køkken, førend han selv med en Saks, som han ofte brugte i Stedet for Kniven ved Sektioner, og naar han skar Penne til, havde anatomeret de indre Organer endog i mit Paa-syn. Det forholder sig nemlig saaledes, som *Varro* træffende siger, at Naturen har givet os to Veje til Uddannelsen: Erfaringen og Efterligningen.

Med meget Held har jeg saaledes begyndt inden for den praktiske Anatomi at foretage mine egne Undersøgelser. Men fordi Livet ikke er langt nok til at anstille alle Iagttagelser, og den gunstige Lejlighed heller ikke tilbyder sig altid, skal man ogsaa henholde sig til andres Autoritet, idet man til Hjælp tager Lægevidenskabens mest prøvede Forbilleder, som de i Litteraturens Mindesmærker har nedtegnet, hvad de med tro Øjne har iagttaget, oprigtigt og uden Omsvøb eller Falskneri. Det gik netop *Tullius* Formaning ud paa, at der til den fornuftsmæssige Overvejelse yderligere bør træde et omhyggeligt indøvet Kendskab til et Forbillede, uden hvilket hverken Læger eller Feltherrer eller Talere, selv om de har tilegnet sig Kunstens Regler, formaar at naa til et anerkendelsesværdigt Resultat. Deraf vil Følgen nemlig blive, som *Frontinus* siger, at de ikke vil nære Frygt for Følgerne af deres videnskabelige Fund, naar de stadig kan drage Sammenligning med de fastslaaede Resultater. Af de gamle

¹ Simon Paulli fandt ved Sektionen intet uden et Fibrinkoagel i Hjertet og mente, det var fremkommet ved fordærvet Blod.

er der kun faa, som yder noget Bidrag til vort Forehavende. Dog nærer jeg ingen Tvivl om, at de gamle ved Betragtningen af Offerdyrenes Indvolde har bemærket meget, som vilde kunne komme vor Sag tilgode - nemlig naar Haruspekserne af et Snit i det, de kaldte Leverens venlige eller fjendlige Del, varslede om Held eller Vanheld. Som det staar hos *Juvenalis*: »Manden blegnede over det aabnede Lam«, utvivlsomt fordi Dyret viste Sygdomstegn, hvad der var et daarligt Varsel. Heraf kunde de dog ikke uddrage nogen Spaadom for Offentligheden, men vel for Dyret, idet det nemlig ved sin Død sonede sine Indvoldes Lyde og forudsagde sin egen Undergang. Heller ikke den skønne Dido kunde besejre sin Elskov til Æneas, skønt hun, som *Maro* synger: »Ludende over Kvægets aabnede Bringe spurgte de dampende Indvolde«.

Organerne i venstre Side vidnede om Smitte og Sot i Luften og Foderet, ja endog om, at Pest eller Hungersnød var i Vente; det øvrige, som afhænger af Menneskenes eller Skæbnens Vink, maatte nødvendigvis narre med et usikkert Udfald. Disse Auspiciæ spotter *Tullius* i sine Bøger om Spaadomskunsten. Mon Spaamanden bedre vil kunne gætte, hvad Storm der er i Vente end Styrmanden, eller sikrere bestemme en Sygdoms Natur end Lægen? Derfor plejer vi ikke at hente Spaamænd eller Sandsigere til de syge, men Læger. Hebræernes Præster maatte ikke ofre Dyr befængt med Sygdomme, som de skulde kunne erkende af de sygelige Forandringer af de indre Dele, thi de har været kyndige i Medicin, saasom de kunde dømme om Lepra, Gonorrhæ, Mênstruation, Fødsel og Virginitet. Ved Balsamering af Ligene har de øvede ægyptiske Læger, saa indsigtfulde de var, med større Omhu iagttaget medfødte Fejl og Sygdomstegn end optegnet disse Fund. Thi efter *Plinius'* Udsagn lod Ægypternes Konge de døde sekere for at undersøge Sygdomme. *Demokritus*, som gav sig af med Dissektion af Dyr, og som var stærkt optaget af Galdens Natur, har utvivlsomt ikke ladet de Sygdomme upaaagtet, som udgaar fra Galdeblæren; men alt det, som kunde anvendes i vort Øjemed, ligger endnu skjult i Dybet. *Herophilus*, som udførte Vivisektioner paa Forbrydere, der af Kongerne var overladt ham fra Fængslerne, og som dissekerede henved 600 efter *Tertillians* Udsagn for at undersøge Naturen, idet han deraf udledte sin Lære om Pulsslaget og om Nervernes Bygning og Brug, har utvivlsomt samtidig haft et Øje med de sygelige Forandringer. *Hippokrates* har kun givet sig lidet af med disse Sager; dog har han af Slimen i et Lams Hjerne konstateret Epilepsi. *Aristoteles* foretrak trods alle de Dyr, han undersøgte, at være Filosof fremfor at være Læge. *Galenus*, som har dissekeret saa mange Aber, har lagt mere Vægt paa Spekulation og Retorik end paa Lægens direkte lagttagelser. Kort og godt: Af en saa rig

Mark af Lærdom og Fylde af Kadavere har de gamle ikke vidst at efterlade os noget Forbillede, hvoraf vi kunde retledes«.

Bartholin siger derfor, at man foruden sine egne Undersøgelser maa holde sig til de nyere Anatomers Skrifter og særlig den Litteratur, som Kirurgerne har frembragt; desuden maa man gøre sig et Studium af alle Forfattere, som har udgivet medicinske Iagttagelser og gøre sig Udvalg blandt dem.

Man skal fæste mere Lid til Iagttagelser, der siges at være set af selve Forfatterne end til referede Hændelser. *Flaccus* har jo Ret, naar han siger: »Trægere vækkes Sindet af det, som gaar gennem Øret end af det, som man faar stillet frem for de trofaste Øjne og som Betragteren opfatter selv«.

Anatomernes Iagttagelser bør foretrækkes for de almindelige Lægers og disses igen for Bartskeerers, som dels ofte tager fejl, dels udgiver noget for Sandhed, som de slet ikke har set. Desuden skal man prøve saadanne enkeltes Udsagn, som overrasker Verden med usædvanlige Iagttagelser, dog maa man vogte sig for saadanne, som for Berømmelses Skyld udsender Nyheder, som ofte endda er Opspind.

Men man maa endelig have Øjet aabent for, at der er meget usædvanligt i denne Verden, som overskrider den almindelige Grænse for det trolige, men ikke selve Naturen, som ofte overrasker ved sin uforgribelige Mangfoldighed og overtræffer selv Menigmands Lettroenhed.

Sjældne Tilfælde, som af enkelte er drøftet i særlige Skrifter, bør opspores med største Iver og for enhver Pris. Der findes nemlig Folk, som sætter sig det ene Maal i deres Værker at forfølge et særligt mærkeligt Tilfældes Historie og Anatomi og at gøre det lidet, de gør, med omhyggelig Omhu . . .

Læger, som fra deres Praksis i et eller flere Bind har berettet om særlige Sygdommes Forløb og Helbredelse til Forsvar for en eller anden Metode . . . bør alle som en læses.

Alt bør læses, alle Bøger af medicinsk Indhold, Matematikeres Tidsskrifter, historiske Værker, offentlige Tidender, der fortæller om fyrstelige Personers Exvisceration, Teologernes Skrifter, naar de debatterer Christi Hjerte og om det Blod, som indeholdes i Pericardiet eller Thorakshulen, kort sagt, paa hver en Ager kan høstes Belæring.

Dog beror vor Anatomis Sejrs gang ikke paa Mængden af Iagttagelser, men paa om vi bruger disse med behørig Klassifikation. Nogle enkelte er uden stor Betydning, andre kan i Værdi opveje saare mange . . .

Med disse Uddrag fra Thomas Bartholins Skrift om den praktiske Anatomis Opbygning kan man se, hvor klart han havde Øje for Opgavens Betydning, og

mange af Bemærkningerne kan vel ogsaa siges at have særlig Interesse for Veterinærer.

Foruden sin litterære Virksomhed var Thomas Bartholin i sine senere Aar ogsaa virksom som Organisator. Det var paa hans Initiativ, at der blev udstedt en Medicinalforordning, som i mere end 100 Aar gav Retningslinien for dansk Lægevæsen, Apotekere og Jordemødre.

Efter mange Aars vaklende Helbred og tiltagende Svagelighed døde han i December 1680 af sin Nyresygdom og blev begravet i Frue Kirke i København. Hans Gravsted findes ikke mere.

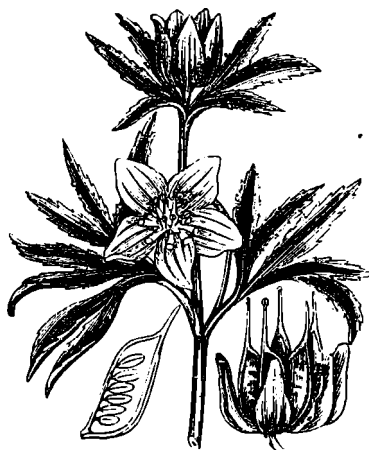
Hans Eftermæle er, at han paa samme Tid tilhørte det lærde Tidsrum og den moderne Naturvidenskab, men ved Anlæg og Tilbøjelighed i ganske overvejende Grad det første.

Hans store Personlighed og videnskabelige Indsats er ikke alene af stor Værdi for Lægenes historiske Viden, men ogsaa for Veterinærernes, ganske naturligt, da hans anatomiske Opdagelser vedrører et fælles Emne og først og fremmest blev naaet ved Undersøgelser af Dyr, og han overalt i sine Publikationer ikke holder sig til Mennesket alene, men efter Tidens Skik beskæftiger sig med analoge Forhold hos Dyr og bringer mange Meddelelser af forskellig Art om dem.

Der er adskillige af hans Arbejder, der alene findes paa Latin, som nu kun læses af et Faatal, men fra de lettere tilgængelige oversatte Skrifter er der meget endnu af Interesse for os. Det vil dog føre for vidt at gaa nærmere ind paa dem i dette Arbejde, som kun har haft til Hensigt at fortælle om Thomas Bartholin og med Hovedvægten lagt paa hans verdensberømte Arbejder indenfor Anatomien med *Theatrum anatomicum* som Skueplads.

LITTERATUR

Thomas Bartholin: *Anatomi* (tysk Udgave 1678). O. H. O. Cold: *Lægevæsenet paa Christian IV's Tid* (1858) Hartvig Fritsch: *Den praktiske Anatomi* (Oversættelse i Bibliotek for Læger 1919). Axel Garboe: *Thomas Bartholin I-II* (1949-1950), *Lægevidenskab* i det 17. Aarh. (I *Lægekunsten* genn. Tiderne 1945). Edv. Gorfredsen: *Lægekunsten i den gamle Orient og den klassiske Oldtid* (I *Lægekunsten* genn. Tiderne 1945). Minde-skrift for Thomas Bartholin. Sætryk af Ugeskrift for Læger 1916. Gordon Norrie: *Kirurg og Doctores* (1929). Julius Petersen: *Den danske Lægevidenskab 1700-1750* (1893). G. Tryde: *Th. Bartholins Skrifter om Lymfekarrene* (1940). Odin Wolff: *Journal for Politik* etc. (1825-27-28-29).

Grøn Nyscerod (*Helleborus viridis*)

»Vrangkrøjt«

Et 2000-aarigt veterinært Husraad

Af Forfatteren V. J. Brøndegaard, Nakskov

I den sønderjyske Dagspresse har det været meddelt, at man i adskillige Gaarde har forsøgt at afværge hhv. helbrede Mund- og Klovesyge under den netop overstaaede Epizooti med »Vrangkrøjt« (*Grøn[-blomstret] Nyscerod, Helleborus viridis*). Da det vides, at samme veterinære Lægemiddel ogsaa blev taget i Anvendelse under et Par foregaaende Epizootier og iøvrigt er blevet flittigt brugt af Almuen saavel herhjemme som i Udlandet mod forskellige Husdyrsygdomme, kan en nærmere Omtale af dets Historie vel interessere en faglig Kreds.

Da Mund- og Klovesygen hærgede det sønderjyske Husdyrbrug i 1938 og 1921, var det ikke saa faa Bønder, der hentede den gamle Lægevækst frem af Glømselen i en Krog af Haven og forsøgte at anvende den som Forebyggelsesmiddel - det vides saaledes at være sket i Nordby, Kirkeby, Barsmark og Løjt - og i enkelte Tilfælde mente man at kunne konstatere, at Kreaturerne af den Grund(!) undgik Smitte.

I 1890'erne opnaaede Landmand Ole Olesen i Rurup ligefrem et lokalt Ry som »Vrangkrøjt«-Specialist. Hans Søn, Arrestforvarer Ole Olesen i Aabenraa, fortæller om Faderen, at han regelmæssigt blev kaldt til den store Gaard »Rovbjerg« i Arrild Sogn for at kurere Dyrene med Indsætning af »Vrangkrøjt«;

om hans Nabo fortælles, at han længe stillede sig skeptisk overfor Kurens Værdi, men da der udbrød Sygdom i hans Besætning, tilkaldte han alligevel Olesen. Forøvrigt mente Olesen sen., at Planten kun havde Lægekraft, hvis den groede i Muldjord; i Lerjord duede den ikke, og Rødderne (hvoraf han kun brugte den mellemste Del) fik derfor hvert Aar tilført ny Muld.

Det var de forskellige Sygdomme, man mente at kunne helbrede paa denne Maade - for Kvægets Vedkommende saaledes Lungesyge (Lungesot), Kvægpest, Fodsyge (M. & K.) og især Miltbrand (jysk Rasselbrok, -syge), endvidere mod »Svinesyge« og »Svinedød« (Synonymer for flere forskellige Lidelser som Rosen, Rødpis, Difteritis o. a.) og for bl. a. Hestes Bovlamhed.

Behandlingsmaaden var i alle Tilfælde den samme: Der snittedes et lille Hul i Svins og Kalves ene Øre, i Koens Doglap og Hestens Bringe, og der blev stukket et Stykke af Plantens Rod igennem, saa Saaret klemte det fast. Her fik det saa Lov at sidde, indtil der indtraf en Betændelse - jo kraftigere des bedre, da man havde den Opfattelse, at Roden trak Sygdomsstoffet ud af Kroppen i Form af Materien. I en haandskreven Samling Husdyrraad fra Vendsyssel 1750 hedder det under Miltbrand:

»Naar Fæ vorder hastig syg, at Tungen resner og Sortner og anden Dag dør som en Pest, Tag wrang Krud og Stik et lidet hull inde i forslaget med en syel og Stik en liden ende af forbn Roed der udj, Som 3 die parten af 1 syelnaal lang det minste giøres kand.«

Muligvis har den ved samme Lejlighed foretagne Aareladning - Datidens Universalmiddel - ogsaa spillet en betydelig Rolle i denne Forbindelse.

Naturligt nok har den netop beskrevne Praksis navngivet vor Plante i de enkelte Landsdele, hvor den i sin Tid groede i næsten enhver Bondehave. - Det gængse sønderjyske Navn »Vrangkrøjt« viser, hvilken Vej Husraadet er kommet herop, idet det stammer fra tysk *wrank*, en Sygdom (Angina?) hos Svin, og *kraut*, Urt. I det øvrige Jylland er »Pestrod« mere almindelig brugt, medens man paa Fyn, Sjælland og Lolland-Falster har haft Navne som »Svine-rod«, »Pestilense«, »Lungerod«, »Pestrødder« og »Svinepian« (-pæon). Disse folkelige Plantenavnes store Udbredelse taler tilstrækkelig tydeligt om Midlets meget gamle Tradition herhjemme. Ogsaa i andre Sprog finder vi en lang Række Synonymer, hvoraf flere afspejler de mange forskellige Sygdomme, Midlet har været ordineret for. I tysk og hollandsk har vi det meget udbredte Navn *wrangwortel*; hollandsk-flamske Navne er endvidere *kropkruid*, *veekruid*, *vuurwortel* og *vuurstekken* (»Ildstikke«, hentyder til Rodparenkymets Indhold af det hudirriterende Glykosid Helleborein). Specielt tyske Folkenavne er

hönschkrut (af *hünsche*=Miltbrand, opsvulmet Koyver - Sygdommen mente man var indkommet fra Hünschen-[Ungarn]land, *schelmerwurzel* eller *schelmrose* (schelm=forskellig Kvægsot, men især Miltbrand hos Svin; Rodens Indsætning kaldes alm. »Schelmenstecken«), *schweine-schwarzwurzel*, *swinwörtel*, *saublume* o. fl. a.; i Alpeomraadet bruges navnlig Betegnelsen *gilb-* el. *gillwurzel*, - af gille, gilbe=gult Udslet (*gilben* er Indsætning af Haarsimer (setaceum) i Bryst eller Næse, især mod Udslet), og i Østrig kaldes Planten hyppigst *güllwurz* (güll er en Halssvulst paa Husdyr). Ogsaa i Frankrig kendes baade Anvendelsen og Navnet *herbe à l'encoeur* ('Urt, der danner Hævelse i Huden'). Navne som *suimurz*, *swinurz* o. lign. træffes forøvrigt allerede i de ældste tyske Glossarier.

Mere interessant er det dog, at vi litterært kan følge dette folkelige Husdyrraad 2000 Aar tilbage i Tiden. Den romerske Landbrugsforfatter Columella, som i Midten af det 1. Aarh. e. Kr. skrev et 12-Binds Værk om »De re rustica«, fortæller nemlig i den 6. Bogs 5. Kapitel om en Rod, »som Hyrderne kalder *consiligo* og vokser i de marsiske Bjerge [Landsdelen Latium]«, at den er et fortrinligt Middel mod Kvægsoter. Af Synonymer, som samtidige Forfattere har føjet til den lilleasiatiske Læge Dioskurides' »Lægemedellære« kan vi slutte os til, at der med *consiligo* er ment en Art Nyserod. Det hedder videre i Columella's Skildring:

»Man ridser med en Syl af Jern rundt om den bredeste Del af Øret, saaledes at det fremtrængende Blod danner Figuren O. Naar dette er sket paa Ørets Over- og Underside, stikker man Sylen igennem Midten af den ridsede Kred og lægger Roden i det derved dannede Hul, som nu omslutter den friske Rod saa fast, at den ikke falder ud. Denne Rod trækker al Sygdom og al Gift ud af Kvæget, indtil den Del af Øret, der er ridset i, visner og falder af. Saaledes mister Kroppen ganske vist en lille Del, men Livet i den bevares.«

Ogsaa den romerske Forfatter Plinius, der levede paa samme Tid, fortæller i sin »Naturalis Historia« om vor Plante; i den 25. Bog hedder det ordret: »... den læger Faars og Trækdys materiefyldte Udflod [af Næsen], naar man trækker en Rodtrævl gennem deres ene Øre og den følgende Dag til samme Tid tager den ud igen«.

Af de to romerske Forfatters utilstrækkelige Symptom-Beskrivelse kan vi ganske vist ikke fastslaa Sygdommens Art, men det vides i hvert Fald, at Miltbrand hos Kvæg og Faar var overordentlig udbredt i den græske og romerske Oldtid og som Epizooti ofte forvoldte Massedødsfald baade blandt tamme og vilde Dyr.

Behandlingen med Nyserod kan være naaet Nordeuropa ad to Veje. Med den romerske Kulturs Fremtrængen er samtidig fulgt de veterinære Husraad i Skrift og Tale, og den stedlige Befolkning, der lige saa lidt kendte Organernes Funktioner eller vidste noget om Bakterier, har villigt antaget de nye Metoder, hvadenten disse var af eksakt eller magisk Art.

Men Remediet kan ogsaa være kommet hertil over Østeuropa, idet det middelalderlige tyske Navn *bemer*, som maaske oprindelig først var tillagt Giftliljen Hvidt Foldblad (*Veratrum album*) med en tilsvarende hudinciterende Virkning, synes at stamme fra græsk *kamaros* over gl. slav. *cemerica* = Gift og lillerussisk *cemer* = manglende Ædelyst (nausea). Da den østtyske Befolkning drev stor Kvæghandel med Slaverne, er antagelig ikke alene forskellige ondartede Sygdomme, men tillige de respektive Behandlingsmaader blevet ført til Mellem-europa og derfra videre nordpaa. Den russiske Almue har forøvrigt i umendelige Tider benyttet Nyserod som Kataplasma paa Bylder, urene Saar, Svulster og andre Panariteter.

Hvorvidt Nyserod-Behandlingen overhovedet har haft nogen medicinsk Virkning, falder det udenfor denne Artikels Rammer at bedømme saalidt som Betragtninger over analoge veterinære Behandlingsmaader i Nutiden. Blot skal nævnes, at J. F. C. Dieterich saa sent som 1839 anbefaler Indstikning af Nyserod (Haandbog i den specielle Pathologie og Therapie for Dyr læger og Landmænd), og at tyske Dyr læger vides at have brugt den i hvert Fald i Midten af 20'erne.

Endelig kan om selve Navnet Nyserod tilføjes, at det er geografisk vidt udbredt og skyldes en Anvendelse i pulveriseret Form som Nysemiddel (f. Eks. i Snustobak) - fra først af i den Hensigt dermed at uddrive Sindssyge (!). Allerede hos de gamle Grækere var denne Ordinerings velkendt, og i det gamle Rom var Anvendelsen af Helleborus mod Aandssvaghed saa udbredt, at man havde en staaende Vittighed om en Mand, der opførte sig underligt: »han er vist tjenlig til Antikyra!« - en By i Hellas, hvor Urten var særlig udbredt.

LITTERATUR

Kr. Boers, Dansk veterinær Folkemedicin (1939); H. F. Feilberg, Ordbog over jyske Almuesmål III (1904-1911); H. Heukels, Woordenboek der Nederlandsche Volksnamen van Planten (1907); Max Höfler, Volksmedizinische Botanik der Germanen (1908); Historische Studien aus dem Pharmakologischen Institute der Kaiserl. Universität Dorpat I (1889); Danmarks Folkeminder Nr. 20 (1918); Ingv. Ingvorsens Fortæll. om gammelt sjællandsk Bondeliv; Jydske Tidende; Tang Kristensen, Gamle Folks Fortæll. om det jyske Almuesliv I (1891); Axel Lange, Fynske Plantenavne og Folkeminder om Planter (1932); Heinrich Marzell i Natur u. Volk 71 (1941) og sm., Die Tiere in deutschen Pflanzennamen (1913); J. Niessen, Rheinische Volksbotanik I (1936); E. Paque, De Vlaamsche Volksnamen der Planten (1896); I. Reichborn-Kjennerud, Vår gamle trolldomsmedisin V (1947).

Lidt om kunstig sædoverføring fra årene 1322-1935

Af dyrlæge A. Th. Riemann

Ved kunstig sædoverføring, også tidligere med en dårlig betegnelse kaldt kunstig befrugtning, forstås en overførelse af sæd i moderdyrets skede eller bør.

En sådan sædoverføring er ikke noget, man har fundet på i de senere år, den er beskrevet fra gammel tid. Dog har den ikke dengang som nu haft praktisk betydning, men er anført som et kuriosum. Således skal der, ifølge en gammel bog af Jules Gautier, allerede året 1322 være foretaget kunstig sædoverføring, idet en Araber stjal sæd fra en fjendtlig stammes værdifulde hingst og transporterede den, opsøgt i en svamp, hjem til hans egen gode hoppe, som han podede med positivt resultat. En sådan beretning må naturligvis tages med stærkt forbehold.

Først 358 år senere forsøgte Swammerdam kunstig sædoverføring i forbindelse med opdrætning af fisk. Han havde dårlige resultater, og der hengik ca. 100 år, før denne form for sædoverføring blev genoptaget og gennemført med held af Jakobi året 1763; hurtigt blev dog tankerne herom skrinlagt, og mere end 70 år skulle hengå, før Shaud og Remy genoptog Jakobis forsøg. Senere begyndte russeren Prof. Kosta at beskæftige sig med kunstig sædoverføring hos fisk, og efter indførelse af de oparbejdede russiske metoder, der gennemførte en befrugtningssprocent af æggene på omtrent 100 procent, blev kunstig befrugtning af fiskeæg kun et rent praktisk spørgsmål.

Første videnskabelige forsøg med kunstig sædoverføring hos pattedyr blev i året 1780 foretaget af Italieneren Spallanzani og af Prof. Rossi i 1782. Spallanzanis eksperimenter var videnskabeligt underbygget, idet man kort forinden havde opdaget spermierne i sæden og ægget i hundedyrets ovarium. Spallanzani eksperimenterede med hunde, og sæden fik han ved irritation af penis, idet man masserede den nærmest scrotum liggende penisdelen. Han opnåede drægtighed ved en puddeltæve, der herefter fødte sunde og levende hvalpe. Spallanzani viste hermed, at der til befrugtning kræves både æg og sæd, og ikke, som tidligere antaget, en befrugtende vind (aura seminalis). Spallanzani viste endvidere, at sæden tålte fortynding med vand uden at miste sin befrugtende evne.

Efter Spallanzanis forsøg, der på det daværende tidspunkt vakte stor opsigt, forsøgte lægen John Hunter (1799) kunstig sædoverføring fra en hypospadisk mand til en kvinde og havde trods simpel fremgangsmåde godt resultat. Senere forbedrede lægen Sims Hunters metode, idet han injicerede sæden direkte i uterus.

Spallanzani's og Rossi's forsøg fik dog samme skæbne som Jakobi's. De blev glemt.

Hyppig barnløshed i franske ægteskaber gjorde atter omkring 1880 kunstig sædoverføring aktuel, og franskmændene Girault og Barrat beretter, at de i adskillige tilfælde med positivt resultat har foretaget kunstig sædoverføring fra mand til kvinde, og i 1888 blev der i Paris anmeldt et patent på kunstig sædoverføring hos kvinder, og en vis Billbault udsendte i den anledning en brochure under den skrigende titel »do vitam«. Selskabet, der havde anmeldt patentet, bestod af svindlere, hvoriblandt endog befandt sig en læge; men da varen ikke viste sig at være helt i overensstemmelse med brochuren, idet der sammen med sæden åbenbart var stor risiko for tillige at få overført gonokokker, og da den etiske og moralske side af sagen heller ikke viste sig at være helt »comme il faut«, gik selskabet snart bankerot.

Kunstig sædoverføring mødte i humanmedicinen stor modstand. Ikke blot hos den jævne mand, men også blandt videnskabsmænd. Således blev en disputats om »kunstig befrugtning hos mennesker«, skrevet af lægen Gerard 1888, afvist ved universitetet i Paris. Den blev, idet den kendtes lidet værdig for en lærd mand, brændt. Paven udstedte i 1897 en bulletin, der fordømte kunstig sædoverføring hos kvinder og forbød enhver katolik at beskæftige sig med slig umoralsk virksomhed. En kommission af læger, der beskæftigede sig med samme spørgsmål, indtog en anden stilling, idet de fastslog, at kunstig sædoverføring hos kvinder, hvor alle andre midler mod sterilitet forgæves havde været forsøgt, måtte betegnes som fuldt forsvarlig lægelig behandling (professorerne Brouardel, Pajot og Lutuad).

Professorerne Plønis og Albrecht, der omkring året 1895 arbejdede med kunstig sædoverføring hos hunde efter Spallanzanis metode, konstaterede, at hvalpene lignede faderen. Hos den engelske biolog dr. Heape, der på samme tidspunkt forsøgte med kunstig sædoverføring hos heste og hunde, gjorde sæddonorens indflydelse sig ligeledes gældende. »Det er efter afkommets udseende og karakter ganske tydeligt, at sæd-donoren er faderen, og at nedarvningsevnen ikke påvirkes ved kunstig sædoverføring,« beretter forskeren.

I Rusland havde veterinærerne og biologerne Chelchowsky, Liedemann og

Enicherloff kastet sig over den kunstige sædovertføring; men resultaterne var dog tvivlsomme, idet hopperne skiftevis blev bedækket på naturlig måde og fik sædovertføring ad kunstig vej. Amerikanerne havde efter sigende på dette tidspunkt oparbejdet en brugelig metode til kunstig befrugtning af hopper.

I videnskabelige kredse blev anvendelsen af kunstig sædovertføring hos pattedyr bedømt meget pessimistisk, og i den videnskabelige litteratur blev spørgsmålet kun flygtigt nævnt som noget, der ikke kunde gøre krav på alvorlig opmærksomhed. Professorerne Chrobak og Rosthorn i Wien frarådede indstændigt anvendelsen af kunstig sædovertføring hos kvinder og søgte at bortforklare andre forskeres positive resultater. De hævdede, at kunstig sædovertføring hos kvinder frembød en overordentlig stor fare for overføring af gonokokker. Det ømme punkt for humane gynækologer, der forsvarede metoden og dens brugbarhed, var mangel på bevis for, at svangerskabet virkelig var frembragt ved kunstig sædovertføring.

Heape dannede en lykkelig undtagelse fra disse videnskabelige skeptikere. Han hævdede, at spørgsmålet om kunstig sædovertføring hos pattedyrene fortjente den allerstørste opmærksomhed, og han anbefalede, at man arbejdede videre med forsøgene. Gynækologerne og veterinærerne anstrengte sig dog ikke for at undersøge spørgsmålet til bunds. Der manglede strenge videnskabelige forsøg med systematiske undersøgelser af sæd, de inseminerede hundyr og det opnåede afkom. Drægtighedsprocenten var ikke tilstrækkelig fastslået og vakte ofte ikke tiltro, fordi andre, som forøgte at gentage forsøget, havde negativt resultat. Teknikken var heller ikke tiltalende, hverken ved sædudtagningen eller ved insemineringen.

Ved sædudtagningen anvendtes hos hunde mekanisk irritation af penis, idet man masserede den nærmest scrotum liggende del af penis. Nogle applicerede samtidig yohimbin for at stimulere kønsdriften. Dog anvendtes også condom eller direkte opsamling i tævens skede. Hos hingsten anvendtes condom eller oftest opsugning i hoppens skede ved hjælp af svampe. Under insemineringen anvendtes glasrør og gummiballoner. Hygiejnen under arbejdet var ikke den bedste, idet instrumenterne ikke blev steriliserede.

De fleste forskere holdt på, at sædens opbevaringstemperatur burde ligge på 36-37° celcius.

Veterinæren Liedemann udtaler om kunstig sædovertføring hos heste: »Udtagning af sæden udgør den vanskeligste del af arbejdet. Mængden af den opnåede sperma er ofte utilstrækkelig, idet mange hingste kun afsætter meget lidt, og kun den for befrugtning af hoppen nødvendige sædmængde, således at intet

sæd kan udtages. Andre hingstes sæd er så slimholdig, at sædudtagningen vanskeligsgøres. Trængninger og hyppig urinafsætning vanskeligsgør desuden sædudtagningen fra hoppens skede«.

Ejendommeligt er det at se, at en forsker anbefaler under sædudtagningen at have stående en spand med nymalket komælk, hvori instrumentariet lægges til opvarmning, og efter sædudtagningen at fortynde sæden med den friske og endnu varme komælk.

I juli 1899 opfordrede den russiske landbrugsminister, storfyrst Dimitrii Konstantinovitsch dr. E. Iwanoff, St. Petersburg, til at undersøge mulighederne for anvendelse af kunstig sædoverføring indenfor hesteavl. Iwanoff skelnede mellem kunstig og naturlig sæd. Ved kunstig sæd forstår han spermier udvundet uden tilblanding af sekret fra de accessoriske kønskirtler (gl. prost. og ves. semin.) og opslemmet i en fysiologisk kogsaltopløsning. En sådan sæd kan kun fås ad operativ Vej og har ingen praktisk interesse. Ved naturlig sæd forstår Iwanoff spermier opslemmet i sekret fra de accessoriske kønskirtler.

Iwanoff havde allerede siden først på året arbejdet med den kunstige sædoverføring, og det var lykkedes ham at bevise, at man ved indføring af kunstig sæd i et hundys skede kan opnå drægtighed og fødsel af tilsyneladende normalt og sundt afkom.

Iwanoff's forsøg gik dels ud på at undersøge afkommet efter kunstig sædoverføring, dets konstitution, udvikling o. s. v., dels på at undersøge sædens modstandskraft mod påvirkning af kemisk og fysisk art, og dels på at undersøge de arvebiologiske forhold. Samtidig blev de praktiske forhold vedrørende sædudtagning og inseminering klarlagt.

Iwanoff havde et vågent øje for den kunstige sædoverførings muligheder for at påvirke avlsarbejdet gunstigt ved fordeling af sæd fra værdifulde donorer til et stort antal hundyr. Før Iwanoff gennemprøvede en ny metode indenfor den kunstige sædoverføring, forlangte han, at den skulle være 1. absolut ufarlig, 2. absolut praktisk og 3. absolut fordelagtig. Disse tre absolutter synes selvfølgelig, og de burde være selvfølgelige krav ved indførsel af enhver ny metode indenfor vort fag, hvilket desværre såre langt fra er tilfældet.

Iwanoff søgte ved hans forsøg at bevise:

1. At den kunstige sædoverføring efter hans metoder ikke indvirker på moderdyrets sundhed.
2. At den kunstige sædoverføring ingen skadelig virkning har på det frembragte afkom, ingen misfostre, ingen nedsættelse af konstitutionen, ingen ufugtbarhed.

3. At drægtighedsprocenten ved kunstig sædovertøring står på højde med den ved naturlig bedækning.
4. At den kunstige sædovertøring er fordelagtig for opdrætterne, idet de kostbare avlsdyrs produktivitet mangedobles.

Iwanoff's vigtigste forsøgsdyr var hesten, og han var bestandig i fart til hans mange forsøgssteder, der var spredt over store dele af Rusland. Resultaterne var meget varierende, bedst var de, hvor han personligt kunne lede arbejdet. Iwanoff og hans assistenter udførte omkring århundredskiftet over 1000 insemineringer, gennemsnitlig 2 insemineringer på hver hoppe. Skadelige følger hos moderdyret blev aldrig iagttaget.

I en officiel beretning fra en af Iwanoff's assistenter, dyrlæge R. W. Kunitsky, hedder det: »Alt er hidtil gået godt. Alle instruktioner bliver overholdt på det strengeste. Metodik og teknik, der i alle enkeltheder indtil det pedantiske er udarbejdet af dr. Iwanoff, bliver fulgt. Arbejdet går glat og planmæssigt. Befolkningens tiltro til kunstig sædovertøring stiger, hvilket fremgår af samtaler med bønderne og af den kendsgerning, at de uden overtalelse og af egen fri vilje overlader os deres hopper til inseminering. De mange føl, der er født efter sidste års sædovertøring, overbeviser bønderne om den kunstige sædovertøringens nytte, og hopperne transporteres langvejs fra for at blive behandlet. Indtil nu har jeg med sæd fra de to hingste Palkovnik og Masepa kunstigt befrugtet 90 hopper, af disse har mange tilsyneladende conciperet efter første sædinjektion. Ikke sjældent kommer bønderne og fremviser stolt føllene fra sidste forårs sædovertøring, idet de udtrykker deres taknemlighed for vor hjælp.« Videre skriver dyrlæge Kunitsky i en senere beretning, den 25. juni 1904: »Alle i indeværende år kunstigt befrugtede hopper er forblevet sunde, og vi har aldrig kunnet konstatere, at den kunstige sædovertøring har fremkaldt forandring i hoppens brunst eller øvrige kønsliv. Det samme gælder hingstene, de er fuldstændig sunde og ligeså fyrige og energiske i deres omgang med hopperne og under bedækningsakten som normalt. Den i skeden indførte svamp (Iwanoff brugte i begyndelsen condommetoden; men forlod den hurtigt. Forf.) har tilsyneladende ingen indflydelse på hingstens vellystfølelse. I år befrugtede vi en hoppe, som i de tre sidste år hvert år har født et fuldbåret føl efter Deres metode.«

Iwanoff indprentede hans medhjælpere nødvendigheden af en meget omhyggelig sterilisation af instrumenter og desinfektion af hænder og arme.

Godsejer I. I. Gostev skrev den 23. september 1905 til Iwanoff: »På Deres spørgsmål om min mening om de på mine hopper efter kunstig sædovertøring

fødte føl har jeg den ære at meddele, at de 4 i 1903 fødte føl og det i 1904 fødte, ikke kunne ønskes bedre. Føllenes udvikling og energi har fuldstændig overtruffet mine forventninger.« Iwanoff fik talrige meddelelser som ovenstående. Af beretningerne fremgår, hvorledes den skepsis, der ganske naturligt rådede ved forsøgenes begyndelse, efterhånden forandredes til interesse for sagen og tro på dens fremtidige betydning for opdrætterne. De opnåede drægtighedsprocenter var faktisk forbløffende, ofte iføledes over 70 pct. af de kunstigt befrugtede hopper.

Iwanoff delte sædvanligvis den afgivne sædmængde på ca. 10 hopper og regnede efterhånden med en gennemsnitlig drægtighedsprocent på 76. Bønderne var særdeles tilfredse med den kunstige sædoverføring, berettes der. De kunne nu til en forholdsvis billig pris få fin sæd til deres hopper. Ved fortynding af sæden anvendte Iwanoff fysiologisk kogsaltopløsning eller $1^0/_{1000}$ natriumbicarbonatopløsning. Sæden skadedes tilsyneladende ikke heraf. Iwanoff havde dårlige resultater med opbevaring af sæd, og han anvendte derfor kun frisk udtaget sæd ved insemineringerne.

På Iwanoff's opfordring blev der på veterinærskolen i Moskva i årene 1901 til 1910 foretaget forsøg med kunstig sædoverføring hos får og køer. Metoden viste sig anvendelig, og især hos får opnåedes ret gode resultater.

Iwanoff foretog mange forsøg med opbevaring af sæd. På slagtedyrl iagttagelse han, at man efter et par døgn forløb, selv hvor dyrene havde henligget ved lav temperatur, kunne finde levende spermier i testis og i sædlederne. Han fandt, at spermierne holdt sig længst levende, dersom man opbevarede sæden ved relativ lav temperatur i stedet for ved legemstemperatur, hvor de snart gik til grunde. Hingstesæd kunne dog ikke opbevares mere end ca. 48 timer. Iwanoff fandt tillige, at fodring og bevægelse havde afgørende indflydelse på sædens kvantitet og kvalitet. Hyppig benyttelse af handyret nedsætter sædens kvalitet.

Iwanoff fandt:

1. At Hundyrets parringsophidselse ikke spiller nogen rolle for befrugtningen.
2. At drægtighedsprocenten ved kunstig sædoverføring og ved naturlig bedækning, ceteris paribus, er ens.
3. At afkommet efter kunstig sædoverføring er normalt.
4. At kunstig sædoverføring og -udtagning ingen skadelige virkninger har på hun- eller handyr.
5. At kunstig sædoverføring spiller en stor rolle ved bekæmpelse af sterilitet.
6. At handyrets produktivitet ved kunstig sædoverføring 10-dobles.

7. At svampemetoden ved opsamling af sæd er anvendelig ved alle dyr.
8. At kunstig sædooverføring med sæd fra kostbare slagtedyrr er mulig.
9. At kunstig sædooverføring giver gode muligheder for udvidelse af arvebiologiske forsøg med dyr, som ikke vil parres naturligt.

Spallanzani er med sine forsøg i 1780 blevet den kunstige sædooverførings fader; men Iwanoff har æren for at have påvist den kunstige sædooverførings praktiske værdi og gennemførlighed, og i Rusland fik den kunstige sædooverføring efter hans forsøg en rivende udvikling. I beretninger fra Rusland meddeles det i 1932, at der i dette år blev insemineret 2 millioner stk. kvæg, 3 millioner får, 560.000 heste og 200.000 svin. Gennemsnitlig drægtighedsprocent henholdsvis 84, 72, 60 og 70 pct.

Her i Danmark arbejdede professor Sand og docent Stribolt omkring århundredskiftet med kunstig sædooverføring hos hopper, og ved det første nordiske dyrlægemøde den 2. juli 1902 gjorde professor Sand rede for forsøgene, der havde strakt sig over 3 år.

Ved forsøgenes start støttede Sand og Stribolt sig til nogle eksperimenter, der var gjort i Amerika; men de oparbejdede helt fra grunden deres egen teknik og egen metode. Sand og Stribolt fandt det utilfredsstillende at opsuge eller opsamle sæden i hoppens skede, og de gav sig straks til at eksperimentere med condom-metoden. Da et tilfredsstillende gummicondom tilsyneladende ikke kunne fremskaffes, gik Sand og Stribolt i gang med at forsøge at bruge okseblindtarme til condomer. Da disse viste sig vanskelige at anbringe på penis, gik man over til at anvende kalveblindtarme. Tarmene var imidlertid ret vanskelige at præparere. Det var nødvendigt at fjerne slimhinden for at gøre væggen i condomet tilstrækkelig tynd, og den tynde hinde var tilbøjelig til at svulme ødematøst op i vandig vædske. Derfor gik man efter nogen tids forløb over til at bruge okseurinblærer og senere svineurinblærer. De sidste fandt Sand og Stribolt velegnede. Urinblærene blev hærdet med absolut alkohol og præpareret med steril vaselinolie. Før brugen blev fedtstoffet fjernet med alkohol, og condomet blev oplødt i en 5⁰/₁₀₀ vandig natriumbicarbonatopløsning. Under bedækningen blev condomet sat fast på penis, idet der udenpå condomet umiddelbart bag glans penis anbragtes 3 tynde gummiringe. Når hingsten efter bedækningen sprang ned fra hoppen, og penis svandt ind, fjernedes condomet med et rask tag.

Insemineringen blev foretaget med en ballonsprøjte med lang spids, der blev ført gennem canalis cervicis ind i uterus, hvor sæden deponeredes. Sand og Stribolt opbevarede den udtagne sæd i glas på vandbad ved 40° celcius.

Der blev under professor Sand's ledelse foretaget nogle forsøg med den berømte jyske hingst »Aldrup Munkedal«, som var blevet bedækningstræg efter at have bedækket helt op til 270 hopper årligt. Der blev injiceret 25 cc. sæd i hoppernes uterus med nogle dages mellemrum. Der var kun få hopper med i forsøget, hvor der opnåedes 50 pct. drægtighed.

Professor Sand fremhævede den kunstige sædoverførings betydning

1. Hvor man maa økonomisere med en kostbar hingst's sæd.
2. Hvor andre behandlinger mod sterilitet har vist sig forgæves.
3. Hvor man maa foretage en nøjagtig sædundersøgelse.

Dr. med. vet. R. Schmaltz, professor i Berlin, kritiserer i 1912, at der endnu ikke i Tyskland er påbegyndt officielle forsøg med kunstig sædoverføring, som han anser for overordentlig betydningsfuld, og han er fuld af lovord om det af Sand og Stribolt udfoldede initiativ. Han anser det for muligt, at man gennem kunstig sædoverføring kan fremelske værdifulde bastarder mellem dyr, som ikke vil parre sig naturligt.

Tyskeren Hoffmann, som i årene 1905 til 1908 beskæftigede sig en del med kunstig sædoverføring, anbefalede, at man lod hingsten bedække hoppen på normal måde og derefter opsamlede en del af sæden, der var deponeret i skeden, og så foretog en kunstig efterbefrugtning af hoppen med den opsamlede sæd ved at injicere denne i uterus. Han mente herved at kunne forhøje drægtighedsprocenten væsentligt. Desuden var Hoffmann af den formening, at selve parringsakten var af betydning for ægløsningen og hermed for chancerne for drægtighed, og han anbefalede forud for den kunstige sædoverføring at lade han- og hundyr foretage et »coitus reservatus«, det vil sige en bedækning uden ejaculation.

I årene 1910 til 1915 arbejdede dyrlæge Ulf-Møller, Hobro, og dyrlæge Bech, Løgstør, en del med kunstig sædoverføring hos hopper, idet der i disse år stod nogle fremragende jyske avlshingste i Himmerland. Dyrlæge Bech, der arbejdede med sæd fra »Karmark Høvdning«, benyttede dels condommetoden med fasthæftelse af særligt præparerede svineurinblærer på hingstens penis, efter Sand's og Stribolt's metode, og dels svampemetoden, og i nogle tilfælde anvendte han blot spildsæd. Sæden blev ufortyndet injiceret i hoppens uterus ved hjælp af en almindelig metalsprøjte, og sæddosis var 5-30 cc. pr. hoppe. Dosisstørrelsen havde indenfor disse grænser tilsyneladende ingen indflydelse på resultatet. Resultaterne var ikke fremragende, men efter forholdene tilfredsstillende.

I de første eksperimenter beskæftigede man sig hovedsagelig med kunstig

sædovertøring hos hesten, og først senere fik man øjnene op for den kunstige sædovertøring store betydning for kvægavlen.

Condommetoden kan ifølge den anatomiske bygning af penis ikke bruges ved sædudtagning hos tyre, og svampemetoden er heller ikke særlig velegnet, da tyre kun afsætter en forholdsvis ringe sædmængde. Derfor koncentrerede forskellige forskere sig om at finde frem til en brugelig fremgangsmåde ved sædudtagning hos tyren. Et af de første resultater i disse forsøg var den såkaldte »spermacollector«, der blev anbragt i koens skede. Collectoren bestod af en condomlignende gummibeholder, som ved hjælp af en luftfyldt ring udenom beholderen kan afpasses i størrelse, saa den fuldstændig slutter til vaginalvæggen, idet der gennem en ventil kan fyldes mere eller mindre luft i ringen. Metoden er ikke særlig god i praksis, da penis ofte er tilbøjelig til at gå ind mellem vaginalvæggen og spermacollectoren, så at sæden udtømmes udenfor gummi-beholderen.

De engelske forskere fortæller om, hvorledes de fremskaffer sæd fra tyre ved at massere sædblæren. Massagen udføres pr. rectum og penis erigeres som regel ikke herved; men sæden drypper fra ostium praeputiale, der i forvejen er udskyllet med fysiologisk kogsaltopløsning. Denne metode kan anvendes ved tyre med impotentia coeundi, dog har den den ulempe, at sæden nemt tilblandes urin og således ødelægges.

En metode, der ikke har fået nogen praktisk betydning, men som er ret interessant, er en af Gunn (Melbourne) konstrueret og benyttet metode, hvor ejaculation frembringes ved elektrisk irritation af lumbalmarven. Denne irritation frembringes af en ret lav strøm, idet den ene pol stikkes ned i lænderegionens rygmuskulatur, og den anden pol føres ind i rectum.

Den første danske dyrlæge, der beskæftigede sig med kunstig sædovertøring hos kvæg, og som søgte at sætte dette arbejde i system, var den dygtige og initiativrige dyrlæge L. Ramvad i Ringe. Den 1. april 1934 inseminerede Ramvad den første danske ko, og i de følgende år forbedrede han teknikken og foretog talrige sædovertøring fra de kendte og kostbare Korbitz-tyre.

I begyndelsen lod Ramvad tyren afsætte sæd i en brunstig ko, hvorfra han med en særlig sprøjte opsugede den, og ved hjælp af en anden speciel sprøjte overførte han sæden til andre køer. Ramvad blev hurtigt klar over, at sæden ikke skulle opbevares ved legemstemperatur, hvor spermierne snart arbejdede sig ihjel, og han fandt, at den optimale temperatur lå omkring 10° celcius, idet sædfimene ved afkøling hertil gik i dvale og atter livede op til aktivitet, når de ved insemineringen opvarmedes til normal temperatur.

Dyrlæge Ramvad gik med »fuld musik« ind for den kunstige sædooverføring, idet han klart så dens overordentlige betydning indenfor den danske kvægavl. »Her er da endelig et felt, hvor vi ikke behøver at frygte charlataners indblanding, og den kunstige sædooverføring vil blive af umådelig betydning for kvægavlen, idet den giver denne langt større muligheder for at progrediere hurtigere mod målet, stadig større ydelse, når den enkelte tyre-matadors virksomhed kan udvides til det 10-dobbelte - lad os ikke sige mere for at være beskedne i vore fremtidsperspektiver,« skrev dyrlæge Ramvad i 1934. Heldigvis blev dyrlæge Ramvad ikke vidne til, hvorledes og hvor beskæmmende en stor del af arbejdet med den kunstige sædooverføring efterhånden gled de danske dyrlæger af hænde.

Siden de første vakkende forsøg med kunstig sædooverføring er der, og navnlig i de sidste 20 år foregået en rivende udvikling indenfor dette felt af medicinen, og de opnåede resultater har affødt nye problemer. Der er således i de senere år i Amerika og særlig i Rusland foretaget talrige eksperimenter med forsøg på at påvirke det naturlige kønsvalg. Vi har netop læst om, hvorledes franske »bondefangere« i 1888 forsøgte at slå mønt af den kunstige sædooverføring, og jeg kan ikke lade være med at slutte min beretning med et lille eksempel på, hvorledes der også i de senere år er blevet forsøgt at udnytte forskernes resultater til personlig fortjeneste i tvivlsomme foretagender. Den 24. juli 1948 var der i den jyske Dagspresse indrykket følgende annonce: »Dreng eller pige? For mange ægtepar er dette spørgsmål af meget stor betydning for den ægteskabelige lykke. Mange hustruer er måske mødre til flere raske drenge og ønsker sig en sød lille pige, ligesom der findes mange mænd, der ønsker sig en søn til at føre en virksomhed videre. Gennem mange års iagttagelser og undersøgelser synes der nu at have åbnet sig mulighed for at indvirke på dette forhold gennem biologisk vejledning. Nærmere oplysning ved skriftlig henvendelse med opgivelse af navn, stilling og ægteskabelige forhold, til kontor for biologisk vejledning, Gl. Højen pr. Vejle.«

Annoncen taler med dens naive sprog for sig selv.

LITTERATUR

Bech: Md. f. dyrl. 1915. Dschaparidse: Züchtungskunde 8., 1933. Iwanoff: Die kanstliche befruchtung der haustiere, Hannover 1912. Mettenleiter: Arch. f. Gynækologie, 126, 1925. Ramvad: Md. f. dyrl. 1934. Riemann: Md. f. dyrl. 1947. Roemmele: Zool. Jahrb., 1928. Sand og Stribolt: Md. f. dyrl. 1902. Schmalz: Das Geschlechtsleben der Haussaügetiere, 3. Auflage, 1924. Walton: The technique of artificial insemination. London 1933.

Nordiske veterinære Sygdomsnavne paa Shetlands- og Orkneyøerne

Ved Dyr læge C. C. Matthiessen. Ullerslev

I Sommeren 1952 fik jeg det længe nærede Ønske opfyldt at sætte Foden paa den Jord, som vore Forfædre betraadte, da de som Vikinger og Nybyggere drog ud til Shetlandsøerne og Orkneyøerne. Det var jo først og fremmest vore norske Frænder, der tog Land her, og det mest betagende og storslaaede Minde om Tiden indtil 1469, da Øerne pantsattes, Sct. Magnus-Katedralen i Kirkwall, hvor norske Jarler ligger begravet, er bygget med Moderkirken, Trondhjems Domkirke, som Forbillede. Men meget andet bærer Bud fra Fortiden: Gravhøjene, Ruinerne af de gamle Nordbogaarde og saa Sproget, hvad dette endnu indeholder af »Danska tong« i Stednavne og Ord og Udtryk fra Dagliglivet.

Ogsaa nordiske Navne for Sygdomme hos Husdyrene er bevaret, og under det fra Ældre Edda hentede Motto for Danish-Orcadian Conference 1952 »brandi af brandi brenn« skal vi nedenfor prøve at følge disse Sygdomsnavne ud over Norden - en Færd, der havde været saare brydsom at begynde paa, hvis ikke Forskere som Dr. Hugh Marwick og nu afdøde Dr. Jakob Jakobsen med filologisk Indsigt og varmtfølt Interesse havde samlet Resterne af det orkneyske og shetlandske »Norn«. Disse to Mænd være mit lille Arbejde i Ærbødighed og Taknemmelighed tilegnet.

ansperr, s., /stivhed i lemmerne, især lårene, efter lang og stærk el. besværlig gang/. (Ogsaa: hansper, hensperr). - Fær. andsperrri, d. s. [J.]

Isl.: Hardsperra, s. /Muskelbetændelse med Smaablødninger hos Heste, der tages i haardt Arbejde efter lang Hvile/: [Einarson 322 - smlg. Bløndal: hardsperrur. L. F. R. IX 217: Hardsperra (Scelotyrbe)/Lamhed i Benene eller i Knæene/ (Arnesen)].

No.: Sperra/Stivhed, Lammelse i Fødderne/ Mere alm.: Gangsperra [Aasen].
 »Hest'n heve Sperru«, »Sau'n fekk Sperrun« i Slagtingen. [Ross] d.v.s.: /rigor mortis/. »Stå i sparr«, /uin sauer som stend stive tå frost/. [N.F. XXXXVI 190]. Munnsperre/Mundkrampe/ [Christie].

Da.: Mundspærre [O.D.S. XIV 512].

Ty.: Sperren v. /hæmme ved Muskelkrampe/ - f. Eks. Maulsperre [Höfler].

bolga, s., /betændelse med vatersot i struben hos kvæg og får/ Mere alm.: kwerkapus. - Isl. bolga s./ hævelse, betændelse/ [J.]

Ordet ogsaa opført af Angus og Spence (bulga) og kendes endnu (1952) paa Øerne som Symptom paa Iktesyge (Distomatose).

Isl.: Bolga er et overordentlig almindeligt brugt Ord, ogsaa i Sammensætninger, der betegner Betændelsens Art og Sæde. [Bløndal; Einarson].

No.: Jakobsen opfører i sin Indledning [XLIV] bolga blandt de shetlandsk-norrøne Ord kun fundne i Islandsk; men Christie har for godt 100 Aar siden optegnet Qværka-bolga, sandsynligvis fra Bergensegnen (Nordhordland), og Gaardbruger Einar Seim har optegnet bolge fra Kinn i Sunnfjord (Br. ²⁵/₁₁, 52).

bro², s., /'spytlatlignende skumboble, indeholdende et insekt/, ses ret hyppigt i græsset i udmarken, navnlig om efteråret og menes at påføre kvæget sygdom; vel egt. navn på selve insektet. »de coo is eten a bro ut o' de eart« siges, når koen får krampe i tungen. Ordet anvendes alm. i talemåden »to bite (upo) de bro«; sho has bitten de bro« siges om en ko, som pludselig bliver syg. - No. brae s., /et insekt, som skal være farligt for Kreaturerne/ (Aasen), /Acarus Holosericus/ (Wilse); sv. dial. bråde, brået, Acarus terrestris ruber: /insekt, som menes at volde den såkaldte trommesyge hos kvæg/ (Rietz) [J.].

Som man af ovenstaaende vil se, beskriver Jakobsen tilsyneladende Skumcidens (*Cicada fusca*) Larve, den samme Beskrivelse som senere under eder (s. d.); men Navnet sammenlignes med de norske og svenske Navne paa den røde Jordmide. Der maa altsaa være sket en Sammenblanding af disse to »sygdomsvoldende« Insekter.

No.: »På folkemålet har den (*Trombidium holosericum*) fått en mengde navn, og flere av disse er å regne for godnavn, således bråe og bråfrø som hentyder til, at den sykdom, den har ordet for å volde, kommer brått, og brur som brukes i Setesdalen (Skar: Gamalt or Sæt. IV 164; Bang No. 869, 226, 223, 115). Av de andre norske navn på jordmidden kan nævnes: kostelus, digrelus, sprengjemak, raudlus, vårlus, kyng, det raue trollet.

Når denne mide kommer på feet, tror folk, at den volder meteorisme (trommesyke) og i somme tilfelle plutselig død. Denne tro har derfor satt merke i navnene på denne fesyke (:Bråe, kost, sprengja, digra)« [MM 1924. 174].

Af Trylleformlerne hos Bang angiver Nr. 125 tydeligt, at der er Tale om et levende Sygdomsagens: »Braan ham i Livet krøb«. Nr. 226 er især interessant derved, at den angiver Behandlingen: at trække Tungen frem, dvs. samme Behandling som ved den af P. C. Abildgaard beskrevne Sygdom: Braam, om hvilken se nærmere under Afsnittet: tungefall.

Sv.: Den svenske Oversættelse af Colerus: Oeconomia (1686) har om Qwalster: »Thenna ær een liiten rødh Mark swaara förgifftig, af hvilken Boskaben upswäller ner han kommer uthi theras Foder. Ett Slags røda Matkar stora som Loppor væxa på Gräas, uthi eet liitet Boo tilseande såsom hwiit Duun, och kallas Bläfrø, synes wara thet samma slaget som kallas Qwalster, tå Boskaben får thenna oförwarandes in, swulna the om Munnen, Tungan, och sedan øfwer heela Liifwet at the døø.« [II 43] »Colerus cap. 46 talar om een Siukdom then Tyskarna kalla Blarer, aff hwilken Kona mycket upswälla . . . (derefter beskrives Koliksymptomer som ved Trommesyge) . . . tå skal man biita ett stycke ut aff Tungan . . . och wälta thet några Reser øfwer Rygg . . . [II 58,59]. Braafrø er den »wisa døden ved nedswälja«. [Econ. Dict. III 196; jvnf. ogsaa Rietz. Om Behandling se: E. Wigstrøm: Folkdiktning. 123].

Da: I Danmark er den lige saa frygtet, dog især som Aarsag til Nældefeber hos Kvæg [Boers 198]. Paa Fyn har man kaldt en lille rød Bille, der er meget almindelig i Græsset, for Kvolster, og naar en jysk Ko fik Kvolster eller Skarn i sig, blev der bidt et Stykke af dens Tunge. [D. F. Nr. 49. 155].

Eng.: Tinging or Poysoning is described as due to licking a spider or at little red creeping thing called a »ting« or »taint«, which creeps over the fodder [Smith I vol. XXX 127 (1636)].

Gællisk: De shetlandske Former: brat, bratek, braten og brater afledes af gæll. bratag /Larve, Kaalorm/ [J.].

busigget, adj., om et kreatur (særlig hest eller ko): /med stivt bovled; hvis bovben er gået af led, hvorved leddet er stivnet/; »a busigget mare, horse or coo.« Sands. et ikke bevidnet *bog-siggotr el. -siggadr /bovhærdet, bovstivnet/. - On. bogr, shetl. bu /bov på kreatur/; on. sigg /tyk, haard, hærdet hud. . . . / [J.].

bussiget /having the shoulder joints stiffen and swollen as a horse/ [Angus].

Allerede Angus enkelte g tillader at søge en anden Tydning af sidste Led.

O n.: siga, v. /sige, glide nedad ved Kraft af sin egen Tyngde eller Vægt [Frietzn^{er} III: siga].

Isl. bogsig s. /Bovlamhed, Forvridning af Boven/; bogsiga, adj. /bovlam/. [Bløndal]. Skeidarsig, s. /Prolapsus vaginae/ [Einarson 166].

No.: Norsk Dialekt har ogsaa sig s. /Synkning, langsom Nedsynken/. Jf. Tarmsig /Hernia/. [Aasen; MM 1909. 71; Leem 164], bogsig, s. /Bogskrid/ [Ross: Sig] og bunesisg, s., /det Tilfælde hos Dyr at Laarbenet »Buna« er gledet ud af Leddet [Ross]. Gno. Uffsig, s., no. uvsig s., /nedsunket Drøbel/.

Da.: Dialekt: sige ned i Knæene [O.D.S. XVIII 1305²³].

*eder*²) s., /skumboble lignende en spytklat og indeholdende et insekt/; ses i græsset i Udmarken, især om efteråret og menes ved sin giftighed at påføre kvæget sygdom; ogsaa eder-spittle [/-spyt/] og eterfrod [/-fraade/]. På Mainland alm. bro (s. d.) - On. eitr s. /edder, gift/. [.]].

Ordet Edder findes velbevaret i de nordiske Sprog som Betegnelse for Gift af animalsk Oprindelse; men kun i Norge forekommer Edder i Forbindelse og endda tvivlsom Forbindelse med Skumcicadens Larve, om hvilken der jo er Tale efter Beskrivelsen. I Sommer havde jeg Lejlighed til at se »cuckoo-spittle« i Dr. Marwicks Have i Kirkwall, men min Vært kendte desværre intet lokalt Navn eller Overtro knyttet til det.

No.: Eitersmog eller Ettersmau kan bl. a. være /Urticaria/ [MM 1924. 180]. Paa Hadeland omtales Ettersmog som Larven af *Øestrus ovis* [Top. J. f. N. XXIII, 184], hvilket maaske kan have Forbindelse med jysk Folketro, at tages Skumcicadelarven forsigtigt ud af sit Spythylster, og der aandes tilstrækkeligt længe paa den, bliver den til en Bremse [Feilberg: Kukkemandsspyt]. Paa Solør brugtes mod Ettersmau /Skab/ at give Kreaturerne en lille stegt Orm, som var tagen, før Gøgen galede [Norwegia II, 193], hvilket leder Tanken hen paa det danske »Gøgespyt« for Cicadeskummet [Danske Folkemaal IV. 2].

Da.: I Forbindelse med Kvæg forekommer Ordet i den ældste danske Lægebog efter Harpestrengs, det arnamægnæanske Haandskrift Nr. 187: »forthi alle the ormæ af etær waxe i man æller i fæ, the fly wt for thæn yrt« [Saaby 53.]. - Som Aarsag til Trommesyge, Miltbrandsemfysem og Rosenfeber (»Koen har faaet Edder i sig«) og i sammensatte Sygdomsnavne som Eddervold og Edderslag findes det endnu bevaret i Dialekterne. [Boers 165, 194, 197; O.D.S.: Edder¹)].

Om Cicadeskummets Giftighed hersker derimod ingen Tvivl. I Norge kaldes det trollspytt og trollkjerringsspy, fordi det er Troldfolks Afsondringer og

»anses for giftig« [Reichb. I 86], og i Sverige tror man, at Trollspott fremkalder Galskab hos Kvæget [Da. Folkemaal IV 4]. Paa Dansk bærer det ogsaa Navnet Heksespyt, fordi det hidrører fra Heksene, der om Natten spytter i Græsset for at skade Kreaturerne [Feilberg: Heksespyt].

*far*², s., /farsot, omgangssyge, epidemi/. Isl. far og faraldr. No. farang og farsott, sv. dial. far, da. farsot /Omgangssyge/. Mere udbredt end far er formen firi, der særlig bruges om /hundeepidemi/. [J.]. - Feerie /an epidemic disease among dogs/. [Spence 163]. - Ordet stadig (1952) kendt for Hundesyge (eng. distemper).

Isl.: far /Pest/ saal. spc. bradafar; jfr. hundefar = /Hundesyge/ [Bløndal].

ganers, s. pl. /hudtagger i munden på en ko/, nu især /opsvulmen af hudtaggerne i en kos mund, hvorved kreaturet hindres i at tygge føden/. - No. ganner, s. pl., /hudtagger i munden på hornkvæg/. - I J. Wrights The English Dialect Dictionary findes meddelt som shetl. en form gammers pl., = ganners pl. (»gammers« vistnok efter lavskotsk gam, s. /tand/, i orkn.: /læber, mund/). [J.]. - Gaaners - /a mouth disease in cows/ [Spence 163].

Fær.: ganir, hvilke er hvide Tagger eller Knupper, som sætte sig inden for Mundvigene og hindre Kreaturet i at æde og tygge Drøv; man bortklipper eller afskjærer dem med en skarp Kniv. [Landt 344].

No.: »Ganider æ for lange« [Ross: Ganer]. - Maaske kan Jakobsens Afledning af gammers fra lavskotsk gam bortfalde, idet »på Vestlandet heter hudtaggerne i munnen på kyr gramer (flertall), og det var ofte tale om oppsvulmede gramer«. [Brev 19. 9. 52 fra Prof., Dr. agr. S. Berge, Vollebekk]. Hertil svarer en anden og aabenbart oprindeligere Form: graner (grani, grana, gran) (pl. af gron), den taggede Mundhud hos Kvæg [Ross: Gron] af on. grøn (pl. granar), /den med Skjæg eller Knurhaar bevoxede Læbe/ [Frietzer].

*gjøger*², s., /smerte og hævelse i håndledet/, opstaaet ved seneforstrækning, især paa grund af haardt arbejde, = no. gjø, fær. gø. Paa Unst findes jøger som sideform til gjøger og tillige betegnende /sygdom i et kreaturs fodled/ (ledsaget af en knagende el. knitrende lyd, når leddet bevæges). Fra Mandal og Sætersdalen haves optegnet en form »gjøgr« (Ross), svarende til shetl. gjøger, jøger. [J.].

Yogar or Spaegie: /Rheumatic affections of the joints/ (disease of animal) [Spencer 163].

Dette Ord og hele dets interessante Etymologi er indgaaende behandlet af Professor Nils Lid. Sygdomsnavnet er specielt knyttet til den fibrinøse Seneskedebetændelse, der let opstaar omkring Haandleddet under Høstarbejdet og tilskrives Høst- eller Kornvættens Gjøes Greb. [Lid: Joleband 258 ff. - smlgn. den lolland-falsterske Kornvætte: Gøen (Danske Folkemaal II 15)]. Sekundært er Sygdomsnavnet overført til en lignende Lidelse hos Køer, den fibrinøse Led- og Seneskedebetændelse, der oftest ses i Tilslutning til Yver- eller Bør- betændelse (dansk: »Forfangenhed«).

Om Behandlingen anfører Jakobsen bl. a., at tre Straa hvert med tre Knuder blev dragne hen over Haandleddet, hvorefter Straaene et efter et kastes i Ilden paa Arnen. - I Norge, Sverige og Svensk Finland spiller Kornstraaet ogsaa en stor Rolle ved Behandlingen af Mennesker. [Lid: Joleband 258; Reichb.-Kj. II, 153 ff.].

I Danmark var det en folkelig Mening, at om man lagde Baand, der havde været bundet om Risknipper, uløste paa Ilden, blev Kvæget forfanget [Boers 185]. Disse Baand var i hvert Fald paa Fyn i min Barndom altid Halmbaand [C.C.M.]. Behandlingen var efter samme Hjemmelsmand, at man slog nogle Knuder paa en Traad [Boers 185], hvilket baade svarer til ovenstaaende og til Jakobsens aber-knot /trylleknode, løkkeknode (knode bestaaende af flere løkker) brugt som lægende el. kraftigt virkende Middel bl. a. ved Ledlidelser/. [J. aberⁿ].

gløbiben, /lille rundt ben imellem laarbenet og skinnebenet paa et kreatur/; »de gløbiben o' de coo«; de coo is fa'en and is broken her gløbiben«. - Isl. gley-pubein. [J.].

Det drejer sig selvfølgelig om Knæskallen (Patella), og Farmer Nelson, Lerwich, fortalte mig (1952), at tidligere havde Dislocation af »the gluba-bone« været almindelig ved Kvæg, hvilket svarer til danske Forhold [smlgn. Møller-Sørensen 334] og igen skyldes, at Lidelsen særlig ses hos afmagrede og rachitiske Dyr.

hadervisi, - vissi, s., /vantrivning, usselt og magert kreatur/. . . . Andet led mulig on. visinn, adj. /vissen, forstørret/. [J.].

hadrage, s., /usselt og radmagert kreatur/. [J.].

hater² v., /hundse, forfølge/, ogsaa /ødelægge/. Perf. part. haterd som adj. /forsømt, dårlig udseende som følge af vanrøgt/, især om børn og kreaturer; »a puir haterd ting«. - On. hata, no. hata og hatra, /stadigt forfølge/. . . . eng.

hatter. v. /plage, mishandle/ (med kort a, shetl. og orkn. Former med langt a som i nordisk) [J.].

hatraviti, s.²), /person eller kreatur i daarlig stand, vantrivning/. Andet led er viti (fær. vætti, on. vættr /væsen/). [J.].

hattapol, adj. = hatted, q. v. - »a purr hattapol ting«, i. e. /persecuted, illused, ill-treated/. A derivation af On. hata v. to hate, & c., but the suffix is obscure. Cf. heckapolo [M.].

No.: Hatall, adj. = hatsam. Særlig /udholdende i at forfølge/. Bruges i Telemarken (næsten) kun om Kjører, »ei hataale Kyr«. [Ross].

Da.: Hadegaas /den mindste (sidst udrugede) gæsling (gaas) i et kuld, der forfølges af de øvrige (og ofte bliver en vantrivning)/. [O.D.S. Randerseggen]. - Det »obscure« orkneyske Suffiks pol maa være det jyske Pol, /vantrent kreatur/. [O.D.S. XVI 1130³⁶ Mors]. - Med det shetlandske Suffiks viti kan sammenlignes det falsterske Vitting, »en lille Vantrivning af et Lam, som af andre kaldtes en lille Vitting« [D.F. II, 115] og det gammeldanske og gammel-svenske og endnu dialektale vitte, s. og adj. »liden vitte hæst«. [Feilberg]. - Rietz 832 b: Vätta].

bint,²) v. a. /bortsnappe/. Nu næppe brugt uden i perf. part. hintet a) /forsvunden, pludselig, bleven usynlig lige med ét/. b) /borttagen af huldrefolk, bjærgtagen/, »hintet by de »hill-folk« or fairies. [J.].

hintet, adj. /forgjort, forkoglet, skadet ved hekseri el. kogleri/, f. eks. om en ko. Måske egl. /bjærgtagen/ el. »strefjet«; se hintet b. under det foregående ord. [J.].

Under trowie (se: trollet), weakly, ailing anfører Marwich, »the meaning originally probably was /trow-assailed/ or /in the hill/ as it was expressed. In the old days of such superstition this was freq. regarded as a cause of illness«. Dette svarer udmærket til følgende Beretning om en »bjærgtagen« Kvie paa Øen Foula: »A dissenting clergyman . . . when walking across the island observed a group of islanders dancing about, and throwing brands of fire at something. On reaching the spot he heard them repeating an old Norse incantation, saw a young quey in their mindst, at which they were throwing the brands of burning peat and as told that *the trows had taen the quey to the hills, and that they were driving the trows away wi' the burning peats, to get the cow back*« [County Folklore, Vol. III No. 5 p. 35].

No. Betydningsmæssigt kan anføres: »innteken« af underjordiske om »eit lamm, som kom bort«. »Det hadde inkje halde til over jorden den natten.«

[Ms. N.F.S. Strompedal VII 146]. Når ei ku var »trolla vekk« . . . [Ms. N.F.S. A. Holten I. 7. Rissa]. Haugteken, adj. /indtagen i Høi, bortført af Ellefolket/; jfr. bergteken. [Ross].

Sv. »På somlige ställen i Kimmito tror folket ännu, att ett djur är bärgtaget, när det gått vilse.« [Landtman 311]. Bergtaget, adj., /när et kreatur tags av trollen och försvann/ [Palmquist 121-2]. När herr Olof (»Herr Olof och älvorna«) kommit hem efter mötet med älvorna, säger han:

»Kära min moder, släpp hästen i äng,
lägg stål uti sadel, ej troll tager den.«

[Landtman 775].

Gwälva v. = /hvälfä, bergtaga/; säges om kor og hästar, då trollen omringa dem. »Kon är gwäld«/kon är omringad och förvillad af trollen/ [Rietz 273 b]. Ogsaa Nøkken kan tage Dyr i Forvaring, »kalven blivt næckteiji, och for att få syn på den nere på sjøbottnen . . .« [Landtman 326].

Hertil kan føjes talrige Eksempler om »trolltaget«, »bergtaget« eller »skogtaget« Kvæg hos Heurgren [S. 18, 122-125]; men ingen af de der anførte Midler for at genvinde Dyrene minder om det shetlandske.

Da: Bonden kobler sine Køer med Røn, saa har Havmanden (Orkney- og Shetlandsøernes sea-trow; se M: trow) ingen Magt over dem [Feilberg III, 124¹³ b].

Eng.: A horse that is taken (i. e. bewitched) is one bereft of feeling, moving or »stirring«. [Smith I 6 (c. 1600)]. Eng take anses lånt fra nordisk [Festskrift til Finnur Jonsson 336].

kast, s.¹⁰) /anfald, sygdomsanfald/, især hos kreaturer; »a kast o' illness«; »de coo is gotten a kast (o' illness)« [J.].

On.: konstr /Hændelse, Tilfælde, Forhold/.

Isl.: veikindakast /Sygdomsanfald, Paroxysme/, jf. gigtarkast [Bløndal: Kast; smlg.: »Hestinum hættir vid að fá íbessi kost oftar . . .« (Einarson 231: Svimm)].

Da.: I ældrenydansk kast /Anfald/; men under Indflydelse af ty. fall afløses det af Fald (jf. Dødsfald [O.D.S. IV 65³⁵]). Naar det derfor en enkelt Gang forekommer i en Folkevis, bliver det vraget eller misforstaaet.

Fær.: I Færøisk er det derimod hjemmehørende, hvad dets hyppigere Forekomst i Viseproget ogsaa illustrerer. [Danske Studier 1907, 91].

No.: atkast og bakkast /nye Anfald af Sygdom, Tilbagekast/ [Christie].

Oe: *wid feondes costunge, /against the assaults of the fiend/*. [Grendon No. D. 3].

kju, s. /en art sygdom, vatersot, hos får, hvorved disse blive udmagrede og kraftløse, samtidig med at skindet bliver indskrumpet og tørt/. - Vel samme Ord som isl. *kugr* s. om /tynd kraftløs marv/.

kjud, adj., egl. pf. pt. /om får med vatersot: udmagret og afkræftet, med tørt og indskrumpet skin/. - Isl. *kugadr*, adj. /udmagret, egl. *kuet*/, er mulig det samme ord (on. *kuga*, v. /kue, tvinge/). [J.].

Isl.: *kudi*, s. /lille og sygeligt udseende Person, Skrælling/ [Bløndal]. *Kudsott* = *garnengja* = *qvidsott*. [Bløndal]. Ordet *kudsott* er meget sælsynt, kendes tilsyneladende kun fra en snart 200 Aar gammel Ordsamling over islandske Sygdomsnavne. *Garnengja* betyder egentlig Tarmforsnævring (Ileus), hvilket ofte af Kvaksalvere blev opgivet som Sygdomsaarsag, men bruges ogsaa om en ikke smitsom Hjernebetændelse ved Lam foraarsaget af Forgiftning [Hlidar 171].

klipet adj. /indkneben, mager/. *kläip* s. /usselt afmagret væsen, især kreatur/. - No. *klypa* s. /knibe, klemme/. [J.].

Da.: »Om Kreaturet bliver klippet og suet ind i Kiødet« /om tuberkuløs Ko/ [Boers 161].

klippstolin. *klippstollin* og *klippstolnin*, s., /ufuldkommet udviklet (ikke kønsligt udviklet) væder lam, ikke avledygtig væder; lam el. får, som er tvetulle/. - Jakobsen anfører *stolin* af *stauli* /dreng, pøg/; *klipp* - kan staa for *kripp* - eller et ældre *krypp* - betegnende noget forkrympet eller forkrøblet, en vantrivning. [J.].

Da Jakobsen ikke er sikker paa Ordets Oprindelse, falder jeg for Amatørens sædvanlige Fristelse at forsøge sig udi Etymologien og foreslaar et ældre *kryppstolin* / (Faar med) forkrøblet Avlelem/, hvorved kan sammenstilles on. *tol* /Avlelem/ [Fritzner], isl. *tol* /Kønsdele/ og *tvitoli* /Hermaphrodit/ [Bløndal], no. *Tvitoling* [Aasen], sv. *tvetola* [Rietz], da. *Tvetulle* (dial. - *tule*) [O.D.S. XXIV, 1114].

klums v. Undertiden neutralt eller intransitivt /blive mundlam eller mælløs, ikke kunne åbne munden/, dernæst /krepere, dø/; »de horse klumsd« /hesten

kunde ikke få munden op (kunde ikke drikke)/ eller /hesten kreperede/. - No. klumsa, v., /gøre lam i munden/.

klumsen, adj., /lam i munden, som ikke kan åbne munden/. - No. klums, klumsa(d) adj. /mundlam, målløs/; isl. klumsa /som ikke kan aabne munden paa grung af krampe/, sv. dial. [J.].

klimse, v., /to be hardly able to open mouth or speak by reason of thirst [M].

Isl.: klums, s., /Stivkrampe (Tetanus) [Bløndal; Jonsson]; ogsaa en stivkrampeligende Sygdom hos Følhopper/ [M. f. d. da. D. 1922, 40, 1947, 125], hvorved der kan paavises en Hypocalcæmi. [N. Vett. 1942, 566].

No.: klonse /forhexe i sær at Fæ ey tygge Drøv [Wilse: Spydberg. No. Ordbog XIX]. Der læses for Klumsing eller Klomsing (/Forhexning/, Wilse do.) med følgende Formel: »Jeg laante den himmelske Nøgle idag, og med den oplader jeg alle Forstoppelser og Lukkelse«, [Bang Nr. 270, smlgn. 271] eller »var noen af dyra blitt klumsa, måtte man til grannegården efter klumsebet« [N. F. IXXXX 81]. - Det er de Lidelser, vi nu betegner »kronisk Indigestion« [N. Vett. 1920, 275], og mod hvilken det stadig - i 1947 saaledes af Dr. med. vet. S. Hoflund, Veterinärhögskolan, Stockholm [F. Vett. 1947, 397] - anbefales at indgive Foderboller hentet fra Naboens Køer eller Faar.

Af størst veterinærhistorisk Interesse i Peder Clausons Skrifter (1599) er vel nok Skildringen af Rabies [F. V. Holmboe i »Naturen« Nr. 1 1952, 26]; til Illustration af »klumsa« er nedenstaaende meget malende: »Naar Wiffuen seer Hyrden eller Hund, som vogte Fæ, førend de see hannom, daa fordriffuer hand dennom med sin kalde forgiffftige Suem, at de bliffue hese, at Hyrden kand icke raabe oc Hunden icke giø, oc daa seger mand paa Norsche, at Weffuen klunset dennom.« [ref. e. Trolldom 98-98]. Peder Clausons Beskrivelse er hentet fra Plinius [Colerus: Oeconomia I Stockholm 1683. 16]. - Ud fra en yngre norsk Version fremhæver Hans Ellekilde, at kun naar Ulven ser Vogteren først, bliver denne »klum-séet« [Nordens Gudeverden 1150]. Denne Stave-maade kan vist diskuteres. Der synes ikke at være Tale om Virkning af »onde Øjne«, men af Ulvens giftige Aande - contra Lyden fra Hyrdens Horn, og den, der ser Modparten først, kan følgelig iværksætte Handlingen først.

Ordet kan ogsaa betyde /gøre ubevægelig, lamme, fæste til Stedet/ [Aasen: kluma]. »Det hender at dyr blir klumsa der (Jørshaugen), so dei kjem ikke taa flekken fyrr ein løyser deim att med staal [N. F. III, 71].

Grundbetydningen af klumsen skulde være: bunden, hindret, trykket, klemt [Persson 158] svarende til dansk: kæftbunden. [E.T.K.: D.S. VI 2, 134: Bodil Haldums i Vale havde også kjæftbunden en nabos køer, saa de ikke kunde

tage græsset] og kæbebunden. [O.D.S. XI 10, 61: om Dyr (Hest) der har Mundklemme p. Gr. a. Stivkrampe]. - Hertil maaske jysk Dialekt klumre v. /tygge/ [Feilb.] »For Kreature der vil klumre Træ, Been og Pjalter.« [H. P. Hansen: Kløge Folk II 244].

*krapp*¹⁾ s., /krampe, senetrækning/ i sammensætninger som tungekrapp, sandikrapp; s. d. Ogsaa kramp. - Sv. kramp og (i dial.) krampe og krappe, s., /krampe, senedrag/. [J.].

Orkn.: krepp, adj., /tight, narrow, strait/ [M.].

On: kreppa v., /sammendrage/; p. part. kreptr: »kreptir lofi« /manus contracta/ (Egilsaga). [Rietz 354: krappa].

Isl.: sinakreppa, s., /kronisk Tendinites/. Krabbhæfur, adj., /som har Hovtrang/. [Bløndal].

No.: kreppa v., /¹⁾bøje, sammentrykke/, /²⁾indknibe, gøre smallere/ [Rietz 354].

Da.: »krap i Gulken« om Strubepiber (Hest). [Hurwitz 274].

kwangi (hwangi), kwengi, kwinq, kwinqi, kvini, s., /vantrivning, tvetulle/, især om faar: /ikke kønsligt udviklet væder eller væderlam, ikke avledygtig væder/. Paa Fetlar ogsaa om ikke avledygtig orne, a hwen pig. [J.].

Jakobsen har fremdraget nordiske, engelske og tyske Ord af ret forskellig Stamme, men alle betydende /Vantrivsel, Hensygnen, Hentæren, Skranten/, hvoraf de shetlandske Ord menes at være afledt. Kroppen paa de hermaphroditiske Væsener er jo i Reglen kraftigt udviklet, hvorimod der kan tales om »Hensygnen« af Kønsorganerne; men Løsningen skal dog vist findes paa et ganske andet Sæt. Alle de ovennævnte Ord hører sikkert til samme Stamme - tilbage staar kun et »kwillin«, som maaske maa behandles selvstændigt.

Da.: kvanne, s., /en kvie som er født tvillingekalv med en tyr, og som derfor er ufrugtbar/. - kvannekvind, s., /kvinde der i tvillingefødsel er født sammen med en dreng, og som antages for ufrugtbar/. [Feilberg II, 336]. Begge Ord er kun optegnet fra det sydvestlige Sønderjylland og er uden Tvivl frisiske. Af danske Betegnelser for de ufrugtbare Tvillingekalve kender jeg kun »Tyrekvie«, en Betegnelse der først er brugt af Erik Viborg [With 65] og maaske dannet af denne under Paavirkning af det latinske taura.

Frisisk: østfr.: Quäne, s., /eine unfruchtbare (besonders eine castrierte) Kuh, Gelte/ [Str. 189]; kwäne, kwene, kwän, kwen s., /eine von Natur oder durch

Castration unfrugtbar Kuh/. [Doornkaat 433]. Nordf.: kwån s., /weibliches Tier das wegen einer Missbildung nicht trüchtig werden kann/. [Jensen 306]. Vestfr. (hollandsk): Kween /Hermaphrodit/, men mest brugt om den ufrugtbare Tvinllingkvie, der hvis det feminine Kønspræg er det mest fremtrædende, ogsaa kan benævnes Waars-kween, i Modsætning til den sjældnere forekommende Stier-kween [Numan 24 (maaske Kunstord foreslaaet af Forf.?)]. Andre Sammensætninger er »Hoer-kween« og »Maan-kween«, sidste fordi man troede Maanefaserne havde Indflydelse paa Misdannelsen [Numan 29], og for Hermaphroditerne hos Hest: Hengst-kween og Ged: Kween-bok eller Bok-kween [Numan Pl. XVIII & XXII] svarende til det shetlandske hween-pig og det vestslesvigske Kwanne-kvind.

Ordet synes altsaa ret direkte importeret fra Frisisk til Shetlandsøerne, hvilket ikke kan siges at være usandsynligt, da selv efter at Øerne i 1469 var kommet under Skotland, vedblev de indtil nyeste Tid at handle med Hansestaden Hamborg, hvorom blandt andet en stor Glasmosaikrude i Lerwicks Raadhus skænket af Hamborgs Handelskammer bærer Vidne, og mange af de shetlandske Køer er sortbrogede, kommet fra Jylland (Fortalt mig 1952 af Anderson, Esq. Lerwick), men sandsynligvis med de hamborgske Købmænd og frisiske Kvægprangere som Mellemmænd - et Blad af den jyske Kvægavls Historie, som jeg haaber engang at faa Tid og Lejlighed til at undersøge nærmere.

Tilbage staar Ordets oprindelige Betydning. I Lavtysk og vestangelsk betyder henholdsvis quäne og quän /junge Kuh, die noch nicht gekälbt hat/ [Doornkaat 433], og herfra synes det at kunne føres tilbage til et Stamord svarende til dansk Kvind(e), det andet Køn, hvormed kan sammenstilles on. kvenndyr, /Hundyr/ [Friezner] og eng. queen /Dronning/. - De ovenfor omtalte ufrugtbare Tvillingkvier benævnes paa Engelsk: freemartin.

kwerkapus, -bus, s., /hævelse fyldt med vand: sygdom i struben hos kreaturer/. - On. kverk s., /kværk, strube/. shetl. kwerk. Med shetl. -pus jfr. no. pus (uu) s., /hævelse fyldt med vædske/, (no. og sv. dial. pusa og pusna, da. dial. puse /svulme op/). [J.].

Whirkabis or Bulga /dropsical swelling in the throat/ [Spence 163]. Hwirkabus /water in the throat, a disease of sheep/. [Angus].

Ordet bruges stadig (1952), selv om man nu er klar over, at Hævelsen er Symptom paa Invasion med Leverflyndere (Dist. hep.).

No., Qværkabolga /Hævelse i Halsen/. [Christie: se Afsnittet: bolga]. »Hesten possnar i Haseleo« [Ms. N. F. S. Skar 25]. Med Skiftet mellem p(us)

og b(us) kan sammenlignes bosa seg og pausa seg /proppe sig/ (med mat) (Bamle); bosa af den germanske Rod *bus /svulme/. [Festskrift til Professor Alf. Torp. Kr. 1913. 157].

Sv.: Under en Hekseproces i Kungsälf 1669 vidner en Pige at »hennes mor lärd henne allenast att vid kalvningen signa sina kor, så att juvret icke skulle pussna«. [Linderholm I, 131].

lad, v., /være ved at dø, drage sit sidste Suk/; især om dyr; de animal or craeter' is ladet, /dyret er dødt (har udaandet)/; to be ladin, /være døende/. Jfr. on. *hlada*, v., i udtrykket »*hlada einhverjum*«, /fælde, dræbe, ihjelslå en/. [J.].

No.: Mere nærliggende og belysende falder mig det gammelnorske *lat*, s., /Død/, latin, adj., /død/ og *latast*, v., /dø/. [Frietzer¹)388 b.; smlgn. Aasen: *lata*²), *laatast* og *livlaaten*] og *anlæt*, /Opgivelse af Aanden, Død/. [Frietzer² I, 54; Aasen: *Andlaat*].

lungnasott, s., /lungesygdom/ især hos kvæg og faar. - On. *lungnasott* /lungesygdom/. [J.]. - *Lungasøt* /form af bronchitis/ (by animals). [Spence 163]. Det drejer sig oftest om den verminøse Bronchitis, der er ret almindelig paa Shetlandsøerne (1952).

On.: *lungnasøtt* og *lungusott* forekommer i de gamle norske Love. [No. gl. L. II, 158; smlgn. N. Vett. 1910. 169; T. f. d. no. L. 1908, 31].

Isl.: »*lungnaormasyki sem oft er einnig aðeins nefnd lungnavciki*« [Einarson, 81].

mønadræg, s., /fordreining eller forvridning af ryggraden, skævhed i ryggraden hos et kreatur, især en ko el. et får; sygdom, som bevirker at dyret går sidelængs og i en kres/. - Første led er on. *møna* f. shetl. *møni*, s., /rygmarv/; andet led *drag*, *drow*: on. *drag*, s. /drag, dragning, trækning/. [J.].

Fær.: *Mønusot* bestaaer deri, at Faarets Ryg krymper sig sammen, og Hovedet bøjes bag over. Denne Sygdom er meget sjælden; nogle vil sige, at naar det yderste Leed af Halen afskjæres, skulle Faaret helbredes. [Landet 302]. - *Mønusott*, /Sygdom hos Faar som angriber Rygmarven/. [J. Ma.].

Isl.: *mænisott* /Rygmarvssyge hos Kalve/. [Jonsson; se ogsaa *Bløndal*]. - I Virkeligheden er *mænisott* ingen bestemt Sygdom. Undertiden stammer *Krampeanfaldene* fra *Betændelse* i Hjerne eller *Rygmarv* (»*mænubolga*«) eller fra *Gift* som *Stivkrampegiften* eller *Semen nucis vomicae* (»*kransauga*«). [Einar-

son 237]. Saa sent som 1912 er Aareladning paa Halen anbefalet [Thorbergs-son 25].

N.: møndrag = kringgonga, ragasotta el. sveivo. Aarsag: kveisebendelorm [Sæland 94].

Kvæsen kan jo forekomme ogsaa hos Køer, saa det shetlandske møndrag kun dækker Coenurosis; men sandsynligt er det dog, at Lidelser, som nævnt under det islandske mænussott, ofte er draget med her ind under, grundet den vanskelige Diagnose i levende Live.

nuckelavee, s., /a malevolent sea monster who rides on a horse, or is like a horse in appearance/. For details of this mythical beings see article by Dennison in Scot. Antiquary, vol. V, p. 131. After kelpmaking began in Stronsay in 1722, this monster was supposed to have been so enraged that he caused a deadly horse-sickness in the island - known as Mortascheen. Cf. No. nykk, Dan. nøk, and O. N. nykr, s., /water horse/ (supernatural creature). [M.]. »Monstri maximi nomine Troicis saepsissime coeunt cum mulieribus illic colentibus . . . Indutus est algis marinis, toto corpore, similis est pullo equisso convoluto pilis, menbrum habet simili eqino et testiculos magnos.« [County Folklore, vol. III No. 5 p. 46. Stronsay, Orkn.].

Ved Tangbrændingen bliver Nøkken altsaa berøvet sit skjulende Svøb, derfor dens Raseri og Hævn. Den Hestesygdom, Nøkken forvolder, kaldes Mortascheen. Navnet findes udbredt i engelske Hestelægebøger fra 16.-18. Aarhundrede som »mourning of the chine« af fransk »mort-du-chine« /Rygmarvsdød/. Navnet var knyttet til Sygdomme med kronisk Næseflod saasom Kværke og Snive, fordi det - gennem en Misforstaaelse hos de byzantinske Hestelæger, en Misforstaaelse der fik en tusindaarig Levetid - mentes, at det var Rygmarven, der døde hen og flød ud gennem Næsen [Smith I, 307]. Pudsigt at det nordiske Nøkkenavn og det franske Sygdomsnavn baseret paa en byzantinsk Fejltagelse skulde mødes ude paa Orkneyøerne.

Ad »testiculos magnos« svarer det erotiske Væsen, som Nøkken overalt ogsaa i den græske Mytologi var forlenet med. [D.V.S.A. 1945, 50].

Ogsaa Shetlandsøerne har deres Nøkke i Hesteskikkelse (J.: njuggel (njugl), sjældent: njugger og nikker), men desuden er sødjævel eller søtrolld kaldet mukkelevi, hvor -evi sikkert er samme ord som i orkneysk nukkelevi. [J.: mukkelevi].

Sv.: Ogsaa i Sverige kendes Nøkken som sygdomsvoldende Dæmon. Som andre Steder af Maren rides Hestene i Wärend om Natten af »näck« [Heur-

gren 272 cit. e. Hylten-Cavallius: /indvendig krampe eller ref/, ligesom Nøkken kan volde Kastning hos Hoppe og Ko [F. F. XI, 37], og Kalve kan blive »näckteije« (se afsnittet: hintet).

Pirk (Pirka) s., navn paa en /radmager høne/. Da dial. jy. pirk, /magert (tørt) kreatur/. (Feilb. II, 832).

pirkasø, s.=turkasott, s. d.

pirken, v., /blive mager og schranten/ »to pirken op«.

pirken, adj., /skrumpen, indtørret, meget mager/. »a pirken - lookin' sheep. Ogsaa »pirket op«. - Da. dial. jy. pirken /indsnerpet, mager/. No. pirken, skranten, svagelig=piren.

pirn, piren, v., /skrumpes ind, indtørres . . . / »de chicken is pirnin op«. - Jfr. no. piren, /skranten, svag . . ./. [J]

peerie, adj., /small, tiny, little/ [M.].

No.: Med Formerne »to pirken op«, »pirket op« og »pirnin op« kan side-stilles »tørkes op« /blive mager/, [se turkasot No.].

Da.: Feilberg anfører ogsaa pirk=») /Nød/, »hunger å pærk«.

skøl, s., /betændelse i tankød og gummer hos heste/. Alm. - No. skjøl, skjøl, /fejl i munden paa heste, idet tankødet går ud over tænderne eller skjuler dem/ (Aasen), ogsaa »skjølt«, /betændelse i tankød og gummer hos heste/ (Ross). Isl. skjal d. s. Lavsko. scool, skule, s., d. s. [J].

Orkney: skull [M.].

Ordet stadig (1952) almindelig brugt paa begge Øgrupper [C. C. M.].

No.: Talrige Former. Skiørt [Wise: Spydeberg - N. Vett. 1933, 252 - Aakre 31], skjoli [N. F. XVIII, 186], skjovel, [Vetb. 1902, 28], tandskiol [M. M. 1925, 30], tandskjul [Konow 11].

Da.: Bornholm: Sjäwl [Espersen 294]. Jylland: Skølp og Skøl [Feilberg III, 283 - smlgn. Boers 22].

Grundbetydningen af Ordet er da. Skjul (on. skjol), til Roden i græsk skylon [O. D. S. XIX 609: Skjul].

souani, s., /ram vith defective sexual organs/. [M.].

souani, /sauani, s., d. s./; et oprindeligt *saud-efni*? [Jakobsen i Festskrift til H. F. Feilberg 343].

On.: kvanar-efni, /Kvinde der skal vorde ens Hustru/. [Frietzner].

Fær.: Smlgn. ogsaa kvig-gjevni, s., /Tvetulle (semimas), en Ko som er Tvetulle eller ikke kan tage Tyr (vacca hermaphrodita l. utroque gandens sexn)/. [J. Mat.].

Isl.: *sauðarefni* /vordende Bede/; smlgn. ogsaa o-isl. kvigendi /Kvie/, nysl. kvigin /Kalve af forskelligt Køn, fødte som Tvillinger (man mente at en saadan Kvie aldrig blev drægtig)/, og kvigini /Kvie der stadig løber, men ikke bliver drægtig/. [Bløndal].

*spring*²), v. a., /sprænge, få til at briste/, især /volde skade på grund af overanstrengelse/. »He sprang (sprængte, overanstrengte) de horse«. - On. sprengja, v. a., /sprænge, få til at briste el. springe, volde indvortes skade ved overanstrengelse/, s. hest. [J.].

On.: Talrige Eksempler fra Sagalitteraturen [Frietzer² III, 499: sprengja³), 500: springa⁴].

Isl.: sprengja hest, /sprænge, skamride en Hest/. [Bløndal].

No.: I Folkevisen om Sigurd Svein siges advarende: »Di ri honom inkje sprengd« om hans Hest Grane.

Intensiverende er Udtrykket: gorsprengd, /forsprængt af Anstrengelse/ (om Dyr). (Egentlig /revnet i Indvoldene/. [Aasen]. Christie anfører gorrsp(r)æn-ja og gorrsprengt, begge om Hest, medens Ross har gorsprenja, /overanstrengte (en Hest), saa Mavevædsken flyder ud gennem Mulen/. - Vombsprengd, /forsprængt, fordærvet i Indvoldene; om Heste/ [Aasen].

Sv.: gorrspångra, v., [efter Christie] og språngkørd, adj., /sprængd; förderfvad genom öfveranstängning, om hästar och oxar. / [Aminson IV, 56].

Da.: Ordet findes i fuldstændig samme Betydning, der ogsaa ligger til Grund for Udtryk som Senespræng [Boers 88], bovsprengt [O.D.S. XXI, 579¹] og »forsprængt i Lysken« [Just 79], hvorom Professor Neergaard anfører nærmere: Stundom er denne Baglivets sammensnerpede Form ogsaa en Følge af, at Hesten under Brugen er mishandlet, hvilket Almuesmanden saare upassende kalder, at Hesten er »sprængt«. [Neergaard I, 209].

Stammende fra den gamle, fejlagtige Opfattelse, at Engbrystighed (Lungeemfysen m. fl.) skulde foraarsages af en Overanstrengelse med følgende »Sprængning« af Hesten findes sprengt som Handelsfejl i de gamle, norske Love: »Om Hest er døf, blind, sprengt eller vanhalt [Smith og Prebensen V, 339]. Senere genfindes Ordet i denne eksakte Betydning i Sognebeskrivelser [Wilse: Spydberg 443] og i populære Dyr lægebøger [Thesen 59 - Jensenius III: Angbrystighed]. Tilsvarende i Sv.: »hasten är språngd« [Heurgren 292]

og Da.: »sprængt Hest« [Boers 61]. - Mere moderne i Opfattelsen af Aarsagsforholdene er det norske fodrsprengd, adj., /om Hest som har faaet for meget gammelt tørt og støvet Hø/ [Ross - smlgn. N. Vett. 1926, 169: forsprængt, adj.; Vetb. 1932, 26 forspreng, s.].

stenlup, s., /haardt og blodunderløbent sted på legemet/, som følge af slag eller knusning/ [J.].

No.: Steenlup, /Stengalle/ (hos Hest). [Aakre 107 - Jensenius: Vet. Tabel II, Stenlanp (Trykfejl?)].

trollaskod, s., /¹)menneske som er blevet forgjort af trolde/ især /sygeligt menneske som tæres hen/. - Egl. /en som er blevet skudt af en trolde og derved forhekset/, af et *trollskotinn, adj., /skudt af en trolde/. Jfr. no. trollskot, s., /en slags hastigt paakommende sygdom/ (Aasen), sv. dial. trollskott. [J.].

I 1952 var Udtrykket »trow-shot«, adj., (trow- for troll - se Afsnittet: trollet) endnu kendt om end ikke brugt i Forbindelse med forskellige Sygdomme [smlgn. Geldner III, 32], men især paretiske Tilstande som Mælkefeber [George Nelson, Farmer, Lerwick].

Fra begge Øgrupper haves udmærkede ældre Beskrivelser af »elf-shot« og »trow-shot« Kvæg og dets Behandling [f. Eks. County Folklore Vol. III No. 5, p. 37, 39] ligesom det norske Materiale er samlet i en forbilledlig Afhandling [M.M. 1921, 37], men da Troldefolkens Skud er velkendt som Sygdomsarsag ned gennem Skotland og England og ud over hele Europa, skal det ikke omtales nærmere her.

Dog vil jeg benytte Lejligheden til at fremhæve en færøsk Alvpil, som vor Kollega derude paa de grønbrune Atlanterhavsoer, Dyr læge C. Bech, Torshavn, var saa venlig at fremsende til mig A. D. 1951. Den maalte 30 x 1 mm og lignede et Stykke af en forbenet Fuglesene, hvilket den mikroskopiske Undersøgelse, velvilligt udført paa Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskoles normal-anatomiske Afdeling, ogsaa kunde bekræfte. Pilen har nu funden sin Plads i Torshavn Museum.

trollet, adj.³, /sygelig, af sygeligt udseende/; i denne betydning nu alm. i lavskotsk form »trowie«. Edmonston (1866) har »trullia« /sickly/, same as »trowie«. [J.].

trowie, adj., 1. weakly, ailing; 2. af little account, worthless. In 2. there seems a metaph. extension. [M.].

Endnu 1952 var det et almindeligt kendt Udtryk f. Eks. paa Mainland, Orkney: »my horse is very trowie« /. . . ill/. [Meddelt af 70aarig Kvaksalver]. Paa Shetlandsøerne brugtes af forrige Generation Udtrykket: »The trows have laid a bad spell over her« /an unwell animal/. [Andersen, Esq., Lerwick].

No.: Eksempelvis kan anføres til Sammenligning: »Uti tunet stod ei ku bundi i ein gardstaur og var mykje sjuk. »Da æ nok trodl so ha vø po fere her, ser eg« sa ho.« [N. F. XXXII, 73]. »At nybær Ko ikke skal fortrolles«. [Bang Nr. 813]. »At fremvise det Troldmenneske, som har fortryllet andres Kreature. Tag af den fortryllede Mælk . . .« [Bang Nr. 815]. »Kjydna æ fortrodla, dai« [N. F. XXXII 126]. - Betydningsmæssigt dækker det mere almindelig brugte »forgjort« fuldstændigt - ligesom i dansk Folketro.

Da.: Husfolk havde dengang kun en Gris; ingen maatte se den, naar den blev hentet, for at vedkommende ikke skulde »trolde den«. [O.D.S. XXIV 571¹⁹, Fyn]. Indledning af Trylleformel: »Er du fortroldet, er du forgjort . . .« [Boers 220]. Naar Fæ blifuer fortroldet . . . [Boers 227].

tungefall, tungekramp, tungekrapp, tungsøtt, s., /lammelse (krampe) i tungen især hos kvæg/. [J.]. Smlgn. »de coo is eten a bro ut o' de eart« siges, naar koen får krampe i tungen. [J.: bro²].

Isl.: Tungefall findes opført i en Fortegnelse fra 1798 over islandske Sygdomsnavne og oversættes af Bløndal med /Slaphed i Tungen/.

No. »Braam. Denne Syge, som undertiden forvexles med Trommesyge, bestaaer i en Krampe i Halsen, hvorved Tungen trækkes tilbage, at Kreaturet staaer Fare for at qvæles; det falder og dør strax, ifald det ikke hielpes. Man hielper det ved at trække Tungen frem og aftappe Blod af en Aare«. [Abildgaard 38].

Da.: »Naar en Ko ei tygger Drøv, kan det komme deraf, at Tungen har trukket sig langt ned i Halsen og er for kort.« Tilsvarende beskrives »Tungekastelse«, og i begge Tilfælde er Behandlingen, at Tungen trækkes frem. [Boers 148].

Løsningen paa disse noget mystiske Sygdomsnavne er altsaa, at Drøvtygningsens Ophør, et af de første Tegn paa Sygdom hos Koen, i ældre Tid ansaas for en selvstændig Sygdom, og Aarsagen søgtes i en Fejl ved Tungen.

turkasott, turkesott, torkesott, s., /sygdom hos kvæg, hvorved huden, især paa ryggen, tørres ind og sprækker; en art svindsot og galdesyge/. - On. *thurka*,

s., /tørke, tørhed/, og sott, s., /sot, sygdom/. No. turka, s., /svindsot/ (Ross), egl. /tørke/, turkesjukki (Ross), /svindsot/. Se pirkasø, s., [J.].

turkasøt: The skin adhering firmly to the back. [Spence 163].

No. Tørkesot (hos Kreaturer), som er en indvortes Tæring, som omsider bliver dødelig [Strøm: Eger 193]. Mod tørkesott skæres hos spædkalve et kors yderst i halespidsen [Ms. N.F.S. Delgobe III, 30]. Man maa ikke slaa et Kreatur med Sopelimen; thi da vil det blive sygt og »tørkes op« (d. e. blive magert) [N. F. XLI, 131. Gausdal]. Turkesott, s., /Kvægsygdøm med stærk Afmagring (p. Gr. a. Tuberkulose?)/[Reichb.-Kj. I 150, IV 93]. Tørkesyke, s., /Aleotriophagi/ (ogsaa kaldet: Beinskjørhet, slikkesyke, træsyke, radasyke) [N. Vett. 1929, 91. Stavanger]. Tørsotten (s.) hos Kvæg /Mangelsygdøm/ (især i de typiske Skovdistrikter i det sydøstlige Norge [N. Vett. 1942, 8. Smlgn. Ms. N.F.S. A. Halten I: tørsuttj].

Sv.: Torkan, s., /Afosforose [Svanberg] eller lignende Mineralstoflidelser. / [Sv. Vett. 1935, 301].

Da Tuberkulose aldrig har været særlig udbredt blandt Kvæget paa Shetlandsøerne, mens derimod Mangelsygdomme er ret almindelige (skotsk: hidebound og gælisk: craicnach), maa turkasott især identificeres med de sidstnævnte.

nim(?). s., (udt. ø:m) /lokal Betændelseshævelse/ spc. om /Yverbetændelse el. -hævelse (Oedem) hos Ko/ og »Rosen« (Lymfangitis) hos Hest/. - Ordet optegnet 1952 paa Deerness, Orkney og forgæves søgt hos Marwick og Jakobsen og i engelske og skotlandske Ordbøger. De tilsvarende engelske Betegnelser er »grease« og »wade«; det shetlandsk-norrøne »stolm« gælder alene for /Yverhævelse/.

Oe.: *Wid* hors oman /for erysipelas/. Trylleformlen, der hvistes i Hestens vensre Øre, er fra et northumberlandsk Manuskript, som dateres til Slutningen af 11. Aarhundrede [Grendon 106, 162, 219].

On.: amusott /Rosen/ (hum.).

Isl.: anra, amusott /Rosen (Erysipelas)/.

Da.: Omme, Amme (Loll.-Falster), Ommi (Fyn), Om (Ærø: C. C. M.) /Yverhævelse i Tilslutningen til Kælvningen/ [O.D.S. II, Omme]. Mod Lidselen læses Trylleformler, især af den aftællende Type.

Tysk, nt.: amen, amm /sygdøm i koens yver/; ty. dial.: ahm, ohm /rosen/ [O.D.S. II, Omme].

Ordets Oprindelse er usikker. Folkeetymologisk er det sammensmeltet med Omme /Sommerfuglelarve især af *Splimx ligustri* og *Cossus ligniperda*/, der

menes at fremkalde Hævelserne ved Paablæsning [O.D.S. I, Ommen]; men Geldner og Falk & Torp anfører Grundbetydningen /Rust, Inflammation/. [Geldner III, 11; Falk og Torp: Omme].

uim (?) adj. (udt. ø:m) /elendig, syg/. Ordet ikke fundet hos M. eller J.

I 1952 optegnet »the cow has gone uim.« Udtrykket kun hørt een Gang af en nu 70-aarig Kvaksalver, Holm, East-Mainland, Orkney, da han af en stærkt forpustet Tjenestepige blev anmodet om at komme til en Nabos Ko, der viste sig at ligge hen af »milkfever or staggers.« Pigen stammede ikke der fra Sog-net, men var fra Orkney.

On.: aumr adj. /ulykkelig, elendig; eymr s. /ulykkelig, hjælpeløs, beklagelig stilling/ [Frietzner].

Isl.: aumær (udt. n. öym:t) adj. ussel, elendig, syg [Bløndal].

No.: aumleg adj. /svag, skrøbelig, ussel/. I Østerdalen ømli [Aasen]; aum-sam adj. /ynkværdig, ussel/. Røros: øm [Ross].

Sv. Gammelsvensk: øm, ømber adj. /ussel, elendig/ [Rietz 853 a].

Da.: Ældre dansk: ømb s. /Ulykke, Skade/.

velter, s., /¹)omvæltet stilling/, især i forbindelsen »to fa' i velter«, /falde omkuld i en saadan stilling, at man har ondt ved at rejse sig igjen/, særlig om Kvæg. Jvnf. ovelter, adj. og adv. ²)krampe hos heste = sandvelta, sandvelter (s. d.) /De syge Dyr vælter sig paa Jorden/. - No. velt, s. og velta, s. /omvæltet stilling/. [J.].

D.: ¹)Tilsvarende fynske Udtryk er »falde i Ryg« og »vælte i Ryg«, især om Faar og Ællinger og Gæslinger [U. f. F.]. ²)Vælte er et meget gammelt Navn for Kuller (/akut Hjernebetændelse/). Gennem Børge Pedersens Dyr-lægebog oplyser Peder Basse til Sørup os om, at »Kollerene kaldes paa danske Welte«, og Peder Syv har samme Raad »for vreed og vælte«. [Boers 31, 32].

vinster, s., /den fjerde mave hos et drøvtyggende dyr/, især får og kør. alm. Ogsaa ved forkortelse lig »vinster-sickness« /sygdom (blodgang)/ i kallun-maven hos en drøvtygger. - Isl. og fær. vinstur, no. og sv. dial. vinster, s., /den fjerde mave hos et drøvtyggende dyr/. [J.].

Ordet stadig (1952) velkendt og brugt som Sygdomsnavn paa Shetlands-øerne i Stedet for det skotske braxy [Johnsson, vet. surg., Kirkwall] og er et af flere Eksempler paa, at Organnavn er blevet Sygdomsnavn (smlgn. da. Kværke /Lymfadermitis equorum/; no. reiaspenar/Omphalophlebitis neonat/).

Isl.: vinstraplaga [T. J. Vet. 1888, 7] og vinstrafar [S. Jonsson: Husdyrhold paa Island], /Bradsot/.

No.: vinstresykja /bråsott/ [M. M. 1921, 93].

Dels af Pladshensyn, dels fordi jeg ikke i Øjeblikket har væsentligt sammenlignende Stof at føje til Jakobsens eller Marwicks andre Sygdomsnavne - eller Udtryk for Dyr, der ved stærk Afmagring, kønslige Abnormiteter eller andet afviger fra det normale Udseende - maa ovenstaaende give Indtryk af, i hvor høj Grad nordiske Sygdomsnavne er ført med til Øerne. At Navnene har holdt sig langt talrigere og længere paa Shetlandsøerne end paa Orkneyøerne maa yderligere støtte, at de er fra »north and east over sea« og ikke fra »south over sea«. [Frit efter Dr. H. Marwick i Danish-Orcadian Conference. 1952, 14].

I Jakobsens Ordbog er faktisk ført Bevis for, at Øernes norrøne Befolkning hovedsagelig er kommen fra det sydvestlige Norge, idet Sproget har flest Ord og Udtryk tilfælles med Dialekterne i Ryfylke og Jæderen [J. XIX; M. XXXXVIII].

Selvfølgelig kunde det have været interessant, om dette var blevet yderligere bekræftet gennem nærværende Artikel, men dels er mit norske Materiale - om end det for langt den største Del er stedfæstet - ikke tilstrækkelig fyldigt til en nærmere Undersøgelse af dette Spørgsmaal, dels har jeg Indtrykket af, at en Undersøgelse vil vise, at de egentlige Sygdomsnavne er »fælles-nordiske« i højere Grad end det øvrige Sprogstof, hentet mere fra Dagliglivet.

English Summary

Owing to the kind obligingness of the British Council, the author of this article had the opportunity to attend the Danish-Orcadian Conference at Kirkwall 1952 as a paying-guest. In his article he compares a material of scandinavian veterinarian popular medicine with Jacobsen's and Marwick's.

In most cases their examples are just supplemented, in a few cases slightly corrected:

bolga: not only Icelandic, also Norwegian.

bro: Jacobsen's description seems to cover cicada spumaria, but the name is paralleled with trombidium holosericum.

bussiget: second syllable not from Old Norse *sigg*, but from Old Norse *sig*; compare Angus: *bussiget* and Norwegian *bunesig* (*luxatio coxæ*).

klippstolin: possibly an older *krypp-s-toli*. Old Norse *tol* (*membrum virile*).

lad: simplest from Old Norse *lat.*: 'death'; compare *andlat*: 'giving up the ghost'.

In one case only it appears necessary to alter completely the etymology:

kwangi (*hwangi*), *kwengi*, *kwin*, *kwingi*, *kini*: 'monster', 'hermaphrodite' should not be derived from different words for 'decaying', 'pining away'; they are all derived from *Frisian* *kwan*, *kwen*, *quäne*: 'hermaphrodite', frequently speaking of heifers, but West-Frisian (Dutch) *kween* also in compositions as: *hengst-kween* and *kween-bok* or *bok-kween*, corresponding to Shetland *hwen-pig*. In Low German the word is used about sexually normal heifers, and the original meaning would be *kvind(e)*: 'woman', 'the other sex'; compare English *queen* and Old Norse *kwenndyr*: 'female'.

Not to be found by Marwick (or Jakobsen) is:

uim(?) (*ø:m*), *s.*, /grease, wade (*Oedema* spc. in cowudder and in horselegs (*lymfangitis*)/. Heard 1952 on Deerness, Orkney. - *Oe. omen*, *s.*, /*Erysipelas*/, *Da. Omme*, *s.*, /*Oedema* in udder just before and after calving/, *Low German amen*, *amm*, /illness in the udder of cow/.

uim? (*ø:m*) *adj.* (or *s?*) 'weakly, sick'. Heard 1952 from Orkney. - *On. aumr*, *isl. aumar*, *no. aumleg*, *oswed. øm*.

The fact that the names of diseases have continued far more frequently and longer on the Shetland than on the Orkney Islands also implies that they have come from North and East over sea, and not from South over sea.

The autor also expresses the hope to have time and opportunity to study a leaf of the history of breeding of cattle in Jutland, viz. the periods, the extent and the routes of the export of black-poll cattle to the Shetland Islands.

And last but not least. Every supplement and corrections send to the author will be received with greatest gratitude.

Forkortelser over anvendt Litteratur

Aahre=Bernt Aahre: Forsøg til norsk Dyrslægebog. Kr. 1849.

Aasen=Ivar Aasen: Norsk Ordbog. Kr. 1873.

Abildgaard=P. Chr. Abildgaard: Raad mod de almindeligste Sygdomme hos de vigtigste Husdyr til Brug for Bondealmuen i Norge. Kh. 1793.

Aminson=H. Aminson: Bidrag til Sødermanlands äldre Kulturhistorie.

- Angus = J. S. Angus: A Glossary of the Shetland Dialect. Paisley 1914.
- Arnesen = Poul Arnesen: Ny latinsk Ordbog. Kh. 1848.
- Bang = A. Chr. Bang: Norske Hexeformularer og magiske Opskrifter. Kr. 1901-02.
- Bløndal = Sigfus Bløndal: Islandsk-Dansk Ordbog. Reykjavik 1920-24.
- Boers = Kr. Boers: Dansk veterinær Folkemedicin. D.V.S.A. 1939 & 1941.
- Christie = W. F. K. Christie: Norsk Dealect-Lexicon. Bergen 1937.
- D.F. = Danmarks Folkeminder.
- Doornkaat = J. ten Doornkaat Koolmann: Wörterbuch der Ostfriesischen Sprache.
- D.V.S.A. = Dansk veterinærhistorisk Samfunds Aarbog. 1934. -
- Econ. Dict. = J. Fischerstrøm: Nya svenska ekonomiska dictionairen. Stockh. 1775-92.
- Einarson = Magn. Einarson: Dyrælækningabok. Rk. 1931.
- Espersen = J. C. S. Espersen: Bornholmsk Ordbog. 1908.
- Falk & Torp = H. Falk og A. Torp: Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog. Kr. 1903-06.
- Feilberg = H. F. Feilberg: Ordbog over jyske almuesmål I-IV. 1886-1914.
- F. F. = Folkminnen och folktankar.
- Frietzner = J. Frietzner: Ordbog over det gamle norske sprog. ¹)Kr. 1867. ²)Kr. 1886.
- F. Vett. = Finsk veterinærtidskrift.
- Geldner = J. Geldner: Untersuchungen zu altenglischen Krankheitsnamen III. Augsb. 1908.
- Grendon = Felix Grendon: The Anglo-Saxon Charms. The Journal of American Folklore XXII. 1909.
- Heurgren = Paul Heurgren: Husdjuren i Nordisk Folketro. Ørebro 1925.
- Hlidar = Sig. E. Hlidar: Saudfé og saudfjarsjukdomar a Islandi. Akur. 1937.
- Hurwitz = St. Hurwitz: Husdyr-Voldgift. 1942.
- J. = Jakob Jakobsen: Etymologisk Ordbog over det norrøne Sprog paa Shetland. Kh. 1921.
- Jensen = P. Jensen: Wörterbuch der nordfrisischen Sprache der Wiedingharde. 1927.
- Jensenius = Jensenius: Veterinær-Tabel.
- J. Mat. = M. A. Jacobsen og Chr. Matræs: Føroisk-dansk ordabok. Torshavn 1927-28.
- Jonsson = Jonsson: Husdyrhold paa Island.
- Just = A. F. Just: Haandbog for dem der ei er Hestelæger. Viborg 1803.
- Konow = H. Konow: Husdyrlægen. Kr.
- Landt = J. Landt: Forsøg til en Beskrivelse over Færøerne. Kh. 1800.
- Landtman = Gunnar Landtman: Övernaturliga väsen. Helsingfors 1919.
- Leem = K. Leem: Een liden Glose-Bog. Kr. 1923.
- L.F.R. = Rit pess Islenszka Lærdoms-Lista Felags. I-XV. Kh. 1781-98.
- Lid = Nils Lid: Joleband og vegetasjonsguddom. Oslo 1928.

- Linderholm=E. Linderholm: De store h axprocesserna i Sverige. Upps. 1918, I. M.=Hugh Marwick: The Orkney Norn. Oxford 1929.
- M.f.d.da.D.=Medlemsblad for den danske Dyr rl geforening. 1918 -
- M.M.=Maal og Minne, Norske studier utgit av Bymaalslaget ved Magnus Olsen, Oslo.
- Ms. N.F.S.=Norsk folkeminnesamlings h ndskrifter. Se Reichborn III, 214.
- M ller-S rensen=A. M ller-S rensen: L rebog i den specielle Veterin rkirurgi. Kh. 1949.
- Neergaard=J. V. Neergaard: L ren om Hestens Exterieur. Kh. 1837.
- N.F.=Norsk folkeminnelag. Oslo. Register i Nr. 50.
- No. gl. L.=Norges gamle Love.
- Numan=A. Numan: Verhandeling over de onvruchtbare Runderen. Utrecht 1843.
- N. Vett.=Norsk Veterin rtidskrift.
- O.D.S.=Ordbog over det danske Sprog. Kh. 1919.
- Palmquist=Palmquist: Rester av primitiv Religion. Karlstad 1924.
- Persson=Persson: Indogermanische Wortforschungen. Uppsala.
- Reichborn=J. Reichborn-Kjennerud: V r gamle trolldomsmedisin I-V. Oslo 1928-
- Rietz=J. E. Rietz: Svenskt Dialekt-Lexikon. Lund 1867-87.
- Ross=Hans Ross: Norsk Ordbog. Kr. 1895.
- Saaby=V. Saaby: Det arn magn anske H ndskrift, Nr. 187. Kh. 1886
- Smith=F. Smith: The early History of Veterinary Litteratur and its British Development. London. (The Journ. of comp. path. and therap. XXVI-XXXI).
- Smith og Prebensen=Smith og Prebensen: Forarbejder til Chr. d. 5. norske Lov. Kr. 1887. cit. e. N. Vett. 1937, 495.
- Str m=Hans Str m« Physisk-oeconomisk Beskrivelse over Eger Pr stegjeld. Kh. 1784.
- St r=C. E. St remburg: Ostfriesisches W rterbuch. 1857.
- Svanberg=O. Svanberg: Afosforose. 4. nordiske veterin rm te. 1934.
- Sv. L.=Svenska landsm l.
- Sv. Vett.=Svensk Veterin rtidskrift.
- S eland=Jon S eland: L rebok i saualing. Kr. 1918.
- T. f. d. no. L.=Tidskrift for det norske Landbrug.
- Thesen=O. Thesen: Om vore Husdyrs almindeligste Sygdomme. Kr. 1889.
- Top. J. f. N.=Topografisk Journal for Norge.
- Thorbergsson=Jon. H. Thorbergsson: Um hirding saudefjar. Ak. 1912.
- Trolldom=Trolldom. Festskrift til Nils Lid. Oslo 1950.
- U. f. F. =»Udvalg for Folkemaals« Samlinger. Universitetsbiblioteket, Kh.
- Vetb.=Veterin rberetningen. Norges offentlige Statistik.
- Wilse: Spydeberg=J. N. Wilse: Beskrivelse over Spydeberg Pr stegjeld. Kr. 1779.
- With=C. With: Haandbog i Veterin rvidenskaben. Kh. 1836.

Andre Forkortelser

da: /dansk/.	nt: /nedertysk (plattysk)/.
fær: /færøsk/.	oe: /oldengelsk (angelsaksisk)/.
gr: /græsk/.	on: /oldnordisk/.
isl: /islandsk/.	Rk: /Reykjavik/.
Kh: /København/.	s: /Substantiv/.
Kr: /Kristiania/.	sv: /svensk/.
no: /norsk/.	v: /Verbum/.

Forfatteren modtager med stor Taknemmelighed Tillæg og Rettelser til ovenstaaende saa vel som Oplysninger om andre veterinære Sygdomsnavne fra nordiske Sprog og Dialekter.

Danske Dyrlæger, døde i 1951

In memoriam

Anton Kristensen, død 8. April, 58 Aar gammel.

Født i Sejling ved Silkeborg 17. Januar 1893, Søn af Gdr. Chr. Kristensen og Hustru, f. Nielsen.

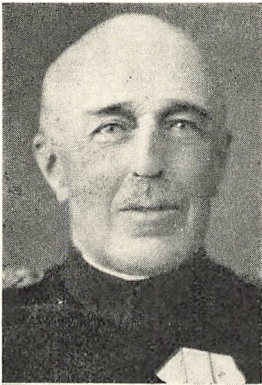
Anton Kristensen begyndte Dyrlægestudiet efter at have taget Artium og fik Eksamen i 1918. Efter forskellige Assistent- og Vikarstillinger nedsatte han sig i Efteraaret 1919 i Viby ved Roskilde, og her oparbejdede han gennem Aarene en stor Praksis ved Hjælp af sin faglige Dygtighed og sit rolige og behagelige Væsen. Ved et første Møde kunde han virke lidt tung og barsk, men hans Venner og Klientel kendte ham som en udpræget retskaffen og hjælpsom Mand. Hans Praksis lagde Beslag paa hele hans Arbejdskraft, sin sparsomme Fritid helligede han Familielivet.

Paa Vejen hjem fra en Praksistur blev han pludselig syg og døde Dagen efter, slidt op i sin Gerning, som det blev sagt ved hans Baare.

Dyrlæge Kristensen blev 23. Juli 1928 gift med Oline L. Madsen, Datter af Gdr. O. Madsen og Hustru, f. Olsen. Der er 3 Børn i Ægteskabet, 2 Sønner og 1 Datter.

Han blev under stor Deltagelse bisat fra Krematoriet i Roskilde. Den lokale Presse bragte Nekrologer, og Børge Seit har skrevet Mindeord i Medlemsblad for Den danske Dyrlægeforening, 34. Aargang, 1951, Side 311.

Johan Henrik Selmer, død 12. April, 80 Aar gammel.

Selmer var født i København 16. Maj 1870 og Søn af Sognepræst Fr. Selmer og Hustru Hulda Marie Eugenia Muhle. Selmer voksede op i Aversi paa Sjælland, hvor Faderen var Sognepræst. Herfra stammer hans Interesse for Veterinærkunsten.

Han tog Dyr lægeeksamen i 1893, var derefter Vikar i Norge og en Tid Assistent hos Dyr læge Dyekjær, Grenaa; derefter blev han i 1894 Reserverdyrlæge ved 3. Dragonregiment i Aarhus. 1897-1899 var han Assistent ved Veterinærskolens ambulatoriske Klinik, hvorefter han blev ansat

som Korpsdyrlæge ved Gardehusarregimentet i København. Fra nu af var Selmer, til han i 1935 paa Grund af Alder fik sin Afsked som Militærdyrlæge, udelukkende beskæftiget med Gerningen som Militærdyrlæge, idet han dog drev en Del Hestpraksis og for Kolleger udførte en Del Operationer. Selmer førte som Militærdyrlæge en noget omtumlet Tilværelse; saaledes blev han i 1900 forsat til Odense, i 1912 til København og i 1914 til Holbæk. Han blev i 1906 udnævnt til Overdyrlæge.

Selmer var fra 1925-1935 Dyr læge ved og Medlem af Remontekommisjonen, Dommer ved Hesteskuerne paa Brahetrolleborg 1907-1950, Medlem af Hovedbestyrelsen i „Hestens Værn“ fra 1934 til sin Død, Æresmedlem af Foreningen til Køre- og Ridehesteavlens Fremme i Fyns Stift og af Holbæk Rideklub.

Fra 1916-50 var Selmer Censor ved Eksamen i Beslaglære og Beslagkunst for Veterinærer. Fra denne Virksomhed vil han være de fleste Dyr læger bekendt.

Bag Selmers markante Skikkelse og det tilsyneladende barske, militære Anstrøg skjulte der sig et følsomt og taknemmeligt Sind. Han var sine Venners sande Ven. For Heste havde han en betydelig Interesse og kunde erindre alle Heste ved sit Regiment og fulgte dem, efter at de var udrangeret.

Hans store Interesse var Ridning, og endnu saa man ham som 80-aarig til Hest paa Holbæks Gader.

I et Ægteskab, der var opløst, var der en Datter, nu gift med Oberstløjtnant i Artilleriet D. F. Petersen.

Selmer blev i 1920 Ridder af Dannebrog, i 1935 Dannebrogsmænd og fik i 1945 tildelt H. T. H. Selmer døde paa Sankt Elisabeths Hospital i Holbæk efter nogen Tids Sygdom. Hans Urne er gravsat paa Aversi Kirkegaard.

I Medlemsblad for Den danske Dyr lægeforening, 34. Aargang, 1951, Side 166, har Marius Nielsen skrevet Mindeord om sin gamle Kammerat og Ven.

Hans Christian Brodersen, død 31. Maj, 61 Aar gammel.

H. Chr. Brodersen var Dyr lægesøn, født 4. November 1889 i Nr. Nebel og Søn af Dyr læge Hans Christian Brodersen og Hustru Mette Kirstine Jakobsen.

Brodersen tog Dyr lægeeksamen 1911, virkede derefter i 2 Aar som Assistent og Vikar, praktiserede 1913-19 i Ansager, 1919-22 i Roslev, derefter en kort Tid i Hornum, Ulstrup, og fra 1923 var han i en Del Aar Assistent hos sin Slægtning, Overdyrlæge Adser Hansen, Skærbæk. Her praktiserede han senere selvstændigt og var kontrollerende Dyr læge ved den kommunale Kødkontrol.

Dyr læge Brodersen, der døde efter flere Aars Svagelighed, og som sine sidste Aar havde været ude af Stand til at praktisere, omtales som en dygtig, paalidelig og paapasselig Praktiker af en rettænkende, ærlig og pligtopfyldende Indstilling og en Mand med store menneskelige Egenskaber.

Brodersen blev 25. Juli 1922 gift med Ebba Dagny Jensen, Datter af Postmester J. R. Jensen og Hustru Thora. I Ægteskabet er der 2 Sønner og 2 Døtre.

I Medlemsblad for Den danske Dyr lægeforening, 34. Aargang, 1951, Side 228, har Knud J. Pedersen skrevet et Mindeord.

Helge Thorsen Brorholt, død 2. Juli, 49 Aar gammel.

Født 16. Juni 1902 i Hem ved Skive. Hans Forældre var Gdr. Jens Leth Pedersen og Hustru, f. Petrine Christensen.

Dyr læge Brorholt fik Eksamen i 1928 og nedsatte sig i Nr. Saltum Januar 1929 og virkede her til omkring 1947, da han flyttede til Smidstrup og herfra Aaret efter til Langelund ved Filskov. Han var af et venligt Væsen og interesseret i sin Gerning, men de sidste Aar led han af alvorlige Depressionsperioder, og hans Praksis svandt ind.

Han døde pludseligt under et Sygdomsophold i Viborg.

Han var gift første Gang med Nell Petrea Crillesen, Datter af Gdr. P. H. Crillesen. Dette Ægteskab opløstes, og i andet Ægteskab var han gift med en Datter af Gdr. P. M. Richter, Gandrup. Han efterlader sig Børn i begge Ægteskaber, i sidste et Par Tvillinger.

Dyrlæge Brorholts Gravsted er i Vendsyssel.

Niels Anker Thomsen Kjærsgaard, død 10. Juli, 43 Aar gammel.

Født 8. Januar 1908 i Halling Skole ved Randers. Hans Forældre er Lærer Karl Thomsen Kjærsgaard og Hustru, f. E. Nygaard.

Efter at have taget Eksamen i 1932 havde Dyrlæge Kjærsgaard forskellige Assistentstillinger inden han overtog selvstændig Praksis i Horbelev, hvor han var indtil 1943. Derefter var han Assistent ved Mælkekontrollen i Nykøbing F. og blev 1944 Reserverdyrlæge ved Langelands Andelssvineslagteri. 1 Februar 1945 flyttede han til Hjørring som Reserverdyrlæge ved Svineslagteriet og udnævntes derfra til Overdyrlæge paa Bjerringbro Andelssvineslagteri 1. April 1950.

Han var en pligtopfyldende og dygtig Dyrlæge, hvis fremtrædende Karaktertræk var Hjælpsomhed og velvillig Indstilling over for sine Medmennesker, hvorfor han var vellidt og afholdt de forskellige Steder, han virkede. Det blev kun kort Tid, han fungerede som Overdyrlæge; han døde uventet under et Ferieophold i Randers.

Den 1. Juni 1933 blev han gift med Dagny Andersen, Datter af Togfører Andersen og Hustru, f. Kristensen. Foruden sin Hustru efterlader han sig to Børn, en Søn og en Datter.

Kr. Stagsted har skrevet Mindeord i Medlemsblad for Den danske Dyrlægeforening, 34. Aargang, 1951, Side 368.

Sigismund Ludvig Carl Herløv-Müller, død 13. Juli, 87 Aar gammel.

Født i Horsens 19. November 1863. Hans Forældre var Overlærer H. N. Herløv Müller og Hustru, f. V. M. Ingerslev.

I sin første Ungdom var Herløv-Müller ved Landbruget og var Forvalter paa Giesegaard ved Ringsted, inden han i 1886 begyndte Dyrlægestudiet. Efter Eksamen i 1890 praktiserede han først i kort Tid i Kollerød, var dernæst Assistent hos sin Fætter Roed-Müller i Randers indtil Juli 1892, da han

nedsatte sig i Kjellerup for saa at overtage Dyr-læge Drosts Praksis i Bjerringbro Aaret efter.

Her blev han hurtigt anerkendt som en dygtig og evnerig Dyr-læge med et frisk og humørfyldt Væsen. Han fik en meget stor Praksis, der ofte lagde Beslag paa hans Arbejdsevne Døgnet igenem; i den Tid, Praksis maatte besørgeres ved Hestekørsel, fik han i saadanne Tilfælde kun Hvile ved at sove paa Vognen, naar det gik hjemad for at skifte Heste og atter køre ud. Han var blandt de første Dyr-læger, der anskaffede Motorkøretøj, og skrev bl. a. om Fordelene ved at benytte Motor-cykle i Praksis.

Herløv-Müller blev med Aarene en Autoritet paa sin Egn, i høj Grad respekteret som Dyr-læge og beundret for sine Operationer. Ogsaa mellem Kolleger var han værdsat for sin levende Interesse for Faget og Standens Høj-nelse; han var Formand for Viborg Amts Dyr-lægeforening 1908-15, senere Bestyrelsesmedlem i Dyr-lægernes Syge- og Begravelseskasse og Understøttelsesforeningen og en Periode Medlem af Den danske Dyr-lægeforenings faste Voldgiftsret. Desuden var han meget interesseret i „Røde Kors“ Arbejdet og var Bestyrelsesmedlem i Viborgafdelingen.

Han udnævntes til Ridder af Dannebrog allerede i 1915.

Af Helbredshensyn - det var især Synet, der svigtede - ophørte han at praktisere i 1928 og flyttede til København. I sit Otium der vedligeholdt han stadig sin Interesse for Faget og var i en Aarrække Censor ved Eksamen i Stationær Klinik for større Husdyr og i Fødselshjælp.

I sin Praksistid skrev han nogle Artikler i Maanedsskrift for Dyr-læger, bl. a. en Afhandling om Opiumsbehandling ved Kolik. Desuden udgav han i 1911 og 1932 „Terapeutiske Notitser“, som han havde uddraget fra Faglitteraturen. Mellem Kolleger var han en sprudlende Fortæller, der kunde tale om de mange interessante Tilfælde ude i Praksis og morsomme Tildragelser.

Herløv-Müller blev i 1893 gift med Flora Charlotte Louise Rasmussen, Datter af Muremester J. Rasmussen. Det blev et langt og lykkeligt Ægteskab. Hun døde i Januar 1949, 84 Aar gammel. Der var i Ægteskabet to Døtre, begge gift med Civilingeniører og bosat i København.

Herløv-Müllers og hans Hustrus Urne staar i Urnehallen paa Bispebjerg. Den samlede danske Presse bragte Nekrologer ved Herløv-Müllers Død og

A. Svendsen har i Medlemsblad for Den danske Dyr lægeforening 1951, Side 304-306 skrevet en udførlig og personligt præget Mindeartikel om vor gamle, højt fortjente Kollega.

Storm Antoni Kronholm, død 8. September, 67 Aar gammel.

Kronholm var født i Falsled 30. Marts 1884 som Søn af Skibsfører N. Petersen og Hustru. Kronholm fulgte i Faderens Fodspor og gik til Søs. I 4 Aar sejlede han med Sejlskibe paa Langfart, men maatte i Chile gaa i Land som alvorlig syg og rejse hjem som Passager. Efter længere Tids Sygdom og Rekonvalescens maatte han opgive Søen og var derefter i nogle Aar ved Landbrug; bl. a. virkede han i 2 Aar som Kontrolassistent paa Ærø. I 1913 tog Kronholm Dyr lægeeksamen og nedsatte sig derefter i Sortebro, men flyttede Aaret efter til Gudme, hvor han praktiserede til sin Død, i de senere Aar assisteret af sin Søn, Dyr læge Vagn Kronholm.

Kronholm var en Dyr læge, der var afholdt af sine Kolleger, der vidste, at de kunne stole paa ham. Naturfredningssagen og Bibliotekssagen havde hans særlige Interesse; sammen med sin Hustru oprettede og drev han det lokale Bibliotek, for hvilket han i mange Aar var Formand.

Kronholm blev 11. August 1922 gift med exam. jur. Clara Rasmussen, Datter af Gartner R. Rasmussen. Hustruen og 3 voksne Børn overlevede ham.

Hans Peter Markus Hansen, død 27. September, 79 Aar gammel.

Peter Hansen var født i København 21. September 1872 og Søn af Restauratør Jens Hansen og Hustru Birthe Chirstine Jensen. Han tog Dyr lægeeksamen 1894 og var derefter Assistent hos Dyr læge F. Winter, Silkeborg, og Dyr læge L. Andersen, Nykøbing F. Fra 1897 praktiserede han i Helsingør (i Tiden 1900-03 associeret med Svigerfaderen, Dyr læge C.V. R. J. Kaufmann). I 40 Aar var Hansen tilsynsførende Dyr læge ved Ind- og Udførslen af Dyr over Helsingør; han var desuden Politidyr læge i Byen, Dyr læge ved 2. Regiment paa Kronborg fra 1903, i 17 Aar Medlem af Sundhedskommissionen,

og i næsten 25 Aar var han Censor ved Eksamen i medicinsk Klinik for større Husdyr. Han var i 16 Aar Medlem af Bestyrelsen for Dyrlægerekredsforeningen i Nordsjælland og i 15 Aar Formand for Feltartilleriforeningen for Helsingør og Omegn.

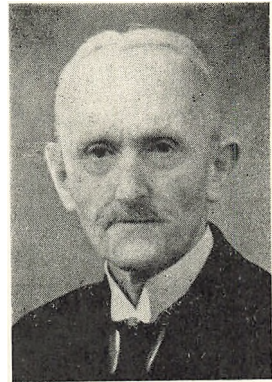
Hansen var i Besiddelse af stor faglig Dygtighed og aldrig svigtende Kollegialitetsfølelse.

Sine sidste Aar levede Hansen som en træt, udslidt og ensom Mand, plaget af Brucellaudslæt og Øjensygdom.

Han blev 11. December 1904 gift med Gerda Anna Wilhelmine Kaufmann, Datter af Dyr læge Carl Vilhelm Richardt Johan Kaufmann og Hustru Camilla Svendsen. Fruen døde 1926.

Hansen ligger begravet paa Helsingør Kirkegaard.

I Medlemsblad for Den danske Dyr lægeforening, 34. Aargang, 1951, Side 452, har H. Hansen skrevet nogle Mindeord.

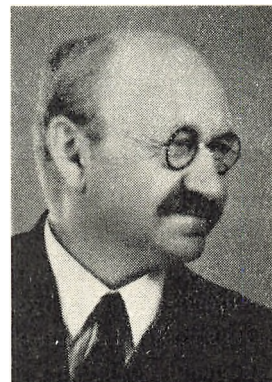

Kristen Nielsen Boers, død 18. Oktober, 72 Aar gammel.

Boers var født den 21. Januar 1879 paa Domkirkensgaard i Uggerløse, hans Forældre var Gdr. Niels Jørgensen og Karen Marie Jensdatter.

Boers tog Dyr lægeeksamen 1903, efter at have været Assistent et Aarstid hos Poulsen i Ringsted nedsatte han sig i sin Fødeby, hvor han praktiserede fra 1904 til 1916, derefter praktiserede han et Aar i Koldby i Thy, flyttede derpaa til Neksø, hvor han praktiserede 1918-26, flyttede derpaa til Hvalsø, indtil han i 1926 op-hørte med Praksis og bosatte sig i Sorø.

Under sit lange Otium i Sorø fik Boers Lejlighed til at samle alle sine Kræfter og rige Evner om sin Hovedinteresse, Veterinærhistorien; hans betydelige Arbejder paa dette Omraade offentliggjordes i denne Aarbog; især maa nævnes hans omfattende Værk: Dansk veterinær Folkemedicin, der udkom i 1939 som en hel Aarbog, et omfattende og grundigt Værk, der vidner om Forfatterens store Flid og Viden; af særlig Interesse var

ogsaa hans Afhandling i Dansk veterinærhistorisk Aarbog 1947 om Dyrenes Værnehelgener i Norden. Ogsaa Hjemstavnsens Historie havde Boers særlige Interesse, og det var ham en særlig Glæde, at han naaede at faa samlet og udgivet sit Fødesogns Historie; et Par lokalhistoriske Skuespil foreligger ogsaa fra hans Haand.

Kristen Boers var et elskeligt Menneske, en Hjemmets Mand, der i de senere Aar ikke havde meget Samkvem med Dyr lægerne, men de Kolleger, der havde Lejlighed til at træffe ham og samarbejde med ham, værdsatte ham højt, og Dansk veterinærhistorisk Samfund har da ogsaa viet denne Bog til Kristen Boers Minde.

Boers blev 10. April 1904 gift med Helga Nathalia Jacobsen, Datter af Slagteridirektør Jens Jacobsen og Hustru f. Hanne Sophie Pedersen; han overlevedes af Hustruen, en Datter og en Søn.

Boers blev under stor Deltagelse begravet paa Uggerløse Kirkegaard 22. Oktober. Dagbladene bragte Nekrologer.

Niels Juul, død 18. Oktober, 60 Aar gammel.

Juul var født 17. Marts 1891 i Vissenbjerg Sogn som Søn af Gaardejer Lars Juul og Hustru, f. Maren Hansen.

Efter at have taget Dyr lægeeksamen 1914 havde Juul forskellige Assistent- og Vikarstillinger, samt var Reservedyrlæge i Hæren indtil han i Oktober 1916 overtog Dyr læge Boers Praksis i Uggerløse, her praktiserede Juul til han afstod Praksis i Efteraaret 1933 og rejste til England og levede som Farmer i Devonshire til 1937, da han rejste hjem og overtog Holmegaard ved Beldringe, som han drev indtil de sidste Par Aar før sin Død, da han forpagtede Gaarden bort.

Dyr læge Juul, der kun sjældent viste sig i Kollegers Kreds, skildres af sine Venner og Klienter som en vennesæl og godhjertet Mand, der vandt almindelig Agtelse, hvor han kom. Juuls Hovedinteresse var Landbruget, og i Dagspressen har han givet interessante Oplysninger om sin Virksomhed som Landmand i England.

Lorenz Knudsen, død 1. November, 77 Aar gammel.

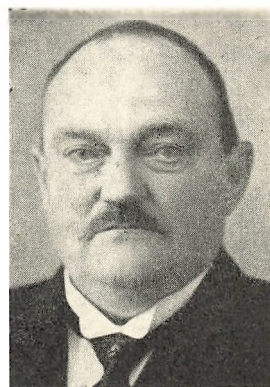
Lorenz Knudsen var Søn af Gaardejer H. Knudsen og Hustru, f. Hansen, og født 20. Februar 1874 i Galsted.

Han tog Dyr lægeeksamen 1898 i Berlin og nedsatte sig saa i Rødding. Fra 1925 ansattes han som Overdyrlæge ved det i Rødding nyoprettede Andelssvineslagteri, og Gerningen her medførte, at han efterhaanden maatte lade Praksis glide i Baggrunden.

Knudsen var en kendt og dygtig Mand, der paa sin Egn gjorde en stor Indsats. Af Dyr lægeforeningen var han et interesseret Medlem, der sjældent svigtede noget Møde. Han var ved sin Død Medlem af Bestyrelsen for Dyr lægernes Syge- og Begravelseskasse og havde gennem en Aarrække været Medlem af Rødding Sundhedskommission.

Dyr læge Knudsen var siden 1924 gift med Mathilde Møller. Hustruen og 4 Børn overlever Knudsen, der det sidste halve Aars Tid havde været syg. Han ligger begravet paa Rødding Kirkegaard.

K. Wildenhoff Rasmussen har i Medlemsblad for Den danske Dyr lægeforening, 34. Aargang, 1951, Side 108, omtalt Knudsen.

Johannes Vilhelm Harbou, død 26. November, 61 Aar gammel.

Harbou var født 4. Marts 1888 paa Frederiksberg; Forældrene var Historikeren, Oberst F. H. W. Harbou og Sophie Wilhelmine Dahlerup. Efter at have taget Artium i 1906 fulgte Harbou Familietraditionen og traadte ind i Hæren, blev Sekondløjtnant i Rytteriet 1909, var Premierløjtnant ved 5. Dragonregiment i Randers 1912-20, dog afbrudt af 2-aarigt Kursus paa Rideskolen. 1920-26 gjorde Harbou Tjeneste som Adjutant ved Trainafdelingen i København og passede samtidig sine Studier ved Højskolen, saaledes at han tog Dyr lægeeksamen i 1927. Aaret før var han traadt ud af Hæren. Harbou praktiserede først i Klejtrup ved Hobro 1927-31, i

Sindal 1931-37, var derefter Reservedyrlæge ved Faaborg Andelssvineslagteri indtil han i 1941 blev Overdyrlæge ved Allingaabro Andelssvineslagteri. Herfra tog han sin Afsked paa Grund af Sygdom kort før sin Død.

Harbou var et Menneske med mange Interesser; i sin Ungdom var han en dristig Væddeløbsrytter, og allerede i Studietiden interesserede han sig særlig for Naturvidenskabens forskellige Grene. Fra disse Aar foreligger der fra hans Haand et Par smaa populære Artikler, og i 1922 udkom hans særdeles velskrevne Levnedsskildring af Gregor Johann Mendel. Senere samlede han sine Interesser om Botaniken; det var især Orkideer, der interesserede ham; han fandt en enkelt Art *Epipactis leptohila*, der kun var fundet en enkelt Gang i Skandinavien.

Harbou blev 11. December 1915 gift med Maria Kastrup, Datter af Ur-mager Kastrup og Hustru, f. Catharine Hjerbæk.

Hans Hustru overlevede ham, i Ægteskabet var 3 voksne Børn.

Den 28. November døde Dyrlæge *Jens Møller*, Graasten. Født 2. Juli 1894.

Navnet *Jens Møller* vækker saa mange ubehagelige Erindringer, at blot hans Død skal konstateres her.

BERETNING

Dansk veterinærhistorisk Samfund tæller nu 405 Medlemmer. Grundet paa de stigende Omkostninger vedrørende Aarbogens Trykning har man set sig nødsaget til at forhøje Kontingentet til 12 Kr. For yderligere at stabilisere Samfundets Økonomi har det været nødvendigt at udsende Aarbog 1951 og Aarbog 1952 som een Aarbog.

For det aarlige Tilskud fra Den danske Dyr lægeforening og enkelte Lokalforeninger bringer Styrelsen sin bedste Tak.

Efter eget Ønske udtræder Dyr læge C. Grove Vejlstrup af Styrelsen. Valg af nyt Styrelsesmedlem vil finde Sted paa en Generalforsamling, der vil søges afholdt i Forbindelse med Den danske Dyr lægeforenings Aarsmøde.

Indtil videre har Styrelsen overdraget A/S Carl Fr. Mortensen at føre Foreningens Regnskab.

P. S. V.

Philip Hansen.

INDHOLD

	Side
<i>H. P. Rohde</i> : Leon Baptista Albertis Ligtale over sin Hund	7
<i>K. Albertsen</i> : Thomas Bartholin og Theatrum Anatomicum	23
<i>V. J. Brøndegaard</i> : »Vrangkrøjt«	67
<i>A. Th. Riemann</i> : Lidt om kunstig Sædooverføring fra Aarene 1322-1935	71
<i>C. C. Matthiessen</i> : Nordiske veterinære Sygdomsnavne paa Shetlands- og Orkneyøerne	81
In memoriam	107
Beretning	117